

Nødvendigheten av frihet og behovet for beskyttelse

Den historiske oppfatningen av individuell frihet,
og den offentlige diskursen etter 11. september 2001.

Lars Øivind Berg

Hovedfagsoppgave
for graden
Candidatus Rerum Politicarum

Institutt for Sammenliknende politikk

Universitetet i Bergen
Våren 2007

Forord:

Først og fremst vil jeg takke min veileder Siri Gloppen. Oppgaven hadde ikke blitt helt den samme uten.

Gjengen på rokkan fortjener også å bli nevnt. Baumann, Ingvill, Sverre, Trond, Paul, Jonas, og alle andre som har bidratt med diskusjon i lunsjen, lange epostlister, god stemning og utrolig nok også kommet med noen uttalelser av ren faglig nytte.

Sofaroy, The Head, Faren, Hugo Rune og Stig G. Helmer.

Sist, men ikke minst, takk til Gyrid. Du har vært mer som en pasient i det siste, og jeg lover å improvisere i mine husarbeidsskildringer.

Bergen, 14. mai 2007.

Lars Øivind Berg

So long, and thanks for all the fish!

Sammendrag:

Denne oppgaven har som mål å utføre en analyse av endringene i den offentlige oppfatningen av begrepet frihet. Oppgavens problemstilling reiser spørsmål om hvorvidt et økende søkelys på sikkerhet fører til et press på, og en utvikling av frihetsforståelsen. Analysen tar utgangspunkt i en modell for rammeverket av en liberal oppfatning av frihet, og terroraksjonene i New York i september 2001. Ut ifra dette undersøkes det om aksjonene kan ha ført til en dreining i den offentlige diskursen når det gjelder de aktuelle begrepene. Metoden som er benyttet til dette formålet har vært kvalitativ og fortolkende.

Oppgaven søker å forklare hvordan frihetsbegrepet har utviklet seg og blitt oppfattet i forhold til andre begreper, med en relativt utfyllende gjennomgang av historisk teori opp til og med rettsstatsparadigmet. Denne gjennomgangen utgjør bakgrunnen for oppgavens første del, som presenterer et rammeverk for forståelsen av frihet.

Med utgangspunkt i den presenterte modellen tar oppgaven videre for seg oppfatningen av frihet slik den er forstått i dagens offentlige diskurs, eksemplifisert med skriftlige rapporter. Hovedvekten er lagt på norske forhold, men dette forstås ut i fra det internasjonale aspektet bakteppet aksjonene i New York utgjorde. Denne delen tar i hovedsak for seg tiltak og tilpasninger som er gjort i etterkant av september 2001, men analysen av norske forhold ser også på rapporter utgitt en tid før dette tidspunktet.

Avslutningen er en hermeneutisk analyse av den offentlige diskursen av oppfatningen av frihet. Dette blir sett i forhold til det rammeverket som ble presentert i første del av oppgaven, og rapportene blir avslutningsvis definert i forhold til rammeverket ved hjelp av den hermeneutisk analysen. Undersøkelsen ender ikke opp med et entydig svar når det gjelder oppfatning eller utvikling av frihetsbegrepet. Det viser seg å eksistere relativt klare forskjeller i oppfatningen av begrepet og dermed hvilke tiltak som er egnede, selv innenfor rammene av rettsstaten. Konklusjonen er likevel at det eksisterer et visst press i forhold til autonomi og et individuelt mulighetsrom, som er grunnleggende elementer i oppgavens definisjon av frihet.

Innholdsfortegnelse:

Forord:	iii
Sammendrag:	v
Innholdsfortegnelse:	vii
Illustrasjonsliste:	ix
Kapittel 1 – Innledning	1
1.1 – Tema og problemstilling.....	2
1.2 – Begrunnelse av problemstilling, valg av tema og metode.....	3
1.3 – Oppgavens relevans.....	7
1.4 – Kapitteloversikt.....	8
Kapittel 2 – Forestillingen om frihet	11
2.1 – Forståelsen av frihet.....	12
2.1.1 – Frihetens elementer.....	13
2.1.1.1 – Autonomiens selvstendighet og uavhengighet.....	14
2.1.1.2 – Sikkerhetens beskyttelse og bevaring.....	14
2.1.1.3 – Sannhetens allmenngyldighet og rasjonalitet.....	15
2.1.1.4 – Likhetens enighet og universalisme.....	16
2.2 – Frihetens historiske utvikling.....	18
2.2.1 – Grekernes politiske frihetsforståelse.....	18
2.2.2 – Individet som utgangspunkt for frihetsforståelse.....	19
2.2.2.1 – Det naturrettslige kontraktsparadigmet.....	20
Hobbes – Kontrakt og beskyttelse.....	21
Spinoza – Gud og rasjonalitet.....	21
Locke – Enighet og guds lover.....	22
Rousseau – Den generelle vilje og individenes beskyttelse.....	24
Kant – Individuell frihet og moralsk plikt.....	25
2.2.2.2 – Skillet mellom det sivile og politiske samfunnet.....	27
Hegel – Det selvbevisste individet og stabile institusjoner.....	27
J. S. Mill – Individuell selvutvikling og sosialt ansvar.....	30
2.2.2.3 – Individuell autoritet og individuelt opphav.....	34
Berlins positive frihetsbegrep.....	35
2.2.2.4 – Andre perspektiver på frihet.....	41
Marx – Rasjonalitet og det politiske samfunnet.....	41
Hayek – Mellommenneskelige handlinger og utvelgelse gjennom tradisjon.....	42
2.2.2.5 – Konsolidering og rettsstat.....	43
Straffelovgivning.....	45
2.3 – Vektleggingen av frihetens elementer.....	46
2.3.1 – Frihet i et nytt årtusen.....	49
Kapittel 3 – Frihetens rammeverk	51
3.1. – Den liberale frihetens elementer.....	51
3.2. – Den liberale frihetens rammeverk.....	53
3.2.1 - Liberal teori innen frihetens rammeverk.....	60

Kapittel 4 – Terror og tilpasning.....	65
4.1 – Tiltak mot terror.....	66
4.1.1 – Verdenssamfunnet.....	66
4.1.2 – USA PATRIOT Act.....	68
4.1.2.1 – Lovforslag og behandling.....	68
4.1.2.2 – Myndighetenes begrunnelser.....	70
4.1.2.3 – Sunset provisions.....	72
4.1.3 – Menneskerettighetsorganisasjonenes svar på terrortrusselen.....	73
4.1.3.1 – Kritikk mot terrortiltakene.....	77
4.1.4 – Hva er gjort i Norge.....	80
4.1.4.1 – Ytringsfrihet bør finne sted.....	81
4.1.4.2 – Et sårbart samfunn.....	82
4.1.4.3 – Rikets sikkerhet.....	83
4.1.4.4 – Å bekjempe terrorisme.....	85
4.1.4.5 – Om lov om straff.....	87
Terrorparagrafen.....	89
 Kapittel 5 – Analyse.....	 91
5.1 – Forståelsen av tilpasningene mot terror.....	92
5.1.1 – Verdenssamfunnet.....	92
5.1.2 – Menneskerettsorganisasjonene.....	94
5.1.3 – USA.....	95
5.1.4 – Norge.....	97
5.1.5 – Konsekvensene av forskjellige forståelser.....	102
5.2 – Endringer og konsekvenser.....	105
5.2.1 – Strafferett og kriminalisering.....	105
5.2.2 – Globalisering og grensestreking.....	106
5.2.3 – Menneskerettighetene i Norge.....	107
5.2.4 – Utvikling og utfordring.....	109
 Kapittel 6 – Konkluderende bemerkninger.....	 111
6.1 – Hovedfunn og implikasjoner.....	112
6.2 – Oppsummering.....	113
 Kildeliste:.....	 115

Illustrasjonsliste:

Illustrasjon 1: Legitimitetsaksen.....	53
Illustrasjon 2: Strukturaksen.....	54
Illustrasjon 3: Individ/ Kollektiv.....	56
Illustrasjon 4: Monisme/ Pluralisme.....	57
Illustrasjon 5: Den liberale frihetens rammeverk.....	59
Illustrasjon 6: Verdenssamfunnets tiltak.....	93
Illustrasjon 7: Menneskerettsorganisasjonenes tiltak.....	95
Illustrasjon 8: Amerikanske tiltak.....	96
Illustrasjon 9: Norske tiltak.....	101
Illustrasjon 10: Bevegelse mot monisme.....	104
Illustrasjon 11: Bevegelse mot kollektiv.....	104

Kapittel 1 – Innledning

The content of freedom has been subject of such controversy over the centuries that it would be extremely foolish to expect to resolve all that in two volumes of essays.
- Amartya Sen¹

Har forståelsen av frihet slik den kommer til uttrykk i den offentlige diskursen i Norge endret seg etter 11. september 2001? Aksjonen der to fly drepte flere tusen mennesker ved å krasje inn i World Trade Center i New York ble raskt ansett som den verste terroraksjonen på amerikansk jord av både amerikanske styresmakter og deres allierte (White House 2001, Gordon 2002). De karakteriserte aksjonene som krigshandlinger, og satte dermed i gang en rekke tiltak i en samlet innsats mot terrorisme. Disse tiltakene kom i stor grad i form av resolusjonsforslag og lover for å øke beskyttelsen mot flere terrorhandlinger, og både FN, USA og Norge var raskt ute med nye lover i det som allerede var en pågående prosess. Den nye og økte innsatsen førte dermed til et økt søkelys på sikkerhet, som kunne tenkes å påvirke forholdet mellom staters regjeringer og innbyggere.

I denne oppgaven vil jeg undersøke om innsatsen mot terrorisme også kan tenkes å ha innvirkning på vår forståelse av frihet både i forhold til en politisk forståelse av begrepet i den offentlige debatten, og i forholdet til andre begreper som for eksempel beskyttelse og sikkerhet. Hovedfokus vil her være på Norge, men de umiddelbare tiltakene i USA og den internasjonale utviklingen som bakteppe. En del av siktemålet vil også være å skape et rammeverk som ved å forklare forståelsen av frihet også kan brukes til å tydeliggjøre eventuelle endringer ved denne. På bakgrunn av dette vil også en historisk gjennomgang av oppfatningen og utviklingen av frihetsbegrepet utgjøre en vesentlig del av oppgaven.

¹ Sen 2001: 284f

1.1 – Tema og problemstilling

Oppgaven er altså ute etter å undersøke forståelsen av frihetsbegrepet i den pågående offentlige diskursen i dagens norske og amerikanske , og dette vil i hovedsak gjøres innenfor det som kan kalles en liberal frihetsforståelse. Bakgrunn for en slik forståelse ligger i liberalismens utgangspunkt i det enkelte individ. Liberalismen som politisk teori tar utgangspunkt i frihet, med individualisme og rasjonalitet som de mest fundamentale trekkene. Et samfunn innen denne ideologien blir i følge Robert Leach betegnet som "...an aggregate of individuals" (Leach 1991: 58), men Leach påpeker samtidig at det er frihet som er essensen av liberalismen. Dette er også er også Jeremy Waldrons poeng når han påpeker slektskapet mellom begrepene «liberalism and liberty» (Waldron 1987:4). Både den offentlige diskursen og politiske forståelsen av frihetsbegrepet har vært utgangspunkt for en kontinuerlig debatt og evaluering gjennom historien, og dette har også hatt betydning for hvordan friheten er blitt forstått i forhold til andre begreper. Det foreløpige endepunktet for denne diskursen og forståelsen av friheten har vært den liberale rettsstaten, og tiltakene som ble satt i verk i etterkant av september 2001 må derfor forstås som en pågående prosess i en historisk kontekst og i forhold til dagens rettsstatlige forståelse.

Det overordnede spørsmålet som forsøkes besvart i denne oppgaven er dermed formulert som følgende problemstilling:

Er en liberal forståelse av frihet under press som følge av et økt søkelys på sikkerhet?

Svaret på denne problemstillingen i forhold til det nevnte utgangspunktet forutsetter at to underspørsmål besvares: Hvordan har den liberale forståelsen av frihet utviklet seg historisk mot dagens søkelys på individuelle rettigheter under rettsstaten? Og har denne forståelsen i Norge og USA kommet under press som følge av et økt søkelys på sikkerhet i forbindelse med terror?

Oppgavens undersøkelse av offentlig forståelse og diskurs i dagens samfunn må altså tolkes i forhold til den liberale forståelsens utvikling med fokus på individuelle rettigheter under paradigmat rettsstaten. Som også problemstillingen viser vil flere begreper være nødvendige i en slik undersøkelse, og dette krever også klare definisjoner. For å tydeliggjøre utviklingen av frihetsforståelsen vil jeg vise til og videre definere begreper som grenser til og bygger opp

Kapittel 1 – Innledning

under frihetsbegrepet, som sikkerhet, likhet, autonomi og sannhet. Om den liberale frihetsforståelsen som ligger til grunn for denne oppgaven utfordres grunnet et økt søkelys på sikkerhet i forbindelse med krigen mot terror i etterkant av september 2001, vil verdier som er helt sentrale for det liberale rettsstatsparadigmet være truet. Det kan blant annet tenkes et økende press for den individuelle friheten og det individuelle mulighetsrommet, og dette berører problemstillingen om hva som kjennetegner et fritt individ. Hvor går grensen mellom staters regjeringer og innbyggere, og hvor langt kan staten eventuelt strekke sine handlinger før den krysser en grense mellom stat og individ og dermed også går utenpå forståelsen av rettsstaten?

Spørsmålet om hvor vidt forståelsen av frihet slik den kommer til uttrykk i den offentlige diskursen i Norge har endret seg og kommet under press som følge av et økt søkelys på sikkerhet, krever dermed en gjennomgang både av historisk forståelse og uttrykket i dagens diskurs.

1.2 – Begrunnelse av problemstilling, valg av tema og metode

Terroraksjonene i New York førte til et økende søkelys på trusler mot stater og individer, og hvordan sikkerheten på best mulig måte kan ivaretas. Et slikt fokus på beskyttelse og sikkerhet aktualiserer igjen begrepet om frihet, ettersom dette ofte oppfattes som en motsats til sikkerhet. Dette kan dermed føre til ønske om begrensninger av det mulighetsrommet friheten gir av hensyn til sikkerheten, og faller inn under det Blaug and Schwarzmantel kaller den demokratiske diskusjonen om hva som utgjør samfunnets kjerneverdier (Blaug and Schwarzmantel 2002:2). Blaug og Schwarzmantel sier samtidig at de radikalt forandrede betingelsene for politiske spørsmål etter årtusenskiftet gjør det vanskeligere enn noensinne og komme til enighet om slike spørsmål, og den offentlige diskursen om frihetsbegrepet kan stå som et eksempel på det. Også Amartya Sen demonstrerer problemstillingen med oppgavens innledende sitat om at det i beste fall ville være tåpelig å tro at man kan løse kontroversen rundt innholdet av frihetsbegrepet alene. Dette gjør oppgaven desto mer interessant, og kan ikke hindre en videre undersøkelse av en eventuell endring i forståelsen av frihetsbegrepet.

Kapittel 1 – Innledning

For å undersøke presset på en liberal forståelse av frihet som følge av økt søkelys på sikkerhet, er det nødvendig også å forstå den historiske utviklingen og oppfatningen av frihetsbegrepet. Denne utviklingen er viktig som et grunnlag for å forstå dagens vektlegging og forståelse av begrepet, og jeg vil derfor bruke en stor del av oppgaven på en teoretisk gjennomgang av frihetsbegrepets idéhistoriske utvikling. Gjennomgangen strekker seg fra den greske antikkens forståelse og fram mot dagens forståelse under rettsstatsparadigmet. En slik gjennomgang vil i tillegg utgjøre fundamentet for mitt siktemål om å skape et analytisk rammeverk for forståelsen av frihet. Frihetsbegrepets idéhistoriske utvikling viser at begrepet grenser til eller innbefatter flere begrep, som til sammen utgjør et rammeverk for en liberal forståelse av frihet. Rammeverket utgjøres av frihetsforståelsens legitimitetsgrunnlag og de rådende samfunnsstrukturene, og sammenhengen mellom disse. Ut ifra hvilke aspekt som blir vektlagt ved forståelsen, kan frihetsbegrepet dermed plasseres i forhold til idealposisjoner beskrevet av begrepspar i akser innen rammeverket. Dette vil derfor også være en viktig del av min analyse av eventuelle endringer som følge av et press på den liberale forståelsen av frihet som følge av et økt søkelys på sikkerhet etter september 2001.

Når det gjelder den liberale friheten og individet som utgangspunkt for frihetsforståelsen er Nils Giljes definisjoner i *Det naturrettslige kontraktspadigme* (Gilje 1989) et naturlig utgangspunkt (Se også Pelczynski og Gray 1984). Innen den liberale teorien dette paradigmet la grunnlaget for er det en viss enighet om at frihet inkluderer fravær av hindringer, og at en moderne forståelse av begrepet ser på frihet som et hjelpemiddel til handling (Sen 2001, Berlin 2002). Den liberale forståelsen med sitt individuelle fokus skaper en spenning når det gjelder skillet mellom stat og individ.

Balansegangen mellom grensebegreper som frihet og sikkerhet er flytende, og blir til enhver tid fortolket ut ifra de behov den offentlige diskurs oppfatter som vesentlige på det gitte tidspunkt. Mens Hobbes så løsningen i det han definerte som en samfunnspakt med søkelys på sikkerhet, fant senere liberale teoretikere dermed større rom for individene og mulighetsrommet skapt av friheten. Måten man definerer frihet på, forståelsen av begrepet og mulighetene til handling vil dermed ikke være statisk, og moderne liberal teori tar utgangspunkt i det frie og like individ hvor individuell frihet vil til enhver tid være en

Kapittel 1 – Innledning

uunnværlig del av helheten. Dette er dermed grunnlaget for rettsstaten, som er det dominerende paradigmet i vestlige demokratier og dermed utgangspunktet for denne oppgaven. Rettsstatsparadigmet kan på mange måter ses på som en konsolidering av den liberale frihetsforståelsen, som kjennetegnes av stor vekt på likhet og en formell beskyttelse av individet.

Denne oppgavens undersøkelse av en offentlige diskursen og eventuelle endringer i forståelsen av frihet i Norge og USA, bygger i stor grad på statens egne uttalelser i form av skriftlige dokumenter. For Norges del gjelder dette i hovedsak regjeringens gjennomgang av aktuelle temaer i NOUer og lovforslag. En gjennomgang av strategisk utvalgte dokumenter vil kunne belyse endringer i uttrykte forståelsen av frihet og et eventuelt følt press mot sikkerhet som følge av aksjonene i New York. Det generelle arbeidet med å forstå utviklingen og de eventuelle endringene som har funnet sted innen et liberalt perspektiv av frihet vil bli gjort med hovedvekt på Norge. Aksjonene i New York ble likevel som vist tatt opp av både USA og deres allierte, med tiltak også fra FN og andre internasjonale aktører. Norges utfordringer står derfor i et internasjonalt perspektiv, og må ses i lys av et slikt internasjonalt politisk klima. Etersom terroraksjonene i New York er blitt stående som et salgs symbol i krigen mot terror er det naturlig å vise til USA, hvor det raskt kom en reaksjon på angrepene i form av Patriot act-lovverket. USA og de allierte spisset også ordbruken da de definerte kampen mot terrorismen som en krig (Gordon 2002).

Kilders reliabilitet og validitet er viktig, både i forhold til utvelgelsen av dokumenter og relevansen av dokumentenes innhold (Hellevik 1993). Når det gjelder utvelgelsen av dokumenter, gir mye seg selv grunnet oppgavens søkelys på offentlig diskurs i etterkant av september 2001. For det internasjonale samfunnet og USAs del er det først og fremst lagt vekt på dokumenter som kom ut som en direkte følge av aksjonene i 2001, og som var med å danne et bakteppe for det som skjedde i Norge. For Norges del er utviklingsaspektet vaktlagt i større grad, og utvalget omhandler dermed dokumenter også fra årene før terroraksjonene. Dokumentene som er analysert begrenser seg til offentlige dokumenter som har utredet aktuelle forhold som frihet, sikkerhet og terrorisme. Ifølge Marianne Ryghaug er offentlige dokumenter som komitéinnstillinger fra Stortinget og NOU-rapporter regnet som uproblematisk og spesielt troverdige i en slik sammenheng (Ryghaug 2002:306).

Kapittel 1 – Innledning

I min analyse dokumentene har jeg først og fremst vært oppmerksom på definisjoner av begrep og begrunnelser for nye tiltak og endringer av praksis. Det har også vært interessant å se på hvilke aktører dokumentene i størst grad har lagt vekt på i med hensyn til frihet og sikkerhet.

Problemstillingen oppgaven søker å besvare blir utgjort av det økte søkelyset på forholdet mellom frihet og sikkerhet, de tiltakene som ble gjort i forhold til dette området i etterkant av hendelsene i september 2001. Jeg starter altså med en analyse av ulike teoretiske arbeid, som i stor grad er valgt ut ifra det søkelyset de har på det liberale frihetsbegrepet. Gjennom å analysere de ulike teoriene med det Marianne Ryghaug nok ville karakterisert som en noe naiv tekstanalyse og en tradisjonell trestegsmetode (Ryghaug 2002:304ff), har jeg så definert et rammeverk som beskriver forholdet mellom begrepene innenfor en liberal forståelse av frihet. Det er dette rammeverket som utgjør bakteppet for min analyse av de tiltakene som danner utgangspunktet for oppgavens problemstilling.

Analysen av dokumentene tar utgangspunkt i hermeneutikken som forstår tekst som et samspill mellom enkeltdeler og helheten, og som derfor legger stor vekt på selve tolkningen av teksten. Marianne Ryghaug nevner uklare retningslinjer for en forskningspraksis og det at den er lite brukbar som et konkret analyseverktøy som svakheter med en slik tilnærming. (Ryghaug 2002:309f). Man mister den objektiviteten som tilsier at man kan ha én løsning på et problem, fordi fortolkeren fraviker idealet ved fordreining, ensidighet og å lese sin egen bakgrunn og sine egne verdier inn i teksten (Ryghaug 2002:309). Hermeneutikken legger imidlertid vekt på en kontinuerlig utdypning av meningsforståelsen, som gjør at samspillet mellom enkeltdelene og helheten gir en mer reflektert helhetstolkning. Det er også et poeng at det ikke finnes en egentlig sannhet, og at det kan stilles mange spørsmål til en tekst som kan gi ulike svar. Dette synes å passe godt overens med en problemstilling som tar opp forholdet mellom frihet og sikkerhet, hvor det virker relativt klart at det finnes flere måter å både forstå forholdet og å agere i forhold til en forstått problemstilling.

1.3 – Oppgavens relevans

Professor Erling Johannes Husabø ved juridisk fakultet ved Universitetet i Bergen er blitt brukt av blant andre Justis- og politidepartementet i utformingen av NOUer og lovforslag. I følge Husabø (2004) utløste terroraksjonen i 2001 mottiltak av et omfang og en bredde som vi ikke har sett siden 2. verdenskrig. Husabø viser særlig til den såkalte pre-aktive strafferetten, altså fokus på å avdekke kriminalitet i forkant av den kriminelle handlingen. Denne pre-aktive metoden blir i økende grad brukt fremfor den tradisjonelle re-aktive strafferetten hvor etterforskning skjer som en respons på allerede utført kriminalitet. Ekspansjonen av den pre-aktive strafferetten har i særlig grad kommet til syne etter 2001, gjennom en omfattende utvikling av nye ”terror-regler”, både nasjonalt og internasjonalt. Husabø (2004:186) mener internasjonale organisasjoner tøyer sine fullmakter ved utviklingen av et slikt regelverk, og at det også er betimelig å stille spørsmål ved de nasjonale myndighetenes ansvar for å ivareta og balansere skillet mellom hensynet til enkeltmennesket og hensynet til samfunnets fred og sikkerhet. Problemet er at den pre-aktive etterforskningen i stor grad gjør nytte av inngripende metoder på et tidlig stadium i den kriminelle virksomheten, og dermed øker faren for inngrep i privatlivets fred. Husabø mener dette reiser viktige spørsmål om hvor langt vi er villige til å tillate offentlig overvåking og kontroll som midler for å verne om en felles trygghet (Husabø 2003). Det kan også stilles spørsmål om hvor langt man i forhold til menneskerettighetene kan gå i å foreta innskrenkninger i retten til respekt for privatlivet (Husabø 2003).

Slike spørsmål er en del av demokratiske diskusjonen og demokratiets kjerneverdier, som nevnt i forrige delkapittel. Sammen med oppgavens analyse av en historisk oppfatning og utvikling av begrepet frihet, er dette med på å gjøre oppgavens problemstilling relevant også utenfor undersøkelsen som gjøres her. I tillegg kan modellen for frihetens rammeverk også være til hjelp ved videre studier rundt teori og utvikling av frihetsbegrepet. Selv om funnene i denne oppgaven ikke har umiddelbar relevans utover en gitt tidsperiode, vil dette kunne fungere som utgangspunkt også på en mer generell basis.

1.4 – Kapitteloversikt

Denne studien av frihetsbegrepets utvikling i møtet med kryssende interesser, består av to hoveddeler. Første del tar for seg frihetsbegrepets historiske utvikling, og en definering av en modell for frihetens rammeverk. Utviklingen tar i hovedsak for seg utviklingen fra Hobbes søkelys på individet og dannelsen av *Det naturretslige kontraktspadigmet*, og den videre utviklingen fram til det dagens rettsstatsparadigme. Det er denne teoretiske bakgrunnen som danner grunnlaget for oppgavens rammeverk for den liberale friheten. Del to vil med bakgrunnen i begrepene fra den liberale filosofien forsøke å fange opp frihetsforståelsen på begynnelsen av 2000-tallet, samt eventuelle endringer i dette som følge av det økte fokuset på terror, symbolisert ved hendelsene i New York i september 2001. For denne delen vil analysen ta for seg tidsrommet fram til slutten av 2005, som var gyldigheten under de såkalte sunsets i den amerikanske Patriot act-lovgivningen.

Oppgaven er organisert i seks kapitler. I kapittel to vil jeg bryte begrepet opp i flere elementer, og gjøre rede for hvordan frihetsbegrepet har gått gjennom distinkte historiske perioder. Ved å gjøre dette vil jeg være i stand til å definere den indre spenningen i begrepet, samt å se på hvilke begreper som grenser til frihet. Slike begreper kan tenkes å være nødvendige for, eller å bryte med forskjellige oppfatninger av tilstanden frihet. Dette gjøres i en grundig gjennomgang av frihetens historiske utvikling hvor hovedvekten er lagt på teoretikere innen liberalistisk teori, men hvor det også blir trukket tråder helt fra det antikke Hellas og fram til dagens rettsstatlige forståelse av individuelle menneskerettigheter. En slik moderne forståelse har også klare definisjoner i forhold til straffbare handlinger, og en kort presentasjon av prinsipper for straffelovgivningen vil derfor bli presentert. Ettersom utviklingen av frihetsbegrepet viser dette som et komplisert og foranderlig begrep, har jeg valgt å presentere den historiske utviklingen av en liberal forståelse av friheten med en fyldig og omfattende teoridel. Dette vil både sette tema og problemstilling i et klarere lys, samtidig som det vil gjøre det mulig å si noe om utviklingen etter september 2001 har beveget seg i gamle eller nye spor.

Kapittel 1 – Innledning

I kapittel tre vil jeg med utgangspunkt i tema og problemstilling presentere det teoretiske rammeverket som vil bli lagt til grunn. Ut ifra de historiske tilstandene og elementene av frihet definerer jeg en modell for det jeg har valgt å kalle den liberale frihetsforståelsens rammeverk. Denne modellen vil utgjøre kryssende akser med begrepspar som utgjør idealposisjoner i forhold til den liberale frihetens legitimitetsgrunnlag og struktur. Modellen brukes så til å vise til hvor de forskjellige teoriene i frihetens historiske utvikling plasserer seg. Samtidig danner rammeverket også grunnlaget for oppgavens andre del, hvor oppfatningen av frihet undersøkes i etterkant av september 2001.

Kapittel fire omhandler dagens empiriske forståelse av frihet og andre relevante begreper innenfor den liberale frihetsforståelsens rammeverk, slik jeg tolker at dette kommer til uttrykk i offentlige publikasjoner og lovverk. I etterkant av september 2001 ble søkelyset på frihetsbegrepet som vist aktualisert på nytt, og både USA som rammet part, det jeg i denne oppgaven har valgt å kalle verdenssamfunnet og som i første rekke refererer til FN, menneskerettsorganisasjoner og Norge reagerte i forhold til denne problemstillingen.

I kapittel fem vil jeg analysere min oppfatning av virkemidlene og tiltakene mot terror, og se på forståelsen av frihet i forhold til rammeverket for den liberale frihetsforståelsen. Dette vil jeg sammenfatte ved å se på konsekvensene av de forskjellige oppfatningene av frihet og tiltak i de ulike dokumentene, og hvilke endringer og konsekvenser dette har for strafferett og menneskerettigheter i forhold til et liberalt frihetsbegrep. Til slutt vil jeg se på hvilke utfordringer denne utviklingen gir.

Avslutningsvis vil jeg i kapittel seks poengtere de viktigste funnene ved å vise til oppgavens hovedfunn, og implikasjonene dette gir.

Kapittel 1 – Innledning

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Everything is what it is: liberty is liberty, not equality or fairness or justice or culture, or human happiness or a quiet conscience. [...] Yet it remains true that the freedom of some must at times be curtailed to secure the freedom of others.
- Isaiah Berlin²

Frihetsbegrepet er ikke et entydig begrep, og det blir forstått på forskjellige måter av forskjellige personer og til forskjellige tider. I de gamle greske polisene forstod man friheten innenfor konteksten av samfunnet. Dette ble redusert til mann og kvinne som ble forstått som å være de minste bestanddelene av samfunnet, og som var det som skulle til for å kunne reproducere arten (Gilje 1989:34). I dette forholdet inntok mannen en dominerende stilling i form av sin natur, og med denne såkalte aristoteliske argumentasjonen forklarte man slike såkalte herredømmerelasjoner også i forhold til herre-knekt og samfunn-individ. Frihet innen denne forståelsen impliserte at det også fantes ufrihet, og det var ikke oppe til diskusjon om slike herredømmerelasjoner var legitime (Mulgan 1984:9).

I moderne liberal tradisjon blir friheten forstått som en verdi i forhold til hvert enkelt individ (Mulgan 1984:13). Denne forståelsen har sitt utspring i naturtilstandsteoremet, og det var Hobbes som først definerte dette ved å ta utgangspunkt i det frie og like individ (Gilje 1989:36ff). Dagens oppfatning bygger i stor grad på frie og like individ, men med søkelys på et inkluderende og omfattende vern av rettigheter innenfor et rettsstatsparadigme (Gloppen 2004:52f). Det er en karakteristikk ved det inkluderende og omfattende i rettsstaten at rettighetene gjelder alle og inkluderer et bredt spekter av rettigheter, (Gloppen 2004: 53), men heller ikke dagens oppfatning av frihetsbegrepet er statisk. Dette fører i sin tur naturlig nok til ulike meninger og oppfatninger rundt begrepsforståelse.

² Isaiah Berlin 2002: 173f

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Etter september 2001 kan det virke som om oppfatningen av frihetsbegrepet er i ferd med å gå over i en ny forståelse hvor likheten blir nedtonet til fordel for fokus på spesielt sikkerhet men også sannhet, som er typer av forståelse som kan forbindes med tidligere paradigmer som samfunnskontrakt og naturrett. Kan man i denne sammenhengen snakke om en ny (eller tilbakevendende) forståelse av frihetsbegrepet, eller er det bare snakk om inkrementelle endringer og justeringer innenfor den eksisterende forståelsen under rettsstaten?

2.1 – Forståelsen av frihet

En definering av begrepene man skal studere er en betingelse for å kunne forstå dem. Frihet er et begrep de aller færreste, rent implisitt, vil ha problemer med. Begrepet blir sett på som en positiv verdi som assisterer både individer og grupper med sine gjøremål og skaper et handlingsrom som gjør individene i stand til å ta valg angående sine handlinger. Det er også dette som ifølge Isaiah Berlin er kjernepunktet i det som utgjør ekte frihet (Berlin 2002b:103f). Friheten i et moderne demokrati blir ofte nærmest tatt for gitt fordi handlingsrommet og valgmulighetene her er til stede, og dermed er en ting man ikke trenger å bruke særlig med ressurser på. I et moderne demokrati er fastsatte kjøreregler nedskrevet i et regelverk som i utgangspunktet er likt for alle individene innen lovverket til det enkelte demokratets rekkevidde. En slik likhet er et vesentlig trekk ved demokratiet (se bl.a. Held 1998), og gjør at individene har et fast holdepunkt som også utgjør en sikkerhet for individene. Det er denne sikkerheten som gjør at individene ikke behøver å bekymre seg for friheten i sine daglige gjøremål.

Frihet er likevel et komplisert begrep, som ofte kommer i konflikt med seg selv. Det tidligere nevnte stridsspørsmålet med et skille mellom individer og samfunn er et spørsmål Berlin tar opp med sine begreper positiv og negativ frihet (Berlin 2002b). Berlin er her ikke bare opptatt av at skillet skal gjøre handlingsrommet klart for hindringer, men også at selve handlingene skal ha en klar kilde og hensikt. En lignende distinksjon blir også tatt opp av Amartya Sen som ved å vise til politisk og økonomisk frihet tar opp synspunktet om at frihetsbegrepet innbefatter både prosesser som tillater individer valg og handlinger, og i tillegg de mulighetene som faktisk finnes for individene (Sen 2001: 16f, 146ff).

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

En kort ordboksdefinisjon av frihet finner vi i Bokmålsordboka (Norske ordbøker ingen dato). Her finnes det 5 definisjoner av frihet hvorav de 4 første kan være relevante i denne sammenheng.³ Forklaringene er (1) suverenitet, selvstyre; demokrati, (2) ikke fangenskap, (3) rett, mulighet til noe (uten tvang), og (4) privilegier. Ut fra en slik definisjon er det klart at frihetsbegrepet er et mangfoldig begrep.

Definisjonen av frihet i Statsvitenskapelig leksikon bekrefter det som står i Bokmålsordboka, men er mer fokusert på det individuelle: "...det motsatte av å være hindret, kontrollert, tvunget eller hersket over" (Østerud, Goldmann og Pedersen 1997:70f). Her blir det gjort klart at frihet er en tilstand hvor man selv har kontroll.

Forståelsen av frihet som individuell kontroll blir ytterligere slått fast ved å se på definisjonen av frihet i det engelske språket hvor man må ta hensyn til både freedom og liberty, som er to nært beslektede begreper som begge kan brukes om frihet. Freedom viser først og fremst til personlig frihet, og tilstanden av å være fri fra hindringer, mens liberty viser til beskyttelse fra autoritær innblanding i enkeltindividers liv, med spesielt vekt på individets evne til å kunne velge fritt (The Free Dictionary ingen dato).

I det overstående er det nevnt flere andre begreper i sammenheng med begrepet frihet, som demokrati, sikkerhet og likhet. Disse andre begrepene viser at frihetsbegrepet er et komplisert begrep som blir påvirket av flere faktorer og fra flere hold. En utfordring for frihetsbegrepet er at dette ikke fører til verken sikkerhet eller likhet. Det er viktig å skille mellom begrepene og ikke blande disse.

2.1.1 – Frihetens elementer

Definisjoner av begreper er en forutsetning for forståelse, og som vist ved diskusjonen rundt frihet i innledningen inkluderer frihetsbegrepets definisjon flere andre begreper. Når det gjelder frihetsforståelsens utvikling fra naturtilstandens autonome individ til likhetstankegangen under rettsstaten er det flere begreper som bør skilles fra hverandre.

³ Definisjon (5) i sms: fritak

2.1.1.1 – Autonomiens selvstendighet og uavhengighet

Begrepet autonomi viser til en tilstand av selvstendighet og uavhengighet av impulser og tvang utenfra. I filosofien betyr dette at de autonome individene henter sitt ideal fra sin egen bevissthet, og ikke er pålagt handlingsmønstre fra verken guder eller andre strukturer enn de rent fysiske lovene (Ordnnett ingen dato). Autonomi forstås ofte som synonymt med Hobbes definisjon av naturtilstanden, med et frihetsbegrep som en tilstand av ubegrensede muligheter i et uinnskrenket handlingsrom (Raphael 1984:31).

Denne forståelsen av begrepet vil også være ekstremt pluralistisk fordi hvert autonome individ i prinsippet vil definere sitt eget handlingsrom og bestemme sin egen sannhet ut fra dette, og ifølge Hobbes får dette utløp i individets nødvendighet av å preservere sitt eget liv (ibid.). Enhver struktur vil virke begrensende på en slik forståelse, ettersom strukturer fører til visse pålagte handlingsmønstre, innenfor en slik materialistisk frihetsforståelse. En slik individuell forståelse av begrepet lar seg imidlertid vanskelig kombinere med et samfunn og den sikkerhet og forutsigbarhet som trengs der, og det var også Hobbes mening at individene måtte inngå og oppgi den individuelle friheten til en autoritet for å oppnå en tilstand av sikkerhet (Raphael 1984:35f).

2.1.1.2 – Sikkerhetens beskyttelse og bevaring

Nødvendigheten av sikkerhet legitimeres som vist av de forskjellige problemene man oppfattet i den nevnte naturtilstanden. Hobbes argumenterte for eksempel for en oppgivelse av individets opprinnelige rettigheter til en autoritet slik at individenes interesser for sikkerhet og fred kunne opprettholdes i det lange løp (Held 1998:76). Sikkerheten er altså en inngripen i individenes rettigheter og dermed en motsats til friheten og autonomien forbundet med disse, men den er samtidig en nødvendighet for å opprettholde individenes sikkerhet og fred i et samfunn med flere individer. Det er altså ikke tvil om at begrepene uttrykker forskjellige tilstander, men dette tar ikke fullt ut hensyn til distinksjonen mellom autonome individer i en naturtilstand og individer bundet under en samfunnskontrakt. Forståelsen av frihet som en tilstand av ubegrensede muligheter i et uinnskrenket handlingsrom er i stor grad en individuell tilnærming.

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Denne forestillingen kan beskrives som Hobbes naturtilstand, hvor de autonome individene levde hver for seg og kun var begrenset av fysiske hindringer (Raphael 1989:30).

Går vi vekk fra en rent individuell tilnærming vil det imidlertid kunne oppstå problemer med to eller flere individers ubegrensede handlingsrom, og vi kan få en situasjon hvor ett eller alle de tidligere individenes ubegrensede handlingsrom ikke lenger er ubegrensede. Det var som nevnt over ulik oppfatning av interaksjonen mellom individene, men det er altså en situasjon hvor den teoretiske friheten er i fare for å bli begrenset av andres tilsvarende rett til frihet. Denne situasjonen kan skape problemer ved at begge individene i interaksjonen med rette kan si at deres frihet blir innskrenket grunnet den andres handlinger. Situasjonen kan tenkes løst på flere måter, men løsningen for en part er ikke nødvendigvis det samme for den andre. Hobbes så derfor for seg en slik ukontrollert interaksjon mellom autonome individer som en «Warre of every one against every one» (Held 1998:76).

For å ivareta frihet er det altså viktig at en mulighet ikke i urimelig grad blir forhindret av en slik tilfeldighet som en annens mulighet i det samme handlingsrommet kan være. Friheten forstått som det enkelte individs handlingsrom krever altså en sikkerhet, et handlingsrom som er fritt fra fare, risiko eller skade (The Free Dictionary). Hobbes autoritet er en strukturell tilnærming som ivaretar til dels disse kravene, selv om strukturen ikke alltid ble forstått å være like inngripende ovenfor individet som Hobbes (som blir vist ved gjennomgangen av det liberale perspektivet senere i oppgaven).

2.1.1.3 – Sannhetens allmenngyldighet og rasjonalitet

Sannhet er et begrep som kan settes i forbindelse med begrensninger for frihet, og som lettest blir forstått som en del av distinksjonen mellom det Isaiah Berlin har kalt positiv og negativ sannhet (Berlin 2002b:169ff). Negativ frihet inkluderer det området et individ kan gjøre hva han evner eller ikke, og er slik sett en form av det autonome individets ubegrensede muligheter i et uinnskrenket handlingsrom. Dette til tross for at Berlin selv påpeker at ingen manns aktiviteter er så private at de aldri hindrer noen andres liv på noen som helst måte (Berlin 2002b:172). Denne forståelsen forbindes ofte med rasjonalitet og fornuft og det tenkende menneskets evne til å løse problemer under forutsetningen at det

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

finnes en gitt sannhet, såkalt monisme. Dette skaper en situasjon hvor en rasjonell handling vil være en riktig handling fordi alle ting henger sammen i en stor sannhet (Berlin 2002b:4). Dette fører til forståelsen av at man ved logiske utledninger og rasjonelle handlinger alltid vil kunne handle riktig og komme fram til den ene gitte sannheten. En slik monistisk sannhetsforståelse kan være det autonome individets eget valg, og er ikke nødvendigvis en strukturell begrensning.

Man beveger seg dermed inn på det Berlin definerer som positiv sannhet, som inkluderer hva eller hvem som er kilden til et individs kontroll (Berlin 2002b:169,178f). En tilsynelatende rasjonell handlemåte kan undergrave det autonome individets ubegrensede muligheter til å skape et handlingsrom utenfor det som blir oppfattet som rasjonelt. Føringerne er ikke fysiske hindringer og blir ikke oppfattet som hindre fordi de oppfattes som midler for å nå et mål om den rasjonelle oppfattelsen. Ved en slik tankegang snakker Berlin om «The retreat to the inner citadel» (Berlin 2002b:181ff), som henviser til en tilstand hvor føringer ikke blir sett på som hindre fordi de ikke lenger inngår i individets ønsker og rasjonelle mål.

Man definerer dermed sannheten ut fra omgivelsene, og kan være et lett offer for misbruk fra autoriteter ved en omdanning av politisk autoritet til individuell selvbestemmelse (Gray 1984:335). Berlin argumenterer imidlertid for at nettopp det faktum at autonome individer har en fri og ubegrenset vilje består av nøyaktig det faktum at de er forfattere av egne verdier som er mål i seg selv (Berlin 2002b:183). Dette harmonerer dårlig med en monistisk forståelse med rasjonelle og riktige valg, og fører til en pluralistisk forståelse hvor sannheten defineres av hvert enkelt individs egne motiver (Berlin 2002b:185).

2.1.1.4 – Likhetens enighet og universalisme

Begrepet likhet viser til det å ha samme status, kår og retter i henhold til et visst aspekt (Ordnett ingen dato). I sammenheng med frihetsforståelse vil aspektet være den enigheten som er inngått, f.eks. ved en samfunnskontrakt, for å bevare de autonome individenes frihet. Som vist over er sikkerhet et middel for å hindre at det enkelte individets frihet ikke blir tilsidesatt av tilfeldigheter, og forutsatt at man ikke har en gitt rangering av individene er dette i seg selv en form for likhet. Man kan likevel forestille seg en slik rangering, og en

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

situasjon hvor enkelte individers frihet og sikkerhet går på bekostning av andres. Et skille går mellom det Rousseau kaller naturlig ulikhet og ulikhet skapt av politiske og sosiale institusjoner (Gardiner 1984: 86f). Naturlig ulikhet som fysisk og mental kapasitet lar seg vanskelig omfordele, men i det sosiale samfunnet er ikke lenger individet tvunget av impuls og kan individet handle etter prinsipper lagt ned av egen fornuft og vilje (Gardiner 1984:90f). Kant ser en sammenheng mellom rasjonalitet og lov, og mener at kun rasjonelle vesener er i stand til å følge lover som de selv formulerer. Dette krever en form for respekt, og siden individer i like stor grad er rasjonelle vesener krever de i like stor grad den samme respekten (Blaug and Schwarzmantel 2000: 140). Respekten for individene utgjør dermed en likhet på grunn av at ethvert individ er et bevisst vesen som selv formulerer sine mål og meninger, og derfor skal behandles som et mål i seg selv heller enn et bare et middel for andre (Blaug and Schwarzmantel 2000: 141).

Et fritt samfunn, innenfor rammene av en viss enighet, må altså sikre det autonome individets handlingsrom mot unødige begrensninger samtidig som det må sikre at de begrensningene som blir gjort ikke berører enkelte mer enn andre. For å kunne kalle et samfunn fritt holder det med andre ord ikke å skape løsninger som garanterer friheten til enkelte, mens andre samtidig blir ofre for denne friheten ved at deres handlingsrom blir redusert som en følge av andres sikkerhet innenfor et vidt handlingsrom. Friheten og sikkerheten må gjøres universelle slik at hvert enkelt individ er underlagt de samme vilkår for frihet. Denne likheten og universaliteten er noe av det som kjennetegner moderne menneskerettigheter innen rettsstaten (Gloppen 2004:51ff). Forståelsen av frihetsbegrepet blir altså påvirket av den ulike forståelsen og vekten som blir lagt på begrepet likhet, i sammenheng med begreper som autonomi, sikkerhet og sannhet.

2.2 – Frihetens historiske utvikling

Forestillingen av frihet tar altså utgangspunkt i flere ulike elementer, og det finnes flere forskjellige forståelser av frihet. Måten frihetsbegrepet blir definert i forhold til balansegangen mellom grensebegreper innenfor ulike forståelser er flytende, og vil til enhver tid måtte revideres ut ifra behovene enkeltmenneskene og samfunnet har på det gitte tidspunktet. Den greske antikken er ofte sett som et naturlig utgangspunkt for en gjennomgang av utviklingen av frihetsforståelse (se bl.a. Held 1989, Mulgan 1984), selv om grekernes frihetsbegrep ikke tok opp i seg den moderne forståelsen av allmenn frihet på individuelt plan. Dette gjør seg ikke minst gjeldende fordi den greske forståelsen danner utgangspunktet for kritikken som kom med Hobbes, og dermed dannet grunnlaget for det Gilje har kalt et paradigmeskifte.

2.2.1 – Grekernes politiske frihetsforståelse

Selv om det allerede i det antikke Hellas eksisterte en definisjon av frihetsbegrepet, var grekernes forståelse av begrepet et ganske annet utgangspunkt enn dagens individuelle søkelys. Forutsetningen for grekernes frihetsforståelse var de relasjoner som tok sted i det offentlige rom, både mellom individer og større grupper som samfunn (Mulgan 1984:8). Det var den offentlige sfæren som utgjorde arenaen for det greske demokratiet, og friheten var en eksklusiv karakteristikk som kun gjaldt de individer/ grupper og kun når de utfoldet seg på denne offentlige arenaen som ble kalt polis. Grekerne hadde også en klar oppfatning av skillet mellom denne offentlige sfæren, og en privat sfære som ble sett på som en sfære hvor man skulle mestre livets nødvendigheter. Maktbruk og vold var sett på som nødvendige virkemidler for å oppnå en slik mestring, noe som legitimerte bruk av slaver og det faktum at ikke alle individer kunne ta del i polis. Det var når man mestret dagliglivet i privatsfæren, det vil si når man ikke trengte å bruke krefter på det som var ansett å være livets nødvendigheter fordi man hadde eiendom og makt, at man kunne trø over i den offentlige sfæren – polis - og bli fri (Arendt 1958:28ff). Dette knyttet forståelsen av frihetsbegrepet til individets/ gruppens helsemessige og økonomiske status, men hvor det likevel var relasjoner mellom individer/ grupper i det offentlige rom som var av betydning. Frihet var på denne måten en eksklusiv karakteristikk som kun angikk utvalgte personer og samfunn, og

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

grekerne så derfor heller ingen sammenheng mellom frihet og likhet (Mulgan 1984:10). Forståelsen av frihet var altså en beskyttelse av samfunnet og de relasjonene som foregikk i polis, og om dette hadde omkostninger i form av enkelte individer som måtte lide for dette formålet så anså grekerne dette som uproblematisk. På denne måten mente også grekerne selv at de skapte de beste forholdene for et demokratisk polis, hvor både frihet og sikkerhet hadde sin plass. Aristoteles mente blant annet at man ikke kunne sette likhetstegn mellom frihet og å leve som man selv ønsket, og at motsatsen derfor måtte bli sett på som sikkerhet heller enn slaveri (Mulgan 1984:17). Distinksjonene og koblingene som gjøres mellom privat/ offentlig og frihet/ sikkerhet viser at man allerede i det antikke Hellas hadde en erkjennelse av at friheten både kunne begrense og selv bli begrenset av en indre spenning mellom begrepene som utgjorde forståelsen av begrepet.

Forutsetningene for grekernes forståelse av frihet var altså relasjoner i det offentlige rom, og verken individet eller privatsfæren inngikk i denne forståelsen. Anerkjennelsen av skillet mellom privat og offentlig sfære hadde dermed ingen innvirkning på frihetsforståelsen, og hovedmålet må kunne sies å være beskyttelse og sikkerhet for å opprettholde samfunnets struktur.

2.2.2 – Individet som utgangspunkt for frihetsforståelse

Etter hvert som de greske polisene forsvant, forsvant imidlertid også de strukturelle rammebetingelsene for demokratiet og den livsførselen grekerne hadde hatt. Det direkte demokratiet som fungerte i de små greske polisene kunne ikke fungere i større enheter, og etter hvert ble det også en vridning i vektleggingen av begreper som frihet og sikkerhet. Ettersom demokratiet ikke lenger fungerte, var heller ikke den greske forståelsen og vektleggingen av frihetsbegrepet særlig relevant lenger. Skillet mellom offentlig og privat rom kan neppe sies å ha vært av stor betydning ettersom kongevelder og eneherskere tok over makten. Denne absolutismen var basert på forestillingen om at suverenen i rettslig forstand var plassert «over» eller «utenfor» loven (Gilje 1989). Relasjoner mellom individer forekom naturligvis også i disse samfunnene, men den offentlige arenaen var forbeholdt en snever og enda mer eksklusiv krets enn det var snakk om i grekernes poliser.

2.2.2.1 – Det naturrettslige kontraktspadigmet

Innen det greske forståelsen av frihet som kan kalles et polis-paradigme, hvor begrepene i rammeverket var utgjort av par – individer eller grupper – som inngikk i naturlige relasjoner uten kontraktmessig feste. Disse relasjonene utgjorde det naturlige utgangspunktet, og organiserte samfunnets deler i et avhengighetsforhold til hverandre. Reaksjonen på denne organiseringen av herredømmerelasjoner kom først med Hobbes og det som Nils Gilje har kalt Det naturrettslige kontraktspadigmet (Gilje 1989). Hobbes kritiserte tidligere teorier for å være basert på en vilkårlig politisk praksis i mangelen på et solid vitenskapelig fundament, som naturvitenskapen er et eksempel på. Politisk teori har imidlertid ikke den samme forutsetningen for et slik fundament som naturvitenskapen, fordi teorien selv er en del av fundamentet i det Gilje kaller et indre hermeneutisk-kommunikativt forhold til samfunnet. Politiske teorier er dermed et forsøk på en teoretisk organisering av den politiske verden som en legitim måte å organisere det politiske og sosiale liv, og som en ideal regulativ idé (Gilje 1989:6f). Når en teoretisk rekonstruksjon får «eksemplarisk» status og/eller blir et «forbilde» for ettertiden, kan vi snakke om et nytt paradigme innenfor politisk teori. Gilje forstår det naturrettslige kontraktspadigmet som en språklig og faglig matrise som i grove trekk er felles for politiske tenkere som Hobbes, Spinoza, Pufendorf, Locke, Rousseau og Kant (Gilje 1989:11f). De symbolske generaliseringene innen det naturrettslige kontraktspadigmet er at alle mennesker søker selvbevarelse, og at en politisk ordening bare er legitim når alle som lever under ordningen som frie og like individer kunne ha gitt sin tilslutning til den gjennom en hypotetisk kontrakt (Gilje 1989:11f, 65).

Hobbes – Kontrakt og beskyttelse

Hobbes' teorier var altså reaksjonen som la grunnlaget for et paradigmeskifte innen forståelsen og rammeverket rundt frihetsbegrepet. Innen dette nye paradigmet tok Hobbes utgangspunkt i det han kalte naturtilstanden som var en alles kamp mot alle, og hvor ethvert individs frihet kun var begrenset av de naturlige fysiske hindre. Alle individer var i Hobbes naturtilstand hindre, og dermed legitime mål for andre individers naturlige rett til alt (Raphael 1984:32).⁴ Den filosofiske bakgrunn og begrunnelse for dette finner vi i naturretten. Grunnleggende i naturretsfilosofien er forestillingen om at det finnes et rettssystem som ikke er skapt av menneskene selv. Dette rettssystemet stammer fra en kilde utenfor mennesket og mennesket har derfor ikke noen innflytelse over det. Rettssystemet er evig og allmenngyldig, og det er hevet over alle menneskeskapte lover. Det finnes i kraft av selve menneskets eksistens (Miskowiak 1998:17f). Hobbes teorier var materialistiske og tok egentlig mer til orde for sikkerhet enn de gjorde for likhet, og slik sett var ikke hovedmålet vesentlig forskjellig fra teoriene i det antikke Hellas. Det som likevel var et radikalt brudd med gammelt tankegods, og som la selve grunnlaget for et paradigmatisk skifte når det gjaldt forståelsen av frihet var at Hobbes med sin naturtilstand var den første til å ta utgangspunkt i det frie og like individ (Gilje 1989:36ff). Hobbes teori om naturtilstanden gikk nemlig utenpå den naturretslige teorien nettopp fordi søkelyset var på selvstendige individer og ikke på de samlende samfunnsstrukturene. Begreper som frihet, likhet og rettigheter var sentrale i Hobbes naturtilstand, men begrepene utgjør i følge Hobbes forhold som var uoppnåelige med mindre hvert enkelt selvstendige individ underkastet seg en autoritet under en samfunnspakt. En slik samfunnspakt utgjorde i motsetning til naturtilstandens naturlige frihet en kunstig frihet, men skapte til gjengjeld sikkerhet for de individene. Den kunstige friheten var et positivt frihetsbegrep ettersom alt som ikke var eksplisitt forbudt ved lov under samfunnspakten var i en del av individets opprinnelige naturlige rett.

Spinoza – Gud og rasjonalitet

Spinoza har samme positive forståelse som Hobbes av at frihet betyr fravær av eksterne hindringer, og et aktivt individ som følger sin fornuft og ikke sine følelser. Spinoza åpner imidlertid også for en problemstilling som tar opp i seg negativ (liberal) frihet, og en

⁴ «...natural right to everything».

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

moderne differensiering mellom stat og samfunn (Gilje 1989:86). Skillet bygger på Spinozas individ som er en del av Gud og som dermed er fritt om han handler ut ifra rasjonell forståelse, men som likevel ofte handler ut ifra følelser. For å hindre slike handlinger ut ifra følelser hjelper det ikke med logisk argumentasjon, og samfunnet tar form av en stat når det har makt til å pålegge individene et allment lovverk basert på trusler. Staten er nyttig så lenge den medvirker til en rasjonell livsførsel, og dermed fører til frihet for individene. Formålet med staten er sikkerhet, men endemålet er frihet. Dette skjer altså gjennom at staten skaper en sikkerhet slik at individet kan bevare seg selv og leve et rasjonelt liv, som i sin tur betyr å være fri i det man er ett med Gud (Parkinson 1989: 47ff).

Locke – Enighet og guds lover

Locke bygger på mange måter videre på det grunnlaget som ble lagt av Hobbes og Spinoza før ham, ved at han tar utgangspunkt i individenes naturlige frihet i en naturtilstand. Likevel skiller Lockes teorier seg vesentlig fra tidligere teorier om frihet både fordi han har en utvidet forståelse av selve frihetsbegrepet, og fordi dette legger klare begrensninger på den statsmakten som oppstår ved enigheten om en samfunnskontrakt. I følge blant andre David Held er dermed Locke på mange måter å regne som den første virkelige liberalist (Held 1998:79ff). Forståelsen av individenes naturlige frihet i naturtilstanden tok altså utgangspunkt i den gjeldende forståelsen om å ikke være under andres vilje, og å følge de naturlige lovene. Lockes frihetsbegrep var imidlertid et todelt begrep som utgjorde både en tilstand av frihet, og det å ha evne eller makt til å benytte seg av denne tilstanden. Den frie viljen forutsatte individenes evne til å foretrekke en aktivitet framfor en annen, og siden vilje var identisk med ønsker kunne individene oppnå sine ønsker såfremt de hadde makt til å handle (Tully 1984:66ff). Dette førte til at friheten ikke bare tok utgangspunkt i individets frie og ubundne vilje, men i individets evne til å bruke den frie viljen rasjonelt og å følge rasjonelle moralske prinsipper som tilsvarer de naturlige lovene. Ifølge Locke er disse moralske prinsippene også Guds lover for den rette vei, og individene handler dermed i tråd med fornuften når de legger de moralske forpliktelsene i Guds hender. Lovene må likevel oppfattes som normative forslag heller enn absolutte befalinger eller begrensninger på friheten ettersom de utfyller både de naturlige lovene og fornuften, og dermed kan bli gjort rede for ved hjelp av individets frie og rasjonelle vilje. Den fornuften som kreves for å oppnå

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

dette var nemlig ikke oppnåelig for det enkelte individ, og det fantes dermed et større gode som individene ikke rasjonelt kunne forstå. For å motiveres til å oppnå den uendelige perfektjon og lykke som lå i den friheten Gud hadde gitt til menneskene trengte derfor individene den motivasjon som lå i himmelens belønning og helvetes straff. Lover i et rasjonelt samfunn var derfor ikke en begrensning for friheten, men en veiledning som utvidet friheten for et fritt individ ved å vise til hennes virkelige interesser (Tully 1984:70f).

For å forklare hvorfor individene skulle ønske og gå med på å overlate sin naturlige frihet til rammene av et sivilt politisk samfunn må man ta utgangspunkt i Lockes naturtilstand. Innen disse rammene var individenes fri innenfor et moralsk fellesskap samlet av naturlige lover og friheten som var gitt av Gud, og den viktigste bestanddelen av denne forståelsen var ifølge Locke ideen om bevaring av menneskene (Tully 1984:72).⁵ I denne ideen ligger det en negativ betydning av å ikke skade andres liv, helse, frihet og eiendom, og en positiv betydning av å bevare seg selv og andre. Det følger fra dette at individene har en naturlig eiendomsrett til alt som er nødvendige for oppfyllelsen av ideen om bevaring, og samtidig forutsatte bevaringen en plikt og rett til å straffe dem som går ut over de naturlige lovene. Moralen i naturtilstanden viser altså til individenes naturlige friheter og plikter til å bevare seg selv og å straffe forbrytelser mot de naturlige lovene, og ved å trø inn i et politisk samfunn ga individene utøvelsen av disse rettene og pliktene til det politiske samfunnet. Utøvelsen av makt ble betrodd en valgt suveren som var bundet av endemålet om bevaring av samme moralske grunn som individene i naturtilstanden, og suverenen var dermed underlagt de opprinnelige naturlige lovene. Individenes frihet i et politisk samfunn var derimot en politisk frihet, som utgikk fra lovene utformet av suverenen så lenge den politiske makten ble utført på en måte som var i samsvar med den opprinnelige hensikten under de naturlige lovene. En forutsetning for slik maktutøvelse var at den politiske makten ble etablert ved enighet, som ifølge Locke betyr at hvert enkelt individ eksplisitt måtte si seg villig til å trø inn i det politiske samfunnet. Ved å gjøre dette bekreftet individene et majoritetsstyre under suvereren, samtidig som de ikke var bundet av samfunnets vilje erklært i lover og ikke av suverenen i seg selv. Dette hadde igjen de følgene at suverenen måtte holde seg innenfor den tillit gitt av de enkelte individene, og at brudd på dette førte til ødeleggelse av det politiske samfunn og individenes ansvar for å straffe suverenen for brudd

⁵ «...mankind ought to be preserved».

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

på de naturlige lovene. Dette ble gjort gjennom en revolusjon hvor det eksisterende politiske samfunnet ble styrtet, og et nytt styre ble etablert (Tully 1984:72ff). Denne sanksjonsmuligheten viser hvordan Locke på en klarere måte enn tidligere teoretikere begrenset statens makt for å bevare størst mulig frihet for hvert enkelt individ (Held 1998:81).

Basert på dette gir Locke tre grunner for individet til å gi sitt samtykke til det politiske samfunnet (Tully 1984:74f). For det første ville en subjektiv eller ad-hoc administrering av lover og regler blitt urettferdig og lede til frykt og fare, ettersom individer tenderer mot å være partiske mot seg selv og sine nærmeste. Dette problemet ble delvis løst ved å etablere et kjent og fast regelverk bestående av legislativ, lovgivende og dømmende instanser, og det politiske samfunnet var dermed det beste middelet for endemålet sikkerhet. For det andre argumenterer Locke for at menneskets naturlige draging mot et politisk fellesskap, og i at de var villige til å ofre sin naturlige frihet til fordel for politisk lykke velstand og sikkerhet. Den viktigste grunnen var nok likevel at Locke anså det politiske samfunnet som naturlig godt fordi det delvis utgjorde et formål med hensyn til utgangspunktet for de selvstendige individenes frihet og fornuft. Lovene i det politiske samfunnet var et uttrykk for individenes fornuftige enighet og rasjonelle bedømmelse, og dette var sammenfallende med de naturlige lovene og dermed også Guds lover for den rette vei til uendelig perfektjon og lykke. På samme tid som samfunnet økte i kompleksitet var altså også individene i stand til å perfektjonere den friheten som lå i de naturlige lovene ved å komme til enighet under politiske lover. Slike lover var et uttrykk for samfunnets rasjonelle bedømming, og var individets egne avgjørelser tatt av hans representanter (Tully 1984:75).⁶

Rousseau – Den generelle vilje og individenes beskyttelse

Rousseau tok som Locke utgangspunkt i en fredelig naturtilstand, hvor individene levde et ensomt og fredelig liv og fikk tilfredsstilt sine basisbehov ved hjelp av egne ressurser. Dette gjorde at det ikke var behov for andres hjelp, men førte også til en enkel frihetsforståelse hvor individene var frie i den grad de fikk tilfredsstilt sine instinkter (Gardiner 1984:85f). Rousseau så imidlertid utviklingen mot det sosiale samfunnet som en uunngåelig utvikling av individenes bevaring av seg selv, og dette førte til mer komplekse former for sosialt liv

⁶ «...indeed ar his own judgements, they being made by himself, or his representative».

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

hvor individene målte evner og situasjoner opp mot hverandre. Siden individene var født med ulike kapasiteter både når det gjelder det fysiske og det mentale, åpner dette for en underkastelse av de svake under de sterke (Held 1998:57). Denne underkastelsen skapte umoral ved å lede individene vekk fra sine egentlige ønsker og var dermed en begrensning for friheten, og derfor mente Rousseau også at alle former av dominans over enkeltindivider var avskyelige og en ydmykelse for dem det gjaldt. Den uunngåelige utviklingen av det sosiale samfunnet var imidlertid også kilden til rasjonelle og moralske vurderinger, og frihet var derfor mulig også her. Gjennom refleksjon, interesser og aspirasjoner kunne individene innen det sosiale samfunnet tilfredsstille mer enn bare primærinstinktene, og friheten var da forstått som å ikke være tvunget av impuls og å handle etter prinsipper lagt ned av egen fornuft og vilje. Denne friheten ble kalt moralsk frihet og med individer som ikke var under eksternt press og handlet etter genuine egeninteresser skilte seg denne seg skarpt fra den enkle friheten i naturtilstanden (Gardiner 1984:83ff).

Som hos Locke måtte hvert enkelt individ gi sin tilslutning til loven for at den skulle gjelde, og i et etablert politisk samfunn ville individene selv pålegge seg lover som beskyttet mot undertrykkelse og urettferdighet i et styrende fellesskap av likestilte. Det ville dermed ikke være noen konflikt mellom individenes frihet og lydighet for loven ettersom lovene det gjaldt var viljen til dem som selv var underlagt disse. Rousseau identifiserte dermed individene som kilden for den kollektive debatten og de bestemmelsene som ble gjort der, men mente likevel at den generelle viljen som ble utgjort av individenes tilslutning til det politiske samfunnet sto over det enkelte individets vilje i tilfeller av uenighet (Gardiner 1984:91ff). Dette var fordi den enkelte vilje var partisk og egoistisk og dermed ville være i konflikt med individets egne ambisjoner som en nøytral borger, mens den generelle viljen alltid ville være rettferdig og tjene samfunnets interesser (Gardiner 1984:97).⁷

Kant – Individuell frihet og moralsk plikt

Kant avviste den rent instrumentelle forståelsen av fornuften og rasjonalitet som et mål om mengde innsamlet informasjon, men tok utgangspunkt i rasjonaliteten som en funksjon for å bestemme individenes vilje (Taylor 1984:103). For å gjøre dette tok Kant opp det moralske prinsippet fra Rousseau, ved å vise at en handling som var motivert ut ifra plikt hos et

⁷ «...The 'particular wills'».

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

individ kunne være motiver ut ifra interesse hos andre. En handling måtte derfor være bestemt ut ifra kvaliteten på motivasjonen som inspirerte til handlingen, heller enn det som ble handlings utfall. Moralsk motivasjon var dermed et ønske om å handle ut ifra fornuftens regler, mens en moralsk handling var å handle med et bestemt mål om at viljen skulle være i samsvar med fornuften. Samtidig så også Kant en sammenheng mellom rasjonalitet og lov, fordi individer som handler i samsvar med lover handler i forhold til forpliktelser som ikke bare binder enkeltindivider men individer generelt. Moral hadde dermed sitt utgangspunkt i rasjonalitet, fordi et individ som forpliktet seg til generelle lover måtte være motivert ut ifra fornuft og ha innsikt i at retter en krevde selv også måtte kunne kreves av andre. Rasjonelle individer hadde derfor en status som krevde en spesiell respekt fordi de fulgte en lov som de hadde pålagt seg selv, og moral var derfor det samme som frihet (Taylor 1984:104f).

Det var likevel først i det sosiale samfunnet at individene kunne bli virkelig fri ved å forstå seg selv som en del av helheten, og derfor formulere sine prinsipper ut ifra fornuften i det universelle. Essensen av moral lå likevel i kvaliteten på handlingene, og dette førte til at Kant satte et klart skille mellom det moralske og det politiske området (Taylor 1984:108f). Det politiske området omhandlet lovverket og var et område av tvang, og det var derfor umulig for et politisk samfunn i seg selv å få individer til å handle moralsk fordi det ville være en selvmotsigelse å bruke tvang for å oppnå frihet. Individene hadde likevel en moralsk plikt til å leve i et politisk samfunn fordi dette regulerte eksternt oppførsel, og dermed sikret individene beskyttelse. Dette var også av relevant betydning i forhold til det moralske liv, fordi man ved inntreden i det politiske samfunnet satte seg selv i en posisjon som var underlagt et lovverk og dermed ble tvunget til å tilpasse sine handlinger i anerkjennelse av de universelle trekkene ved dette. Individene kunne altså ikke være moralske uten å anerkjenne en felles lov. Universaliteten var derfor grunnleggende for målet om anerkjennelsen av lovverket som rammer for et helt fellesskap, og at man uten et slikt fellesskap aldri kunne være sikre på rammene fordi enhver ville ha sin egen tolkning. Det grunnleggende poenget med det politiske samfunnet var derfor en regulering av den eksterne friheten i samsvar med moral, og Kant viste i denne sammenheng til prinsippene frihet, likhet og uavhengighet. (Taylor 1984:114) Friheten er uttrykk for en motstand mot paternalisme, og hvert enkelt individs frihet rett til å selv bestemme sin egen lykke. For det andre måtte også alle individer være like i forhold til loven, og ethvert individ måtte ha

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

symmetrisk makt over hverandre. Dette utelukket blant annet arv, som ga en usymmetrisk maktbalanse. Sist men ikke minst måtte også ethvert enkelt individ være uavhengig fra staten. Det politiske lovverket må dermed forstås som noe individene pålegger seg selv som moralske individer, og som derfor gjør dem uavhengige av eksterne krefter. Dette punktet omhandler også en forutsetning om eiendomsbesittelse, og Kant var derfor en tilhenger av maksimal diffusjon av eiendom (Taylor 1984:115ff).

2.2.2.2 – Skillet mellom det sivile og politiske samfunnet

Innen det naturrettslige kontraktsparadigmet lå hovedfokuset på individenes selvbevaring gjennom tilslutningen til en hypotetisk kontrakt, og dette var i stor grad et grep for å skape økt sikkerhet for samfunnet som helhet. Etter hvert ble imidlertid ikke naturtilstanden oppfattet på samme måte, og utgangspunktet forandret seg dermed vekk fra individenes tilslutning under kontraktsparadigmet til å i større grad fokusere på individets kontroll over egne handlinger. Et økende fokus ble også rettet mot skillet mellom individet og samfunnet som helhet, og på denne måten brøt man med forståelsen av frihet som selvbevaring og sikkerhet som hadde gjort seg gjeldende under det naturrettslige kontraktsparadigmet. Innenfor denne nye forståelsen la man istedenfor vekt på skillet mellom sivilt og politisk samfunn som et fundamentalt viktig for samfunnet, hver begge sfærene måtte eksistere og utgjorde til sammen som en virkeliggjøring av frihet (Pelczynski 1984:165).

Hegel – Det selvbevisste individet og stabile institusjoner

Hegels forståelse av frihetsbegrepet brøt klart med kontraktsparadigmet ettersom friheten ikke lenger ble forstått som en naturlig tilstand, og han mente tvert imot at individene i naturtilstanden var ufri (Pelczynski 1984:150). Det måtte etableres stabile sosiale og politiske institusjoner for at friheten skulle kunne eksistere, og Hegel mente derfor at det frie individet bare kunne finnes i et sivilisert samfunn. Innen dette samfunnet delte Hegel sin frihetsforståelse inn i tre, den metafysiske, den verdenshistoriske og den sosiopolitiske dimensjonen.

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Hegels metafysiske dimensjon viser hvordan naturtilstanden er et sted uten frihet, hvor passive ting styres av nødvendighet (Pelczynski 1984:151f). Dette viste han ved å dele virkeligheten inn i en materiell og en åndelig sfære, hvor frihetsbegrepet utelukkende ble koblet til den åndelige delen. Den materielle sfæren bestod av naturlige objekter, som altså var passive og ble styrt av en nærmest programmert utvikling mot et eksternt senter.

Motsatsen til dette fantes i det åndelige som hadde et senter inne i seg selv den anstrengte seg for å nå, og som derfor var et resultat av sin egen aktive utvikling. Ved å etablere sosiale relasjoner kunne dermed individene få kontroll over naturen og mestre ting som var eksterne for seg selv, og friheten var dermed å vite at man var i stand til selvbestemmelse. Enda viktigere var det imidlertid for individet å få kontroll over sin indre natur og kontrollere appetitten og impulsene det hadde på et primitivt plan, men Hegel mente ikke at det var snakk om en undertrykkelse av de naturlige driftene ettersom disse var selve kjernen i individets personlighet (Pelczynski 1984:154). Individet kunne med en slik kontroll over sin indre natur bli selvbevisste ved å ta materielle produkter i sin besittelse, og dermed bli anerkjent og også anerkjenne andre individer som gjorde det samme. Ånden virker også i forhold til naturen for å utvikle og maksimere friheten når det gjaldt etisk oppførsel, som var et sentralt punkt i Hegels forståelse av frihet fordi det var dette som ga strukturen til de regler, forpliktelser og normative prinsipper individene innordnet seg under (Pelczynski 1984:155f). For å trene sin moralske karakter var det derfor viktig å presse sine interne lyster til man gradvis hadde erstattet dem med selvbeherskelse, og på denne måten utvikle både viljen og intellektet.

Med sin verdenshistoriske dimensjon viste Hegel hvordan verdenshistorien var en historie om nasjonale kulturers oppstandelse og fall, hvor utviklingen var en prosess med selve friheten som mål (Pelczynski 1984:156f). For at friheten skulle få gode kår mente imidlertid Hegel som vist over at det måtte eksistere stabile sosiale og politiske institusjoner og et minimum av etisk liv hvor individene hadde kontroll over den fysiske naturen og sine egne naturlige instinkter. Den historiske utviklingen mot det endelige målet om frihet mente Hegel startet med de sosiale fellesskap i Østen, men verken der eller i de senere greske polisene var frihetsbegrepet forbeholdt for alle og det var først de kristne germanske nasjonene som hadde en forståelse av essensen i individets frihet. Innen ethvert kulturelt styre- og rettighetsstruktur fantes det moralske og intellektuelle prinsipper som lå til grunn for den

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

spesielle utviklingen, men disse prinsippene et hinder for utvikling ved å akseptere sentrale verdier og holdninger. Det fantes dermed ingen alternative syn som kunne rettferdiggjøre opprør, og Hegel svarer ikke direkte på hvordan ny innsikt kan brukes til å rekonstruere samfunnet etter nye og mer rasjonelle former. Det var imidlertid inkrementalisme som skulle muliggjøre ideen om frihet, og i den rasjonelle og moderne staten skulle de intellektuelle og politiske elitene bruke eksisterende institusjoner til å utdanne massene om nødvendigheten og rasjonaliteten ved reformer. Selv om utviklingen av det sosiale fellesskapet til tider kan overskygge det enkelte individets frihet var likevel Hegel klar på at individets frihet var av stor betydning, og at verdensåndens og individets ånd var gjensidig avhengige av hverandre og uatskillelige. Verdensånden var den samlede summen av nasjoner og kulturer, og var det som skapte den nødvendige kontekst for utviklingen av individets ånd (Pelczynski 1984:162f).

Hegels sosiopolitiske dimensjon er en slags sammenslåing av hans to første dimensjoner, hvor han tar for seg friheten i en moderne stat, og viser betydningen av et etisk og kulturelt fellesskap (Pelczynski 1984:163f). Ved å kombinere eksistensen av den objektive friheten som blir utgjort av etiske og sivile lover med den subjektive friheten som ligger i individenes bevissthet om sin egen frihet er staten en virkeliggjøring av den etiske idé, og det er i den moderne staten at den individuelle friheten kan nå sin perfeksjon og mest komplette realisering. Et fundamentalt trekk ved den moderne staten var skillet mellom det sivile og politiske samfunn, som på hver sin måte virkeliggjorde frihet i forhold til private mål og den nasjonale ånd (Pelczynski 1984:165). Mens det sivile samfunn var en sfære for subjektivitet, tilfeldige valg og egeninteresse hvor statens intervensjon var redusert til et minimum, var det politiske samfunn en sfære hvor universaliteten styrte og friheten ble virkeliggjort av egeninteressen til individer som søkte å nå offentlige mål. En slik politisk frihet resulterte i en gjensidig avhengighet mellom de individuelle interessene og det universelle, og det var denne syntesen oppnådd under de sivile og politiske institusjonene i en moderne stat Hegel kalte for virkeliggjøringen av sammensatt frihet (Pelczynski 1984:167). En vesentlig frihet som fulgte av det sivile samfunnet var friheten til person og eiendom, og den politiske frihetens logiske forklaring var at den gjorde individene i stand til å overveie krav regjeringen gjorde i fellesskapets navn.

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Individets innflytelse var likevel begrenset i forhold til konstitusjonens rammeverk som måtte bygge på objektive kriterier, ettersom omstendigheter, etiske behov og individers oppfatning av frihet til enhver tid ble utviklet.

Hegel kom gjennom sin undersøkelse av frihetens sannhet fram til en utfyllende klassifisering av begrepet, der den absolutte betingelsen for frihet var et handlende individet som var i stand til å ta avgjørelser og handle, og som evnet og tenke eller ville praktisk. En slik vilje, som ble virkeliggjort av negativ frihet, kalte Hegel naturlig vilje og den fantes igjen i naturtilstanden. Når individene flyktet fra naturtilstanden ville det sosiale samfunnet fange dem i et sett av sosiale normer og forpliktelser som de fulgte uten refleksjon, men likevel ville de da følge den universelle viljen som ble virkeliggjort av positiv frihet. For å utvikle viljen til et høyere nivå trengtes den subjektiviteten som lå implisitt i begrepet vilje, og som gjorde individet i stand til å ta standpunktet på tvers av det som ble ansett å være rett og bindende innenfor gitte samfunnsstrukturer. Det høyeste trinnet friheten kunne nå var i følge Hegel den rasjonelle nødvendigheten av å forene den objektive viljen med den subjektive, noe som først ble virkeliggjort innenfor rammene av en moderne stat.

J. S. Mill – Individuell selvutvikling og sosialt ansvar

Der Hegels forståelse av friheten utgjorde et brudd i forhold til forståelsen av den naturlige friheten, kan man si at Mills forståelse av friheten var et brudd med den sosialdeterministiske oppfatningen av årsaksforhold. Utgangspunktet for Mills forståelse var frie individer som grunnet fravær av eksterne hindringer handlet som de selv måtte ønske, og grunnleggende i dette var Mills eget frihetsbegrep som sa at den eneste grunnen som fantes for å bryte et annet individs frihet var selvbeskyttelse (Smith 1984:182ff). Den tradisjonelle formen for sosialdeterministiske årsakssammenhenger hvor individer ikke kunne være ansvarlige for sine ønsker og handlinger fordi disse ble formet av sosiale omstendigheter utenfor individets kontroll, var ikke et problem for Mills som aksepterte prinsippet om årsakssammenhenger forut for handling. Ulikheten oppstod imidlertid når det kom til problemstillingen om hvorvidt eller hvordan dette påvirket individets frihet, ettersom Mills forståelse av valgfrihet var videre enn den allment liberale oppfatningen med fravær av hindringer idet individenes egne valg også utgjorde en form for selvutvikling. Determinismen argumenterte på

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

forskjellige måter for at den kausale årsakssammenhengen ikke var relevant for individenes frihet, fordi menneskelig handling kun var utfallet av et tilfeldig sammentreff av hendelser heller enn en ren nødvendighet. Ifølge denne oppfatningen var det kun tvang eller eksterne hindringer påtvunget av andre som nødvendiggjorde spesielle handlingsmønstre, og individene var eller frie selv om ønskene bak deres handlinger lå en kausal årsakskjede utenfor deres rekkevidde. Mill snudde opp ned på dette synet ved å si at individets ønsker var av vesentlig betydning for individets frihet. Dette gjorde han ved å si at den eneste måten man kunne kontrollere en virkning var ved å kjenne dens årsak, og på denne måten kunne Mill si at det ville være umulig for et individ å kontrollere seg selv og sin karakter, og dermed gjøre sine ønsker naturlige bare så lenge man aldri kunne avdekke årsaken til at disse ønskene oppstod. Kjernen i Mills begrensede kompatibilitet bestod i at de kausale lovene var hypotetiske heller enn kategoriske (Smith 1984:189).⁸ Dette betydde at man istedenfor å snakke om umuligheter og uunngåeligheter kunne si at kausaliteten bare la grunnlaget for hva som ville skje eller ikke, med mindre årsakskjeden ble intervensert. Mills poeng med dette var å vise at intervensjon av årsakskjeder var en normal hendelse i form av både lover, allmenne interesser og lignende, og konklusjonen var at det man kunne gjøre ovenfor andre kunne man også gjøre i forhold til seg selv. Det var i denne konklusjonen man fant essensen av Mills forståelse av frihet. Individer kunne være fri og i stand til å godta ansvar for sine egne handlinger som de dermed kunne utføre, fordi de var i stand til å finne årsaken til sine ønsker og ved behov modifisere sin egen karakter i stor nok grad til å bryte den foregående årsakskjeden (Smith 1984: 188f). Det var selvutviklingen i dette som var det viktige punktet for Mill, som hadde en positiv forståelse av individenes trang til selvutvikling og forståelse av seg selv.

Ved å se sammenhengen mellom Mills begrensede kompatibilitet og hans frihetsprinsipp, kunne man skille ut både positive og negative konsekvenser ved hans forståelse. De positive punktene inkluderte først og fremst selvbestemmelse, og kom klart fram gjennom ideen om intervensjon av årsakssammenhenger når det gjaldt individet selv. Dette krevde også evner og makt til selvutvikling som ifølge forståelsen var en høyt priset verdi og som førte til at ideene heller ikke var verdinøytrale, og ifølge Mill var det interne hindre som psykologiske defekter og svak vilje heller enn eksterne faktorer som stod i veien for selvbestemmelsen

⁸ «...Mill's modified Compatibilism...».

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

(Smith 1984: 190). Forståelsen var likevel negativ med henhold til to viktige punkt. For det første var det muligheten til å kunne intervenere sin egen karakter, uavhengig av om denne ble brukt, heller enn den faktiske måloppnåelsen som var av betydning. For å opprettholde individenes muligheter til intervensjon måtte man også holde dørene åpne for handlingsfrihet, noe som igjen ville si at frihetsprinsippet sikret individene fred til å nå sine egne mål på sin egen måte. Sagt på en annen måte var ikke dette noe annet enn et argument for en vanlig negativ forståelse av frihet fra inngripen, og det skilte dermed ikke Mill på nevneverdig måte ut fra vanlig negativ frihetsteori. Mills verdispesifikke forståelse av selvutvikling kunne ut ifra en slik tankegang bli brukt i et eksempel hvor kun et mindretall av individene var frie og selvstendige, mens flertallet var en konform enhet som ikke hadde ønsker om videre selvutvikling på grunn av samfunnets manglende variasjon. Et slikt eksempel ville ledet til en illiberal og autoritær situasjon hvor kun det frie mindretallet var kvalifisert til beskyttelse under frihetsbegrepet, men Mills forståelse av frihetsbegrepet var imidlertid vidt og inkluderte alle hindringer for individets selvutvikling som brudd på individets frihet. Han endte dermed opp med et tre-faktorsbegrep som utgjorde det han kalte komplett frihet, bestående av tre nødvendige og til sammen tilfredsstillende punkt for frihet (Smith 1984: 193). Det første punktet her var Mills grunnleggende teori om at individet måtte inneha evne og makt til å endre sin karakter om hun ønsket dette, selv om hun ikke benyttet seg av muligheten. Videre var det viktig med fravær av hindringer i utførelsen av denne kapasiteten om individet ønsket å utføre sine modifikasjoner, og for det tredje var det også viktig med fravær av forhold som hindret framveksten og dannelsen av lysten til å utføre slike modifikasjoner. Mill baserte som vist i stor grad sin forståelse på sitt eget positive syn på individers naturlige trang til og dragning mot frihet, og teoriene hans var avhengige av dette positive synet for å ikke bli til et konservativt prinsipp om å bare bevare individenes eksisterende frihet.

I et moderne samfunn kunne imidlertid individene lett miste sin naturlige trang til selvutvikling grunnet aksepten av omstendighetene i en konform sosial struktur, ettersom det var vanskelig for Mill å tenke seg stimuli til selvutvikling der det ikke fantes variasjon. Som vist skilte tre-faktorsbegrepet ikke mellom sosiale hindre for selvbestemmelse og individenes egne manglende evner til selvutvikling, og på grunn av dette spilte fravær av forhold som hindret framveksten av lysten til selvutvikling en essensiell rolle i Mills

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

forståelse av friheten. Ettersom han i hovedsak hadde et svært optimistisk syn på menneskeheten var det også for det meste gitt i hans teorier at individene helt naturlig ville søke friheten som et middel mot selvutvikling ved fravær av hindringene som beskrevet i tre-faktorsbegrepet. Mill antok nemlig at ethvert individ på generelt grunnlag måtte antas å være i stand til å bli påvirket av fornuft og overtalelse, og alle individer kvalifiserte derfor også til beskyttelsen Mills frihetsprinsipp ga i jakten på å søke sine egne ønsker (Smith 1984: 195). En positiv måte å se prinsippet på var dermed som en beskyttelse og toleranse ovenfor hvert enkelt individ ved å gi størst mulig handlingsrom til selvutvikling og forming av egen karakter, og det var dermed et prinsipp som beskyttet individenes muligheter og utvikling av sitt eget potensial. Tradisjonelle liberalister hadde før Mill løst problemet med den frie vilje ved å kun spesifisere intensjonelle hindre som en begrensning for individenes frihet, mens mer tilfeldige og ikke-intensjonelle hindringer ikke utgjorde den samme begrensningen. Mills forståelse av frihet som selvutvikling krevde mer enn et fritt handlingsrom ettersom også sosial kontroll var en bestemmende faktor for individenes selvutvikling og individualitet. Friheten var dermed identisk med individualitet som også var selve frihetens mål, og dette ble sikret ved å gi rom til selvutvikling ved hjelp av stimulerende variasjon og eksperimentering i samfunnet.

Innen Mills forståelse av frihet var også retten til besittelse av eiendom uunnværlig for muligheten til selvutvikling, og dette ble sikret enten gjennom anerkjennelse på grunnlag av tradisjon eller ved overtakelse gjennom kontrakt. Over tid hadde dette skapt et gjensidig avhengighetsforhold mellom kapitalistenes avhengighet av arbeidskraft og et marked for sine produkter, og arbeidernes avhengighet av arbeid og produkter som kunne dekke deres behov. Mill anså det som et en tilfeldighet at det store flertallet av arbeidere ikke var i stand til å inngå fri forhandlinger med sine kapitalistiske arbeidsgivere, og mente at arbeiderne innen en arbeidskontrakt nødvendigvis ville være ufrie (Smith 1984: 204). Han så derfor den skjeve fordelingen av eiendom under det han kalte tilfeldig ufrihet som problematisk for hele samfunnet, fordi det var flertallet som led under dette. Ut ifra en slik tankegang identifiserte Mill noen inngrep i samfunnet for å skape forutsetninger for den frihetsutøvelsen majoriteten av samfunnet manglet. Det største problemet Mill identifiserte var det store antallet tilgjengelige arbeidere, og løsningen for å redusere kapitalistenes profitt og samtidig gjøre arbeidskraft til et mer sparsommelig forhandlingsgode var en aktiv regulering av

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

fødselsraten. I tillegg vill utdanning føre til øket forståelse for et slikt virkemiddel, og dermed ytterligere økning av friheten. Det ville likevel også i en overgangsperiode være nødvendig med et så radikalt virkemiddel som positiv økonomisk intervensjon. Gjennom refordeling av eiendom ved begrensning av arv og utdeling av eiendomsrett til landløse arbeidere og bønder, skulle dette virke sammen med kapitalistenes fallende profitt føre til bedre eiendomsforhold og produksjon under kooperative virksomheter. Under en slik type produksjon var individene medeiere av produksjonsutstyret, og det var et slikt privat eiendomsforhold som mer enn noe annet var forutsetningen for stimulans til selvutvikling og individualitet ifølge Mill.

Med utgangspunkt i Mills verdistandpunkt og optimisme ville individene i et fritt samfunn velge riktige og høyverdige løsninger, og gjennom utdanning og sosialisering i samfunnet ville det dannes et effektivt mulighetsrom for individuell selvutvikling og sosialt ansvarlig selvmestring. Mills demokrati var bygget på samarbeid og sosialiserende institusjoner, og individene ville altså under et slikt system lære seg å ta riktige valg slik at den positive intervensjonen kun var nødvendig i en overgangsperiode. Utfoldelsen av individet førte til forskjeller og variasjon mellom individene, og dette førte til den selvutviklingen og friheten som var avgjørende for Mills forståelse.

2.2.2.3 – Individuell autoritet og individuelt opphav

Selv om forståelsen av hva som utgjorde frihet hadde gjennomgått en til dels stor utvikling i forhold til grensebegrep og rammeverk, hadde likevel den generelle oppfatningen i all teori siden den greske antikken tatt for gitt at friheten i seg selv var et endelig og rasjonelt begrep. Tross utviklingen og den varierende forståelsen av begrepet hadde likevel frihet dermed blitt oppfattet som en tilstand av åpent mulighetsrom og sikkerhet mot tilfeldig tvang, hvor individene kunne søke å nå endelige mål i forhold til klart definerte sannheter. Denne forståelsen av rasjonalitet forutsatte eksistensen av slike klart definerte sannheter, og at disse på en eller annen måte var tilgjengelige for individer ved hjelp av sine evner og talenter. Den grunnleggende implikasjonen med denne tankegangen var at rasjonelle individer ville følge rasjonelle lover, og at man dermed kunne tenke seg et felles endemål om fullkommen frihet. Isaiah Berlin stilte seg imidlertid kritisk til en slik oppfatning, og stilte derfor det noe

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

utenkelige og retoriske spørsmålet om det virkelig kunne tenkes at hele den vestlige tradisjonen hadde tatt feil i to tusen år? De viktige punktene innen Berlins forståelse av friheten var begrepet om positiv frihet og definisjonen av rasjonaliteten som et subjektivt begrep, og friheten var dermed definert blant annet ved at individene kunne forklare egne valg fordi de selv var kilden til disse.

Berlins positive frihetsbegrep

Isaiah Berlin bygger videre på Hegel og Mills forståelse av frihet som individets kontroll over egne handlinger og skillet mellom individ og samfunn, og anerkjente at kjernen av frihetsbegrepet var nettopp muligheten til å ta egne valg uten hindringer (Berlin 2002a:31). Likevel ga Berlin uttrykk for at hans forståelse av frihet bestod av mer enn fraværet av hindringer på veien mot realisering av individers ønsker, noe som ikke minst hang sammen med hans forståelse av begrepet rasjonalitet. Berlins bidrag til frihetsforståelsen kan ses på som et angrep på det han mente var en historisk forståelse av frihet som en rasjonell tilstand, hvor den eneste måten å oppnå virkelig frihet var ved bruk av kritisk tenkning og en forståelse av hva som var nødvendig. Innen en slik forståelse ble frihet sett på som et deskriptivt begrep det kunne oppnås enighet om uten forhåndsbestemte sosiale og politiske teorier, og det ble ofte beskrevet som et begrep som innbefattet et trekantforhold som bestod av individer, hindre og handlinger. Frihetsbegrepet innen en slik modell ble forklart som at A var fri til å gjøre X med hensyn til B, og dette skulle forstås som at B ikke gjorde det verken umulig eller straffbart for A å gjøre X (Gray 1984:328f). Berlin mente imidlertid at en slik forståelse av nødvendighet, harmoni av verdier og individets kamp mot hindringer ikke tok opp i seg andre forståelser av frihet som også hadde blitt vektlagt opp gjennom historien, og viste blant annet til atenesernes forståelse av frihet som et politisk begrep, stoikernes forståelse av frihet som bundet av normer og 1700-tallets forståelse av friheten til å trekke seg tilbake til en privat sfære. Berlin mente dermed at det først var i det moderne samfunnet at forståelsen av frihetsbegrepet handlet om det å styre seg selv og ikke bli styrt av andre, men han mente i tillegg at også denne forståelsen kunne ha flere aspekter ved seg enn individets kamp mot hindringer.

Et av Berlins store bidrag til forståelsen om frihet var hans sentrale argument om eksistensen av to adskilte og logiske former for frihet som han kalte negativ og positiv frihet. Essensen

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

av begge begrepene var det å holde avstand til noe eller noen men Berlin skilte likevel klart mellom dem (Gray 1984:335).⁹ Begrepet negativ frihet var en forståelse av at individer var frie i den grad ingen andre, verken individer eller institusjoner, grep inn ovenfor deres aktiviteter, men kunne sies å være under tvang om de ble hindret av andre i å gjøre de ellers innenfor et visst område kunne ha gjort. Tvang innebar altså en bevisst inngripen fra andre individer innenfor et område man ellers kunne handlet etter egne ønsker, og man kunne dermed ikke sies å være frarøvet slike handlingsmuligheter og å dermed være under tvang fordi man ikke kunne bryte naturlovene ved for eksempel å kunne fly. Ut ifra samme resonnement ville imidlertid fravær av økonomisk handlekraft kunne være fravær av frihet om det skulle vise seg at noen individers bevisste forming av institusjoner og samfunnsstrukturer var skyld i andre individers mangel på økonomisk handlefrihet. Individer var likevel gjensidig avhengige av hverandre innenfor strukturene av et samfunn og ingen individers aktiviteter var så private at de aldri hindret noen andres liv på noen som helst måte, samtidig som individene uten de rette vilkår for bruken av frihet ville ha liten bruk for friheten ettersom den beskrev forskjellige tilstander for forskjellige individer. Begrepet positiv frihet tok utgangspunkt i hva eller hvem som var kilden til et individs handlinger, og individet var fritt når hun selv kunne bære ansvar for sine egne valg og handlinger og var i stand til å forklare disse handlingene ved å referere til egne idéer og hensikter (Berlin 2002a:169f, Gray 1984:335ff). Individene kunne imidlertid ikke bevare sin frihet ved å begrense sine valg og handlinger til et minimum gjennom å frigjøre seg fra ønsker man visste man ikke kunne gjennomføre, og dermed ikke la seg påvirke til å bli hemmet eller beseiret under andres vilje eller handlinger. Slike begrensninger ovenfor seg selv kalte Berlin for rettetten til det indre tilfluktssted, og han sammenlignet dette med å skjære av seg beinet for å bli kvitt et sår på leggen (Berlin 2002a:181f).¹⁰ Berlin mente derfor at essensen av individene var at de var autonome vesen som var forfattere av verdier som var mål i seg selv, og at de derfor også var den ultimate autoriteten over sin egen frie vilje. Dette ledet til at Berlin så på tvang innen forståelsen av det positive frihetsbegrepet som en forming av individer mot deres egen vilje ved hjelp av hjernevask og tenkekontroll, og den paternalismen en slik tvang utgjorde anså han som den største tenkelige despotisme fordi dette var en fornektelse av det som utgjorde denne verdien i individene. Den asketiske

⁹ «[...] the holding off of something or someone ... of others who trespass on my field or assert their authority over me, or of obsessions, fears, neuroses, irrational forces ... intruders and despots of one kind or another.

¹⁰ «The retreat to the inner citadel.

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

selvnektelsen tilbaketrekkningen til det indre tilfluktssted utgjorde kunne være en kilde til integritet, sinnsro og åndelig styrke, men det kunne i følge Berlin aldri kalles en utvidelse eller forøkelse av individenes frihet (Berlin 2002a:18f1). Individene kunne ofre frihet for å oppnå rettferdighet eller likhet, men mistet frihet heller enn å oppnå ny selv om de gjorde dette av egen fri vilje. Man oppnådde altså ingenting ved å forveksle begrepene, og frihet kunne bare være frihet og ikke likhet, rettferdighet, kultur lykke eller samvittighet. Det var altså slik at frihet for et individ, en klasse eller en nasjon kunne være forutsatt av andres elendighet og lidelse, og det var derfor også åpenbart at friheten til enkelte måtte innskrenkes for å sikre frihet for andre. Individet måtte likevel bevare et minimum av mulighetsrom for både handlinger og ansvar for idéer som en personlig frihet, men kunne ikke forbli absolutt fritt og derfor gi opp noe av sin frihet for å bevare resten.

Forståelsen av positiv frihet som det å bære ansvar for og å kunne grunngi sine handlinger hang sammen med Berlins forståelse av begrepet rasjonalitet. Den tradisjonelle oppfatningen av rasjonalitetsbegrepet var at dette var den eneste virkelige metoden å oppnå frihet, ved at man ved bruk av kritisk tenkning forsto hva som var nødvendig og hva som var tilfeldig. Ved å forstå dette kunne man ikke ville ting annerledes, fordi det var det man visste og forsto den rasjonelle nødvendigheten av som gjorde individene rasjonelle. Ut ifra en denne tradisjonelle forståelsen var det om å gjøre og forstå verden og ut ifra denne forståelsen oppnå frihet, og den rasjonelle kunnskapen frigjorde altså ved å spare individene frustrasjonen ved å forsøke å oppnå det umulige heller enn ved å tilby et større mulighetsrom og muligheter åpne for handling. Denne forståelsen og kunnskapen tok dermed utgangspunkt i og forutsatte at løsningene på alle problemer var forenlige og passet sammen i én samlet enhet, og rasjonell lov var dermed en veiviser til individenes virkelige interesser. Locke kunne dermed si at det ikke kunne eksistere frihet uten lov og en slik rasjonelt lovbundet frihet inkluderte ikke friheten til å gjøre noe irrasjonelt, dumt eller feil (Berlin 2002a:193).¹¹ Denne oppfattelsen førte ifølge Berlin til et punkt hvor friheten ikke lenger var inkompatibel med autoritet men snarere identisk med dette, og bygde på et sett grunnleggende antakelser. For det første at alle individer kun hadde ett ønske, nemlig det om rasjonell selvbestemmelse. Deretter at alle rasjonelle individers mål av ren nødvendighet passet sammen i ett universelt harmonisk mønster, og at all konflikt og tragedie var basert på utilstrekkelig rasjonalitet eller en

¹¹ «Where there is no law there is no freedom».

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

irrasjonalitet som kunne unngås og ville vært umulig for et rasjonelt individ. Dette ville til slutt lede til et samfunn hvor alle individer var rasjonelle, og alle ville dermed lyde sin egen natur som ville være identisk hos alle og tilsvare loven. Dermed ville alle bli både lovlydige og fullstendig frie på en gang. Berlins poeng var imidlertid nettopp at det ikke kunne finnes en slik a priori garanti for en slik forståelse av nødvendighet og total harmoni av sanne verdier, og at frihet derfor nødvendigvis måtte være individenes valg mellom forskjellige verdier (Berlin 2002a:214). Han definerte dermed rasjonalitet som det å være i stand til å bære ansvar for og å kunne forklare sine egne handlinger ved å referere til egne idéer og hensikter, og et individ var derfor ifølge Berlin rasjonell når hun kunne grunngi sine handlinger heller enn at handlingen fulgte et bestemt forutgitt mønster. Friheten kunne på denne måten forsvares som et mål i seg selv, og ikke bare som et middel på veien mot den endelige rasjonelle sannheten.

Berlin forklarte på denne måten heller ikke frihetsbegrepet ved å dele det opp og identifisere dets forskjellige trekk, men hadde en evaluerende forståelse av friheten hvor begrepet var avhengig av flere faktorer. Hvor mange muligheter som til enhver tid var åpne for individet og hvor lette eller vanskelige disse mulighetene var for individet spilte en åpenbar rolle, men også hvor viktige disse mulighetene var i forhold til hverandre i individenes planer i livet. Videre spilte det en rolle i hvilken grad mulighetene var lukket eller åpnet av tilsiktede handlinger av andre individer, og både individets og samfunnets verdsetting av de forskjellige mulighetene hadde betydning. En slik evaluerende forståelse av frihet førte også med seg en betraktning av andre verdiers betydning for frihetsbegrepet, og ledet ikke inn i den ifølge Berlin absurde konklusjonen at frihet ikke kunne komme i konflikt og konkurranse med andre verdier (Gray 1984:330f). Friheten i seg selv hadde å gjøre med fraværet av hindringer til muligheter, og det å være fri til kunne gjøre et selvstendig valg med det ansvaret for fulgte. Frihetens omfang var avhengig av slike muligheter til handling heller enn kunnskapen om disse, selv om slik kunnskap likevel var nødvendig for å kunne gjøre bruk av friheten og hindringer ikke måtte komme i veien for slik viten. Ødeleggelsen eller mangelen på vilkår for frihet var likevel ikke ødeleggende for friheten i seg selv fordi begrepets essens ikke lå i dets oppnåelse, selv om det gjerne var der begrepets verdi var.

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Alle disse mulighetene for konflikt og avhengigheten av andres ønsker og handlinger viste at ingen individer levde isolert fra samfunnet, og at alt individet gjør påvirker andre på samme måte som egne handlinger blir påvirket av hva andre gjør. Dermed argumenterer Berlin med at ethvert individ til en viss grad var individuell som en følge av hva andre individer tenkte og følte om henne, og at det derfor ikke kunne fastslås at individer hadde en rasjonell plan om å søke sikkerhet fra tvang tyranni og frihetsberøvelse som utgangspunkt slik tidligere rasjonell forståelse forutsatte. Det individene i realiteten kunne tenkes å søke var å unngå ignoranse, nedlatenhet, forakt eller det å bli tatt for gitt. Dette ville i så fall innebære en videre betydning av formynderi enn ved en tradisjonell rasjonell tilnærming, og frihetsberøvelsen ville være despotisk fordi den var et overtramp mot individets oppfattelse av seg selv som et menneske med ønsker om å leve som hun vil og anerkjennelse fra andre for sine valg. Denne trangen til anerkjennelse og status kunne ikke sammenliknes med frihet i verken positiv eller negativ forståelse, men har istedenfor mer til felles med solidaritet, brorskap og en felles forståelse og behov for organisering på likeverdig grunnlag. Mens essensen av frihetsbegrepet både i positiv og negativ forstand var det å holde avstand til noe eller noen som en grense for hvor langt andre kunne utøve autoritet ovenfor et individ, viste ønsket om anerkjennelse et behov for felles avhengighet og oppofrelse. Selv om en slik gruppetilhørighet i en sosial situasjon ikke kunne kalles frihet, mente Berlin at det heller ikke kunne settes som en motsats til dette fordi behovet for status til tider lå svært nært opp til ønsket om å være et uavhengig individ (Berlin 2002a:204ff). Individer har opp gjennom historien ofte ivret for retten til å styre seg selv som en gruppe eller et fellesskap når de har kjempet for friheten, og revolusjoner har ofte ikke betydd annet enn overtakelsen av makt og autoritet av en sosial gruppe eller klasse som følger en bestemt doktrine framfor en annen. En slik gruppes suverenitet har likevel ikke vært det samme som individets suverenitet, og disse formene for suverenitet har lett kunnet komme i konflikt og vært ødeleggende for hverandre ettersom de styrende ikke nødvendigvis har vært de samme som de som har blitt styrt. Berlin mente altså at størsteparten av menneskeheten gledelig hadde ofret det minimumskravet som den tradisjonelle rasjonelle forståelsen hadde satt for friheten, og at begrepet om majoritetens tyranni til dels hadde vært en ønsket historisk tilstand for individer og grupper. Han var likevel klar på at en slik negativ frihet for en hel gruppe ikke var frihet nettopp fordi det var jakten på noe annet, og at lik rett til undertrykkelse eller innblanding ikke betydde det samme som frihet. En gruppes negative frihet var omplasseringen av

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

autoritet til egne hender, mens Berlins positive forståelse av friheten var en generell begrensning på autoritet ovenfor alle individer. Det var altså stadig klart at individene mistet frihet når de frivillig søkte å oppnå tilhørighet og status, fordi frihet ikke kunne være annet enn frihet og man ikke oppnådde noe ved å forveksle dette med andre begreper. Berlin så det som despotismens triumf når individene under tvang erklærte seg selv frie, fordi friheten aldri kunne bli bevart så lenge det fantes en autoritet som kunne overprøve frihetens grenser (Berlin 2002a:211). Den eneste måten friheten kunne bevares var ifølge Berlin ved etableringen av et samfunn hvor det eksisterte absolutte grenser for friheten, grenser som ingen autoritet hadde muligheten til å krysse.

Det som ifølge Berlin mer enn noe annet har vært skyld i ofringen av individuell frihet til fordel for andre historiske idealer har vært tiltroen og overbevisningen om at alle individers verdier til syvende og sist skulle vise seg å være forenlige og stå i forhold til hverandre, som en overbevisning om at det finnes én endelig løsning. Så lenge det ikke finnes noen a priori garanti for en slik antakelse om total harmoni av endelige og sanne verdier stilte han seg imidlertid kritisk til en slik løsning, og mente at den eneste løsningen var å bruke ressursene på tilgjengelig empirisk observasjon og menneskelig kunnskap. Dette utgjorde en virkelighet av valg mellom flere forskjellige endelige mål og absolutte krav fra flere hold, og en forståelse av at noen av disse måtte endres til fordel for andre. Hvis det var slik at individene har egne og dermed forskjellige endemål kunne de ikke alle være forenlige. Muligheten for konflikt kunne dermed aldri ses fullstendig bort fra, og nødvendigheten av å velge mellom absolutte påstander og verdier var dermed en uunngåelig karakteristikk av den menneskelige tilstand. Dette ga også friheten en verdi som et mål i seg selv i forhold til individenes ultimate autoritet ovenfor seg selv, og ikke bare som et midlertidig behov i individets forvirrede, irrasjonelle og uordnede liv i jakten mot et endelig mål av rasjonalitet. Rekkevidden av et individs frihet til å leve som hun selv ønsket måtte altså veies mot påstander basert på andre grunnleggende verdier som likhet, rettferdighet og sikkerhet. Av den grunn mente altså Berlin at friheten aldri kunne være ubegrenset, men begrensningene måtte likevel alltid forstås som verdier i seg selv og kunne aldri utgjøre en utvidelse av friheten.

2.2.2.4 – Andre perspektiver på frihet

Parallelt med den liberale forståelsen med søkelys på individets frie og upåvirkede valg, eksisterer det selvsagt andre forståelser og ideologier som omhandler frihet. Forståelsen av frihet har utviklet seg også på siden av søkelyset på individuelle valgmuligheter og begrensninger under strukturene, og det er interessant å sette dette opp mot motstridende forståelser for å vise hvordan forståelsen av individer og frihet ikke er entydig eller statisk i samfunnet generelt. I denne sammenhengen kan Karl Marx og Friedrich Hayek stå som belysende eksempler i hver sin retning. Marx forstod frihet som fornuftens triumf over de elementære kreftene, og var mot individuelle rettigheter som frihet fra politisk innblanding (Walicki 1984:220, 228). Hayeks forståelse av frihet står omtrent som en rak motsats til Marx, hvor et stabilt og forutsigbart samfunn springer ut av individers frie handlinger på en ikke-designet måte (Barry 1984:264).

Marx – Rasjonalitet og det politiske samfunnet

Marxistisk ideologi blir ofte oppfattet som et innlegg i debatten om sosial rettferdighet hvor friheten i stor grad er irrelevant og blir innskrenket og skjøvet i bakgrunnen, men faktum er imidlertid at hele den marxistiske filosofien dreier seg om frihet. Marx forståelse av friheten tok utgangspunkt i historien, og selve friheten var subjektivitetens triumf over objektiviteten (Walicki 1984:217ff). Historien var ifølge Marx et passivt element som i seg selv ikke gjorde noe, og han forsøkte derfor å finne meningen i historien heller enn meningen med historien. Det var mennesket som på samme tid var både aktør og forfatter bak alle historiske handlinger, og i den grad det var mulig å snakke om mening i historien var det snakk om en forståelse og virkeliggjøring av frihet. Denne friheten bestod i menneskets dominans over naturen og individenes rasjonelle kontroll over sosiale relasjoner, og forståelsen hadde dermed to aspekter. Relasjonen menneske – natur dreide seg om kollektivet, og handlet om menneskets dominans over naturen ved den maksimering av makt som var oppnådd gjennom utviklingen av produktivetskraftene. Relasjonen individ – samfunn dreide seg om individenes rasjonelle kontroll som en bevisst forming av mennesket i deres sosiale eksistens, og en frigjøring av individene fra den upersonlige makten av fremmedgjørende og innbilte sosiale krefter. I begge tilfeller var det snakk om en forståelse av frihet som fornuftens triumf over de elementære kreftene, og marxistisk filosofi var dermed et eksempel

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

på en positiv forståelse av frihet i den grad forståelsen bestod i å være sin egen mester. Marx var likevel kritisk innstilt til den moderne liberale forståelsen av frihet som eksistensen av en individuell sfære fri for statlig innblanding, fordi han mente dette fikk ethvert individ til å se andre som en grense for sin frihet heller enn som virkeliggjøringen av denne. Når Marx ikke blir forbundet med frihet henger det trolig sammen med hans forsvar av den klassiske demokratiske forståelsen av frihet som bestod av deltakelse i staten som en aktiv del av kollektivet, og Marx forsvarte dermed borgernes rettigheter som det politiske menneskets frihet (Walicki 1984:228).¹² Han var derfor mot menneskets individuelle rettigheter som en frihet fra politisk innblanding, fordi borgernes rettigheter lå i det politiske samfunnet (Walicki 1984:228).¹³

Hayek – Mellommenneskelige handlinger og utvelgelse gjennom tradisjon

Hayeks forståelse av frihet tok utgangspunkt i individuelle handlinger, og demonstrerte hvordan et forutsigbart og stabilt samfunn på en naturlig og ikke-konstruert måte kunne springe ut av individenes frie handlinger (Barry 1984:263f). Friheten ble sammenstilt med handling innen rammene av tradisjonelle lover og regler som bare kan oppstå ved fri og spontan handling, ettersom fornuften var et for svakt instrument til å konstruere et forutsigbart samfunn med overlegg (Hayek 2002:43f). Begrepet innebar altså en vilje til å underkaste seg tradisjonsbundne regler som det ikke fantes noen andre alternativ til enn det å være under andres autoritet, og friheten innebar individuell handlefrihet og avgjørelser etter egne planer i en tilstand utenfor andres vilkårlige vilje. Som en naturlig følge av dette var individene frie selv om lover forbød bestemte ting, fordi det var individenes selvstendige valg og ikke mengden av valg som utgjorde deres frihet. Hayek var dermed bestemt på at lover i et velfungerende rettssystem ikke var i konflikt med frihetsbegrepet, men istedenfor maksimerte friheten bedre enn noen kjente alternativ. Et slikt stabiliserende system for maksimering av frihet forutsatte at lovene var generelle, ikke diskriminerende og forutsigbare, og derfor fungerte som grenser og retningslinjer som ikke direkte angikk individer. Generelle lover og definisjoner medførte også at en generell definisjon av rettferdighet var implementert, og Hayek søkte med dette å unngå en verdipluralisme med konkurrerende begreper og begrepsmessig byttehandel. Fordi frihetsbegrepet alltid handlet

¹² «The rights of the citizen».

¹³ «The rights of man».

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

om forholdet mellom individer var det kun menneskelige handlinger som kunne sette andre individer under tvang, og statens tvangsmonopol var rettfærdiggjort kun i den grad det forhindret større eller verre tvang av private aktører. Her introduserte Hayek begrepet om individenes beskyttede domene som viste til at kun handlinger som berørte andre var relevante for lovgivningen, og at handlinger individene gjorde selv eller i frivillig samhandling med andre aldri kunne bli en sak for rettssystemet så lenge det ikke ledet til skade for andre (Barry 1984:268).¹⁴ Individene var likevel ikke tvunget av de innskrenkningene statens rettssystem satte for mulige alternativ, ettersom de kunne unngå dette ved å selvstendig handle for å unngå tvang under det på forhånd kjente lovverket. En viktig del av individenes uavhengighet til staten var deres rett til byttehandel og eiendomsrett, ettersom fraværet av et slikt system ville skape en situasjon hvor denne fordelingen var opp til myndighetene og dermed utøver tvang over individene. Individene kunne likevel ikke sies å være ufrie eller under tvang kun fordi de manglet makt eller evne til å gjøre det som var tillatt, og friheten var derfor utgjort av eiendomsretten i seg selv heller enn mengden av eiendom og økonomisk velstand. De nødvendige forhold for frihet var dermed ifølge Hayek møtt så lenge individene hadde rettslig status som beskyttede samfunnsmedlemmer med frie yrkesvalg, bevegelsesfrihet og rettighet til eiendom, og individers indre frihet eller begrensninger på seg selv var ikke relevante for frihetsbegrepet (Barry 1984:274f). Hayeks forståelse av frihet handlet altså alltid om forholdet mellom individer, og frihetens største fordel var tradisjonens evne til å kunne håndtere ignoranse og uforutsigbar vekst i kunnskap gjennom en stadig imitasjonsprosess av suksesser.

2.2.2.5 – Konsolidering og rettsstat

Rettsstaten var på mange måter en naturlig utvidelse av den liberale forståelsen av individet og utviklingen i etterkant av Giljes naturrettslige kontraktsparadigme. Selv om rettsstaten på samme måte var en bindende kontrakt var det likevel ikke snakk om samme form for tilslutning fra hvert enkelt individ, ettersom det ikke var snakk om en overgang fra en form for naturtilstand (Liddington 1984: 296). Selve ”kontrakten” ble søkt opprettholdt ved hjelp av rettsstatens grunnprinsipp om at det institusjonelle apparatet ble innrettet på en slik måte at man forhindret folkets utvalgte politiske ledere å bryte de kontraktsbetingelsene de hadde

¹⁴ «Protected domain».

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

ovenfor sine oppdragsgivere. Rettsstatens substansielle kjerne var vernet om individenes rettigheter, hvor rettighetsvernet måtte være inkluderende ovenfor alle som befant seg på statens territorium samtidig som det må være omfattende og gjelde et bredt spekter av rettigheter (Gloppen 2004:51ff).

Individenes rettigheter er i utgangspunktet hentet fra og begrunnet gjennom naturretten som eksisterer uavhengig av den politiske orden, og gjennom den naturrettslige kontraktsteorien blir respekt for denne ”fornuftsretten” premisset for at staten skal være legitim (Gloppen 2004: 65). Moderne demokratier må i tillegg ha etablerte lovverk og institusjoner som ivaretar innbyggernes grunnleggende rettigheter, og det sentrale kjennetegnet ved en rettsstat er at det politiske rommet er rettslig avgrenset. Dette bygger i stor grad på (liberal) teori som sier at ethvert individ er et mål i seg selv og ikke kan brukes som et middel for å oppnå noe annet, noe Eric Mack kaller for ”value individualism” og ”rights individualism.”

Menneskerettene beskytter i denne sammenhengen individene fra å være midler mot andres mål eller deler av et stort kollektivt mål (Mack 2002:409f). Rettssikkerhet innebærer at den offentlige makt blir utøvd på en forutsigelig måte, mens maktfordelingsprinsippet peker på visse grunnleggende krav til den offentlige makts organisering. Samfunnet må innordnes slik at det kan rettferdiggjøres ovenfor dets individer, og det bør være gjennomiktig på en måte som gjør at grunnleggende virkemåter og prinsipper er velkjente og tilgjengelige for offentlig innsikt og undersøkelse (Waldron 2002:18f). Rettsstaten har en forpliktelse til å redegjøre og må ha en mulighet for å sanksjonere, og staten må dermed forplikte seg til å respektere, beskytte og fremme innbyggernes menneskerettigheter slik de kommer til uttrykk i internasjonale menneskerettsnormer (Gloppen 2004:53). Utviklingen mot og innen rettsstaten har derfor også blitt beskrevet som bemerkelsesverdig i forhold til beskyttelsen av menneskeretter (Eriksen 2007:86). Disse normene for menneskerettigheter følger i stor grad konvensjoner vedtatt i inter- og overnasjonale organisasjoner som FN og Europarådet. Konvensjonene er ratifisert av en rekke land, og er grunnlaget for den nasjonale lovgivningen i suverene stater og er slik sett også grunnlaget for de verdiene som ligger til grunn for de gjeldende prinsippene innen straffelovgivningen.

Straffelovgivning

All straffelovgivning blir til i et spenningsfelt mellom hensynet til effektivitet og rettssikkerhet. Mens det er i straffelovgivningens interesse å bekjempe forbrytelser i samfunnets og borgernes interesse, er det rettsstatens substansielle kjerne som vist over vernet om individenes rettigheter med det primære formål å gi rom for frihet og livsutfoldelse. Kriminalisering vil være med på å bryte ned noen av de samme verdiene de er satt til å verne ved å innskrenke handlefrihet, og straff påfører et vonde. Derfor er det viktig at vi verner om vår felles trygghet ved at avgrensinger og inngrep i personlig frihet og livsutfoldelse ikke brukes i utrensmål, og veies opp mot de verdiene som ligger i bunn. Professor Husabø nevner fire viktige idealer for straffelovgivning i rettsstaten (Husabø 2002a). Subsidiaritetsprinsippet sikter til at kriminalisering og straff ikke bør brukes som virkemiddel med mindre det er helt nødvendig. Skadefølgeprinsippet sier at bruk av straff bare kan forsvares ovenfor atferd som medfører skade eller fare for skade på interesser som må vernes av samfunnet, og som ikke kan vernes på annen måte. Kjernen i legalitetsprinsippet er at ingen skal kunne dømmes uten etter lov. Et straffebud bør derfor utformes så entydig som mulig, slik at det gir mest mulig rettledning til borgerne som skal etterleve kravet og til dommerne som skal dømme etter det. Det fjerde viktige prinsippet er uskyldspresumpsjonen, som sier at rimelig tvil skal komme tiltalte til gode, og at man skal regnes som uskyldig inntil det motsatte er bevist. Når det gjelder hvilke faser som bør kriminaliseres, i hvilket omfang og på hvilken måte har lovgiver innen rettsstaten valget mellom flere såkalte straffebud: følgedelikt, faredelikt, handlingsdelikt, unnlatingsdelikt og forberedelsesdelikt. Følgedelikt er den mest klassiske måten å gi en bestemt verdi et strafferettslig vern, ved å kriminalisere det å påføre en verdi direkte skade eller krenking. Medvirkning kan kriminaliseres og straffes, selv uten at hovedmannen har kommet til et straffbart forsøk. Handlingsdelikt forbyr en bestemt handlemåte, mens straffebudet faredelikt i tillegg til handlinger rammer aktivitet eller passivitet som representerer fare for en bestemt verdi. Unnlatingsdelikt er kjennetegnet av at straffebudet påbyr en bestemt handlemåte.

2.3 – Vektleggingen av frihetens elementer

I moderne liberal tradisjon etter Hobbes har altså friheten blitt forstått som en verdi i forhold til hvert enkelt individ, men med forskjellig vektlegging og oppfatning i forhold til andre begrep opp gjennom historien. Autonomi forstås som ett av de karakteristiske trekkene ved den tenkte og opprinnelige samfunnsløse naturtilstanden som tidlige teoretikere innen liberal frihetsforståelse tok som et utgangspunkt, og i utvikling av denne liberale forståelsen er det i stor grad verdiene man så for seg i naturtilstanden som på forskjellige måter er forsøkt ivaretatt. Imidlertid har den liberale tradisjonen, som også andre definisjoner av friheten, til dels inntatt en holdning om at en slik ekstrem grad av autonomi og pluralisme har behov for visse innskrenkninger i et sosialt samfunn, og visse former for det som kan kalles begrensninger er i ulik grad vektlagt opp gjennom frihetsforståelsens historie.

Nils Gilje kalte som vist Hobbes utgangspunkt i individet for det naturvitenskapelige kontraktsparadigmet (Gilje 1989). Begrepet om samfunnet var også viktig innen denne epoken, men på en helt annen måte enn innenfor f.eks. den greske antikken. Det sosiale samfunn bringer individene sammen i en strukturell enhet, og samfunnskontrakten var et forsøk på å bevare individenes frihet ved hjelp av en felles enighet om kollektiv overstyring av de autonome individene. Behovet for sikkerhet plasserte dermed makten hos en suveren autoritet. Det grunnleggende begrepet for å forstå friheten var likevel individene, forstått som autonome individer som søkte selvbevarelse. Samfunnet var en nødvendighet for å bevare individenes sikkerhet, men kunne bare hente sin legitimitet om alle som levde under ordningen som frie og like individer kunne ha gitt sin tilslutning til den gjennom en hypotetisk kontrakt. Dette dreide seg i stor grad om legitimering av statsmakten for å skape en sikkerhet for individene, men var også ment som en kilde til et rasjonelt nivå hevet over det individuelle for å lede til moralske handlinger og den ene sannheten. Med bruk av denne oppgavens definisjon av frihetens elementer kan dermed kjernen i det Gilje kalte det naturrettslige kontraktsparadigmet beskrives som en overgivelse av individets naturlige rettigheter til en suveren som en felles enighet om garanti for sikkerhet og individets rettigheter ovenfor andre innenfor et kollektivt samfunn.

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Forståelsen av begrepene individ og samfunn gjennomgikk en videre prosess ved å nærmest snu opp ned på den gjeldende forståelsen under det naturrettslige kontraktspadigmet. Det nye utgangspunktet var at frihet ikke er naturlig, men en tilstand som krever de stabile sosiale og politiske institusjonene som finnes i et samfunn (Pelczynski 1984:157f).

Begrepene sivilt og politisk samfunn var ikke nye i seg selv, men vektleggingen av disse og skillet mellom dem ble gjort på en tydeligere måte enn hva som hadde blitt gjort før. Denne mer moderne liberalismen, som i kapittel 2 eksemplifiseres ved Hegel og J.S. Mill, legger stor vekt på individets selvbestemmelse og fraværet av eksterne hindringer som skapes av det nevnte skillet mellom sivilt og politisk samfunn. Det autonome individet ligger altså stadig til grunn for forståelsen av frihet, men det grunnleggende ved friheten under denne epokens frihetsbegrep var at individenes handlinger var utslag av selvbestemmelse og selvutvikling og at autonomien kom som følge av skillet mellom det sivile og det politiske samfunn. Med bruk av denne oppgavens definisjoner blir altså kjerneforståelsen utviklet i retning av å skape et klart skille mellom sivilt og politisk samfunn ved en frigjøring av individets frihet fra de stabile og politiske institusjonene som bevarer et mulighetsrom for individuell handling ved hjelp av individuell selvbestemmelse og selvutvikling.

Isaiah Berlin føyde en ekstra dimensjon til forståelsen om frihet med sin vektlegging av begrepet positiv frihet (bl.a. Pelczynski og Gray 1984 og Smith 2002). Fokus var framdeles på individet og det klare skille til det politiske samfunnet, og muligheten til egne valg uten hindringer ble fortsatt anerkjent som essensen av frihet. Skillet som oppstod med vektleggingen av den positive friheten var imidlertid at også det psykologiske planet ble vektlagt. Forståelsen av frihet under den positive friheten inkluderer nemlig ikke bare fraværet av fysiske hindringer for handling, men legger også vekt på at det er individene selv som er kilden til sine egne ønsker. Det grunnleggende ved epokens forståelse av frihet er altså individets autonomi, som en følge av egne og selvbestemte valg uten både fysiske og psykiske hindringer. En slik forståelse legger også vekt på individets autonomi i den grad at det ikke nødvendigvis er den samme sannheten som gjelder for alle, noe som bidrar til en forståelse av pluralisme og frihet som et mål i seg selv heller enn et som et middel for å oppnå andre goder.

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Det som her kan beskrives som kjernen ved denne forståelsen er en måte å se friheten som et mål i seg selv ved å skape en mulighet for et pluralistisk samfunn, og autonome individer som kilden til egne ønsker ved å sikre individenes handlinger mot både fysiske og psykiske hindringer.

Det har altså foregått en stadig pågående prosess innen teori med utgangspunkt i en liberal frihetsforståelse. Likevel er det utgangspunktet med individuelt fokus som hele tiden har vært gjeldende og også utgjort kjernen i forståelsen av friheten og det legitimitetsgrunnlaget som er hentet fra andre begreper. Selv om det største skillet selvsagt kom i det Hobbes definerte et nytt paradigme med individet som utgangspunkt, kan man på mange måter si at prosessen i stadig større grad har fokusert på individet som det viktigste begrepet i forståelsen om frihet. Utviklingen begynte som vist med en forståelse av nødvendigheten av sikkerhet for å bevare naturtilstandens frie og autonome individ i det sosiale samfunnet. Søkelyset her var likevel på mange måter vel så mye på sikkerhet, som på individuell frihet. Når man så gikk vekk fra utgangspunktet man hadde i naturtilstanden kunne man i større grad fokusere på individene, og ved å se på individenes handlinger og selvstendighet fra det politiske samfunnet. Søkelyset på individenes selvstendighet ble så i ytterligere grad forsterket ved å fokusere på at skillet mellom individene og det politiske samfunnet også gjelder på et psykologisk plan. En moderne forståelse av frihet tar dermed utgangspunkt i et autonomt individ innenfor rammene av en politisk samfunnsstruktur.

Det er også innenfor slike rammer at vilkårene for rettsstaten har vokst fram. Rettsstatens grunnprinsipp er nettopp det institusjonelle apparatet som den politiske rammestrukturen utgjør, innrettet på en slik måte at de politiske lederne er forpliktet til å overholde rettsstatens substansielle kjerne om vern av individenes rettigheter. Dette sikres gjennom kriterier som rettssikkerhet som innebærer forutsigbar maktutøvelse, og maktfordeling som sikrer grunnleggende krav til maktstrukturenes organisering. På denne måten sikres individene og deres rettigheter ved hjelp av et klart skille mellom sivilt og politisk samfunn, og klare rettigheter og plikter innenfor struktureringen av makt. Rettsstaten er dermed på mange måter en konsolidering av forståelsen av frihet innen moderne liberal utvikling.

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Kjernen av rettsstatsforståelsen er her forstått som uavhengige individers rettigheter innenfor en institusjonell og politisk rammestruktur, men med et klart skille mellom sivil og politisk samfunn som sikrer de autonome individenes rettigheter gjennom forutsigbar maktutøvelse.

2.3.1 – Frihet i et nytt årtusen

Terroraksjonene mot New York i september 2001 og tiltakene i etterkant kan tyde på at verken historien eller den liberale forståelsen av frihet hadde nådd en enighet som kunne ligne på et endemål. Etter disse episodene ble det raskt satt i gang planer for å forhindre lignende ting å skje igjen, og det kanskje mest omtalte og dramatiske tiltaket – sett bort fra faktiske krigshandlinger - var lovforandringene som kom i kjølvannet av The PATRIOT Act i USA. Dette lovverket var en del av tiltakene regjeringen Bush lanserte i det som ble kalt «The Global War on Terrorism» (US Department of State). Sikkerhet ble raskt et klart prioritert mål, og individuell frihet og pluralisme ble av myndighetene ofte oppfattet som en uforenlig motsats til sikkerhet selv om flere andre organisasjoner hevet stemmen mot et slik syn. På ny ble dermed problemstillingen mellom positiv og negativ frihet, med klare og definerte skiller mellom individets private sfære og samfunnets politiske og offentlige anliggende, et stridsspørsmål.

Man ser altså stadig en videre utvikling av forståelsen av begreper som frihet og sikkerhet, og ikke minst forholdet mellom dem. Den såkalte krigen mot terror virker å ha ført oppfatningen mot en mer samfunnsorientert oppfatning hvor begrensning av individets negative sfære og den friheten som nytes der kan tillates i økende grad. Den individuelle sfæren virker i det hele tatt presset av den offentlige sfæren, og begreper som sikkerhet og stabilitet for stat og samfunn.

Likhet i fordelingen av goder og valgene mellom absolutte og uforenlige mål som Sen og Berlin snakker om, ser ikke lenger med nødvendighet på individets negative frihet som et prioritert mål. Kan det være at likhet og individuelt fokus er i ferd med å tones ned til fordel for strukturell og rasjonell enighet om gitte sannheter?

Kapittel 2 – Forestillingen om frihet

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

A frontier must be drawn between the area of private life and that of the public authority. To invade that preserve, however small, [is] despotism.
- Isaiah Berlin¹⁵

En moderne liberale tradisjon ble i forrige kapittel trukket fram som grunnlaget for dagens rettsstatlige forståelse av frihet, og det ble også gjort rede for ulike elementer av begrepet. Det ble her vist til hvordan forståelsen av frihet i forhold til disse ulike andre elementene hadde gjennomgått en betydelig utvikling for å ende opp i rettsstaten, og at dagens forståelse ikke utgjør et endemål i historien. Det er denne utviklingen som danner grunnlag for siktemålet med å skape en modell for frihetens rammeverk, som igjen kan være med å forklare søkelyset og utvikling i når det gjelder oppfatningen av friheten opp gjennom historien. For å gjøre dette vil jeg ved å bygge videre på frihetens elementer, og sette disse i forhold til legitimitet og samfunnsstrukturer. På denne måten vil jeg skape et en modell som fungerer som et beskrivende rammeverk utgjort av frihetens enkelte elementer. Rammeverket fungerer imidlertid også som et analytisk verktøy, som ved å vise til idealposisjoner kan beskrive grunnleggende trekk i forståelsen og utviklingen av frihetsforståelsen.

3.1. – Den liberale frihetens elementer

Rettsstatens grunnprinsipp og substansielle kjerne om vern av individenes rettigheter skiller seg i stor grad ut som det viktigste kjennetegnet på den liberale forståelsen av frihet. Dette er ikke minst viktig å ha klart for seg når det snakkes om begreper som blant annet sikkerhet og kollektiv, som kan tenkes å krysse, påvirke og begrense den friheten som ofte forbindes med det individuelle. Som vist i forrige kapittel vil forståelsen av frihet innen ethvert samfunn hvile på rettmessigheten av selve frihetsbegrepet i forhold til disse andre begrepene. Det er dette som skaper de forskjellige formene for og forståelsene av frihet, som igjen har ført til

¹⁵ Berlin 1958: 9

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

den historiske utviklingen som blir beskrevet i denne oppgaven. Som vist består forståelsen av frihet av elementene autonomi, sikkerhet, sannhet og likhet, og det er ut ifra vektleggingen og rettmessigheten av disse elementene at friheten henter sin legitimitet.

Ved tilfeller der frihetsforståelsen hviler på autonomi er oppfatningen basert på at individene gjør krav på en rettmessig selvbestemmelse i forholdet til friheten. Dette viser til en individuell selvstendighet, uavhengig av impulser og tvang fra andre. Hviler forståelsen av frihet derimot på sikkerhet, oppfattes individene å ha krav på en rettmessig beskyttelse av de rettigheter og friheter de har. Dette viser til en felles beskyttelse for å bevare individenes rettigheter og friheter. Vektlegges sannhetsbegrepet i forståelsen av frihet, er dette en forståelse av at individenes forhold til friheten er basert på noen rettmessige prinsipper som er uavhengige av individene selv. Dette viser til allmenngyldige ideer og prinsipper som retningslinjer for de individuelle rettigheter og friheter. Til sist kan det tenkes at frihetsbegrepet hviler på likhet, og en oppfatning basert på at individene har krav på og kommer til en felles forståelse når det gjelder forholdet til friheten. Dette viser til en felles enighet for å bevare og beskytte individenes rettigheter og friheter.

Det legitimitetsgrunnlaget man oppnår ved en frihetsforståelse basert på andre begreper kan sies å stå i et gjensidig avhengighetsforhold til de aktuelle samfunnsstrukturene, og forståelsen må ses i forhold til samfunnets oppbygning og måten det hele er sammenføydd av de ulike delene. Samfunnsstrukturene har jeg valgt å kalle kollektiv, individ, monisme og pluralisme. Er samfunnet oppbygd som et kollektiv, er det hele sammenføydd av individer i fellesskapsforhold. Dette viser til et system hvor det individuelle mulighetsrommet begrenses av det oppfattede fellesskapet mellom individene. Ved en individuell samfunnsoppbygging, består sammenføyningen av uavhengige individer.

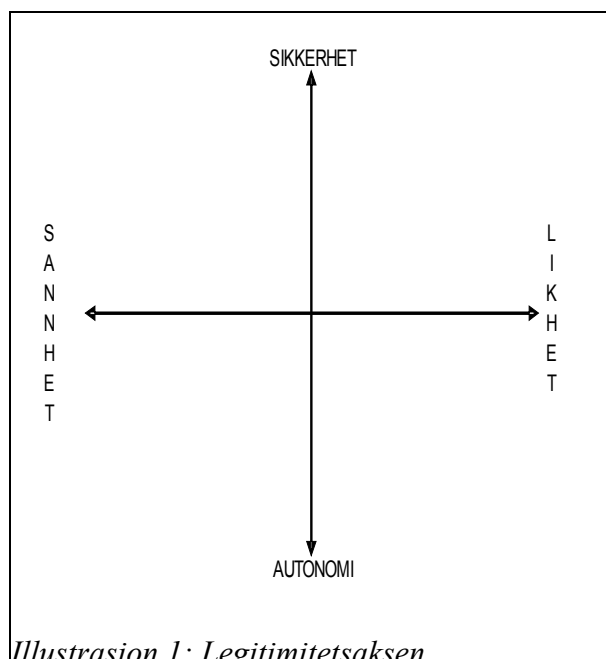
Uavhengighetsbegrepet ses her i forhold til det oppfattede fellesskapet og begrensningen av individuelle preferanser, og viser til et åpent individuelt mulighetsrom hvor individene er uavhengige av fellesskapet og tar beslutninger basert på egne preferanser. Samfunnet kan også ha en monistisk oppbygning, og systemet er da sammenføydd som en enhet i forhold til faste prinsipper. Dette viser til et begrenset individuelt mulighetsrom hvor handlinger basert på faste prinsipper og sannheter fører til enhet. Til sist kan det tenkes et pluralistisk oppbygd samfunn, hvor samfunnet føyes sammen av selvstendige individer. Selvstendighetsbegrepet

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

ses i forhold til begrensningene lagt på individenes handlinger av enhetlige prinsipper og sannheter, og viser til et åpent individuelt mulighetsrom hvor selvstendige individer personlig definerer egne prinsipper i forhold til sine handlinger.

3.2. – Den liberale frihetens rammeverk

Det er sammenhengen mellom de nevnte elementene og forståelsene av frihetsbegrepet i et liberalt perspektiv som utgjør det samlede bilde av det vi kan kalle frihetens rammeverk. Ved å ta hensyn til de begrepene jeg har definert som relevante, kan jeg dermed sette opp en modell som fanger opp det rammeverket som finnes for den liberale forståelsen av frihet og de begrensningene som følger av elementer som legitimitetsgrunnlag og samfunnsstruktur. Som tidligere nevnt så tenkes legitimitetsgrunnlaget å inngå i et gjensidig avhengighetsforhold med samfunnsstrukturene, hvor begge er avhengige av og også har konsekvenser for hverandre. I modellen blir både legitimiteten og strukturen beskrevet som to kryssende akser hvor elementene i de til sammen fire aksene danner begrepspar som utgjør idealposisjoner.

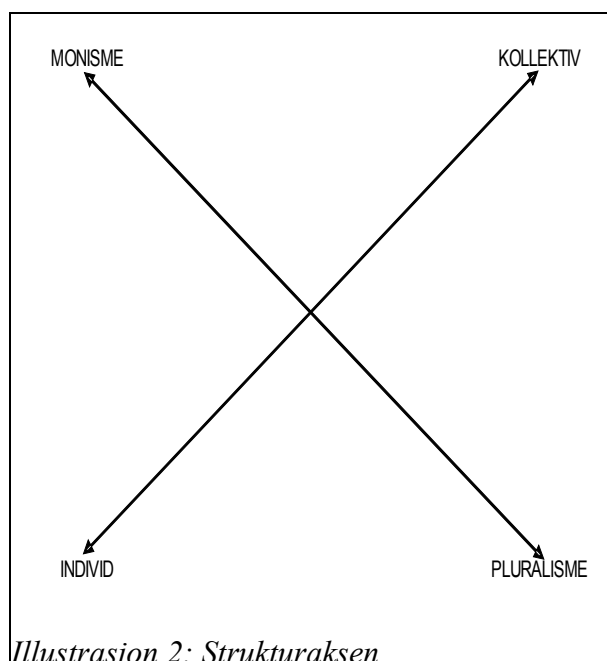

For den liberale forståelsens legitimitetsgrunnlag må vi ta hensyn til begrepene autonomi, sikkerhet, sannhet og likhet. Dermed kan vi her tenke oss aksene autonomi/ sikkerhet med den kryssende akse sannhet/ likhet. Autonomi viser til stor grad av individuell frihet med vekt på selvbestemmelse. Dette er som vist en karakteristikk ved definisjonen naturtilstanden, hvor de autonome individene kun ble hemmet i sin frihetsutfoldelse av rene fysiske lover (Raphael 1984:32). Også i moderne

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

rettsstater er imidlertid individets autonomi og et klart skille mellom stat og individ blant kjennetegnene. Motsatsen på denne aksene er sikkerhet, som tenkes som en større form for felles beslutningstaking med vekt på beskyttelse. Dette utgjorde blant annet en stor del Hobbes ønskede mål da han definerte samfunnskontrakten, og har gjennom utviklingen av filosofien hele tiden vært en av statens grunnleggende oppgaver. På den kryssende aksene viser sannhet til en rettsstatlig forståelse med vekt på allmenngyldige og forutbestemte retningslinjer som er uavhengige av individene og styrende for handlingsrommet. Dette gjør seg ikke minst gjeldende i forhold til naturretsfilosofien, hvor det uavhengig av strukturene eksisterer et rettssystem som hviler på en evig og naturlig moral (Miskowiak 1998: 17f). Også en moderne rettsstat tar i stor grad utgangspunkt i slike retningslinjer i sin sikring av individuelle rettigheter. Motsatsen på denne aksene er likhet som viser til en demokratiforståelse med flertallsbeslutninger og vekt på enighet om retningslinjene. Dette karakteriserer i stor grad rettsstatsparadigmet, hvor det er en grunnleggende forestilling om likhet som er i hovedfokus (Mack 2002:409f).

Når det gjelder den liberale forståelsens samfunnsstruktur må det tas hensyn til begrepene

kollektiv, individ, monisme og pluralisme. Vi får dermed aksene kollektiv/ individ, og den kryssende aksene monisme/pluralisme. Kollektiv tenkes her å vise til sammenfatningen av preferanser i et fellesskap. Dette kan dermed knyttes opp mot statens grunnleggende oppgave om å beskytte samfunnets individer, og kan tenkes legitimert ut i fra enten sikkerhet eller likhet. Motsatsen på denne aksene er individ, som tenkes som særegent mulighetsrom med ulike personlige preferanser. Det er et slikt

mulighetsrom som søkes ivaretatt både av naturrettens moral og en moderne rettsstats klare skille mellom stat og individ. Legitimiteten hentes dermed fra sannhet eller autonomi. På den

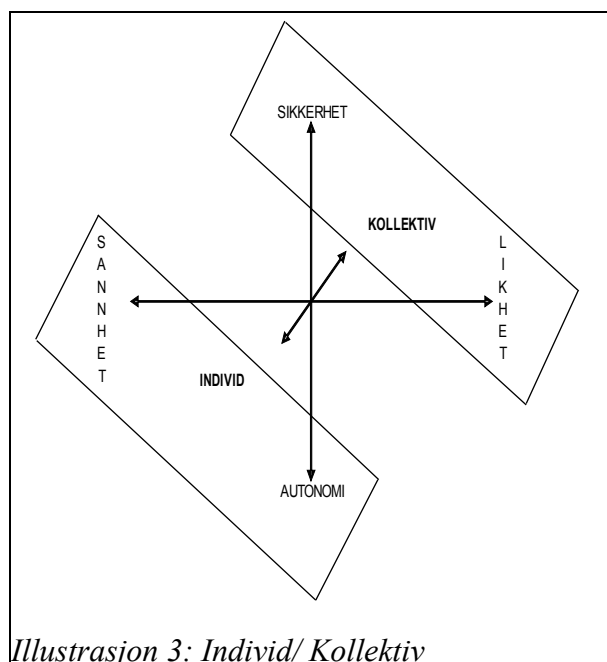
Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

kryssende aksene viser monisme til en tankegang ut i fra et prinsipp om enhet. Også her kan man vise til naturrettsfilosofiens moral, men her med tanke på den enheten som ligger i begrepene evig og allmenngyldig. Også i forhold til statsmakten krav og plikt om beskyttelse, kan man tenke seg enhetsretting som et instrument. Enhet er dermed legitimert ut ifra sannhet og sikkerhet. Motsatsen på denne aksene er pluralisme, som kan tenkes som et mangfoldig, individuelt mulighetsrom. Dette er en karakteristikk ved naturtilstandens frie utfoldelse, og det er også dette mulighetsrommet som er søkt ivaretatt ved rettsstatens skille mellom stat og individ. Det er autonomi og likhet som kan tenkes å legitimere slik pluralisme.

Ser man aksene i forhold til den indikatoren det individuelle søkelyset er innen en liberal tradisjon, kan man definere fire begreper som beskrivende for forståelsen av frihet. Disse fire begrepene er beslutninger, retningslinjer, preferanser og tillatelser, og de fire aksene i modellen beskriver sammenhengen mellom det overordnede og de separate bestanddelene i samfunnet i forhold til disse begrepene. Beslutninger viser i denne sammenhengen til legitimitetsaksene autonomi/ sikkerhet, og skal forstås som evnen til å fatte avgjørelser. Ser man dette i forhold til de definisjonene som ble gitt i kapittel 1 om forståelser av frihet, vil evnen til beslutninger være avhengig av innblanding i enkeltindividets liv. I ytterste konsekvens av sikkerhet kan man tenke seg en autoritær kontroll, som en form for fangenskap. Retningslinjer henviser på denne måten til legitimitetsaksene sannhet/ likhet, og skal forstås som føringer for retningen av valg. I forhold til definisjonene i kapittel 1 viser dette i stor grad til graden av føringer i forhold til selvstyre og demokrati. Føringer ligger her i forhold til allmenngyldige sannheter, og respekten for individets rasjonelle evne til å følge lover som de selv formulerer. Preferanser er utledet fra strukturaksene kollektiv/ individ, og forstås som en form av fortrinnsrett. Dette viser igjen i definisjonen privilegier i kapittel 1, og omhandler begunstigelsen eller fortrinnsretten av henholdsvis enkeltindivider eller samfunnet som helhet. Tillatelser er utledet fra strukturaksene monisme/ pluralisme, og forstås som adgangen til å foreta seg noe. I forhold til definisjonene i kapittel 1 viser dette til retten til mulige handlinger i forhold til tvang. Ved å krysse aksene for legitimitetsgrunnlaget med aksene for samfunnsstrukturene kan man se det gjensidige avhengighetsforholdet mellom dem, samtidig som det blir klart at frihetsbegrepet står i forhold til legitimiteten ved disse begrepene i samfunnets oppbygning. Aksene/ modellen forutsetter at når

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

frihetsbegrepet begrunnes ut ifra grunnlaget for legitimitet, så er dette sammenfallende med de gjeldende samfunnsstrukturene. Samtidig kan man ved å ta utgangspunkt i samfunnsstrukturene også se hva som ligger til grunn for forståelsen av frihetsbegrepet. Aksene sier imidlertid bare noe om den teoretiske sammenhengen mellom begrepene, noe som betyr at man i realiteten kan søke legitimitet ved andre beslutninger og retningslinjer enn det grunnlaget som finnes i samfunnsstrukturenes preferanser og tillatelser.

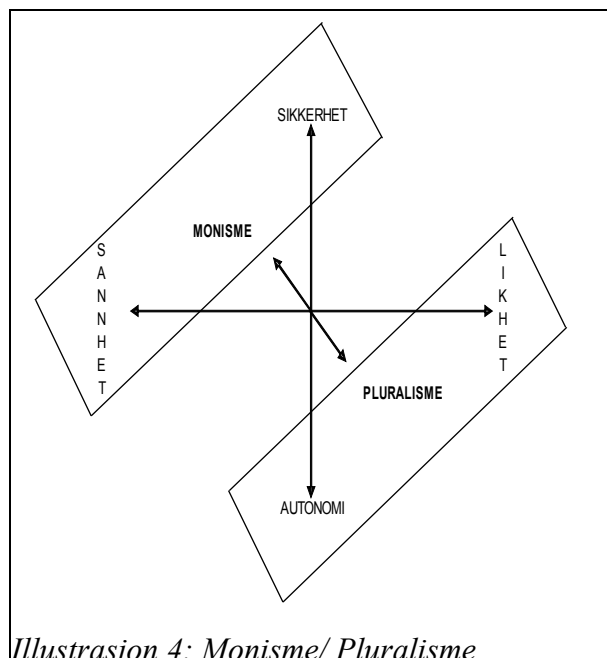

På denne måten kan man se at det grunnlaget for sammenfattede preferanser som finnes i kollektive samfunnsstrukturer, står i et teoretisk forhold til forståelsen av frihet legitimert av sikkerhetens vekt på beskyttelse og likhetens vekt på enighet. Sikkerhetens beskyttelse av rettigheter og friheter kombinert med kollektivets sammenfattede preferanser, fører til en forståelse av frihet hvor man tar beslutninger ut ifra ønske om å bevare og beskytte fellesskapets rettigheter og preferanser. Med vekt på

enigheten som ligger til grunn for likhet vil kombinasjonen med kollektivets sammenfattede preferanser føre til en forståelse av frihet hvor man ved å følge demokratiske retningslinjer kommer fram til en flertallsbeslutning om hva som defineres som fellesskapet. Motsatsen til kollektivets sammenfatning er de personlige preferansene som definerer individuelle samfunnsstrukturer, og disse står i et teoretisk forhold til forståelsen av frihet legitimert av sannhetens vekt på allmenngyldighet og autonomiens vekt på selvbestemmelse. Sannhetens vekt på allmenngyldige og uavhengige retningslinjer kombinert med individualismens personlige preferanser, fører til en forståelse av frihet hvor individenes preferanser defineres ut ifra en rettsstatlig forståelse av allmenngyldige prinsipper som er uavhengige av individene selv. Med vekt på selvbestemmelsen som ligger til grunn for autonomi vil kombinasjonen med individualismens personlige preferanser føre til en forståelse av frihet

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

med individuell selvstendighet og selvbestemmelse, uavhengig av impulser og tvang utenfra.

Illustrasjon 4: Monisme/ Pluralisme

Samfunnsstrukturene står ikke bare i forhold til mulighetsrommet for preferanser, men også i forhold til den kryssende aksene for tillatelser. På denne måten kan man se at den prinsipielle tankegangen om enhet som ligger til grunn for monistiske samfunnsstrukturer, står i et teoretisk forhold til forståelsen av frihet legitimert av sikkerhetens vekt på beskyttelse og sannhetens vekt på allmenngyldighet. Sikkerhetens beskyttelse av rettigheter og friheter vil i kombinasjon med monismens tillatelse til enhetlige prinsipper føre til en

forståelse av frihet hvor man tar beslutninger på grunnlag av et ønske om å bevare og beskytte ut i fra en tillatelse til enhetlige prinsipper. Med vekt på allmenngyldigheten som ligger til grunn for sannheten vil kombinasjonen med monismens enhetlige prinsipper føre til en forståelse av frihet hvor man tillater føringer for samlende strukturer ut ifra rettsstatlige retningslinjer med allmenngyldige prinsipper som er uavhengige av individene selv.

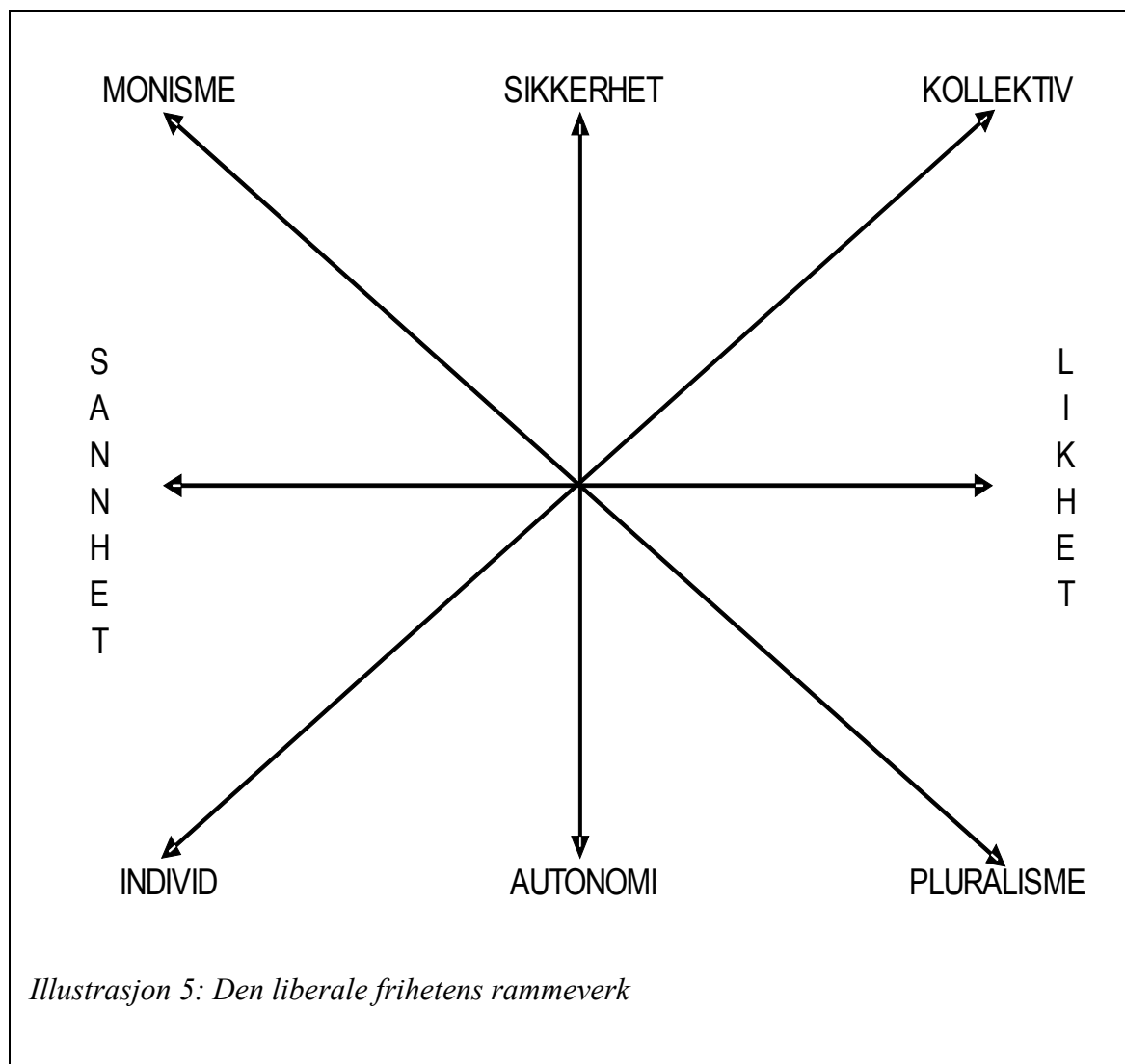
Motsatsen til monismens prinsipielle tankegang om enhet er tankegangen om det mangfoldet av tillatelser som definerer pluralistiske samfunnsstrukturer, og disse står i et teoretisk forhold til forståelsen av frihet legitimert av likhetens vekt på enighet og autonomiens vekt på selvbestemmelse. Likhetens vekt på enighet kombinert med pluralismens tankegang om mangfoldige tillatelser, fører til en forståelse av frihet hvor man ved å følge demokratiske retningslinjer kommer fram til en flertallsbeslutning om å tillate pluralistisk mangfold. Med vekt på selvbestemmelsen som ligger til grunn for autonomien vil kombinasjonen med pluralismens mangfoldighet føre til en forståelse av frihet med tillatelse til selvbestemmelse og mangfold.

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

Betydningen av begrepene som legitimerer forståelsen av frihet er i seg selv konstant, men man ser over at det gjensidige avhengighetsforholdet mellom begrepene når de opptrer i kombinasjon fører til både likheter og små nyanser i frihetsforståelsen. Sikkerhetens vekt på beskyttelse forstås dermed som bevaring av de store og samlende samfunnsstrukturene i kombinasjon med både monisme og kollektiv, men der forståelsen tenderer mot en bevaring av selve prinsippene som fører til enhet under monisme er det beskyttelsen av fellesskapet som veier tyngst under kollektiv. Likhetens vekt på flertallsbeslutninger og enighet forstås imidlertid både i forhold til de samlende og de mer frigjørende strukturene. Forståelsen under en samlende kollektiv struktur er en enighet om de trekkene som definerer fellesskapet, mens det nærmest kan sies å være en enighet om å være uenig som definerer mangfoldet ved forståelsen under pluralismens frigjørende strukturer. Autonomiens vekt på selvbestemmelse forstås først og fremst som en faktor i forhold til de frigjørende strukturene i forhold til både individualisme og pluralisme. Mens det under pluralismen er selve den selvstendige handlingen som blir vektlagt sterkest er det under individualismen selvstendigheten som ligger i uavhengighet av andre som er hovedpoenget. Sannhetens vekt på allmenngyldighet og forutbestemte retningslinjer forstås både i forhold til samlende og frigjørende strukturer. Under individualismens frigjørende strukturer er det en forståelse av selvstendighet og personlige preferanser med basis i en allmenngyldig rettsforståelse, mens den samme allmenngyldige rettsforståelsen forstås som grunnleggende for prinsippene om enhet under monismens samlende struktur.

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

Modellen fanger i denne gjennomgangen opp de relevante begrepene i forhold til en liberal forståelse av frihet, og speiler på den måten det beskrevne samspillet mellom elementene av legitimitet, struktur og individ. Dette betyr at man innenfor modellen kan se for seg tenkte idealposisjoner av det liberale frihetsbegrepet, som man kan skille fra hverandre ut ifra de forskjellige aksene i den fullstendige modellen:

3.2.1 - Liberal teori innen frihetens rammeverk

Modellen og rammeverket som er beskrevet i kapittelet over kan brukes som et analytisk verktøy for å forklare søkelyset og utvikling i når det gjelder oppfatningen av friheten opp gjennom historien. Ved å fokusere på de grunnleggende trekkene som er påpekt i forrige kapitels gjennomgang av frihetens historiske utvikling, kan dermed de filosofiske teoriene settes inn i rammeverket.

Hobbes

Det grunnleggende i Hobbes forståelse av frihet var beskyttelse, og dette kunne bare oppnås ved at alle enkeltindivider inngikk en kontrakt med en enerådende autoritet som samlet sett kaltes for samfunnspakten. Dette ga ikke rom for noe skille mellom individ og samfunn, selv om utgangspunktet i individuelle kontrakter kan anses som trekk av både autonomi og pluralisme. Likevel ga samfunnspakten den enerådende autoriteten rett til å begrense individet ettersom denne anså behovet for beskyttelse, noe som gjør at den individuelle selvbestemmelsen og selvstendigheten ikke strekker seg lenger enn til selve kontrakten om beskyttelse. I forhold til modellen for den liberale frihetens rammeverk (Ill. 5) trekker dette klart i retning av sikkerhet på legitimitetsaksen. Samtidig er det klart at den enigheten som kontrakten innebærer ikke gjelder mellom individene, og dermed er det ikke de kollektive men de monistiske strukturene som gjør seg gjeldende.

Spinoza

Det som var utgangspunktet for Spinozas forståelse av frihet var det frie individet som en del av Gud, og at rasjonelle valg førte til forståelse og dermed frihet. Både sikkerhet, frihet, individ og samfunn var dermed en del av Spinozas forståelse, og dette åpner opp for en viss spenning i forhold til begrepene autonomi og pluralisme. Likevel var det klart at det grunnleggende punktet for Spinozas forståelse var rasjonalitet. I forhold til modellen for den liberale frihetens rammeverk (Ill. 5) trekker dette dermed klart i retning av monisme på strukturaksen, samtidig som det er klart at statens formål trekker i retning av sikkerhet på legitimitetsaksen.

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

Locke

Det grunnleggende for Lockes forståelse av frihet var bevaring av individenes frihet, men dette kunne bare oppnås gjennom den sikkerheten som oppstod gjennom en felles enighet i et stabilt politisk samfunn. Selv om statsmakten var klart begrenset under denne forståelsen, var individene også begrenset i den grad deres virkelige interesser var sammenfallende med Guds lover. Dette fører til en stor indre spenning i Lockes forståelse av frihet. I forhold til modellen for den liberale frihetens rammeverk (Ill. 5) er det likevel enigheten mellom individene og den overliggende rasjonelle og riktige sannheten i Guds lover som må vektlegges tyngst, fordi individenes enighet og frihet er forutsatt av dette. Dermed er det sannheten på legitimitetsaksen og de monistiske strukturene som vil gjøre seg gjeldende.

Rousseau

Det grunnleggende for Rousseaus forståelse av frihet var en enighet som skulle beskytte individene mot undertrykking men likevel sikre deres frihet. Dette ble oppnådd gjennom enigheten som utgjorde samfunnets generelle vilje og dermed begrenset statsmaktens handlingsrom, men i tilfeller av uenighet førte dette likevel også til begrensninger for enkeltindividet. Her er det en kraftig indre spenning mellom likheten som oppnås ved en felles enighet og den generelle viljens sannhet, og også får følger for det individenes mulighetsrom i de gjeldende strukturene. I forhold til modellen for den liberale frihetens rammeverk (Ill. 5) kan det argumenteres for en klar bevegelse mot likhet på legitimitetsaksen, ettersom også den generelle viljens sannhet har utgangspunkt i individenes enighet og ikke i allmenngyldige ideer og prinsipper. Det er likevel beskyttelsen mot undertrykking og beslutningene om fellesskapets beste som best karakteriserer Rousseaus frihetsforståelse, og dette trekker i retning av sikkerhet på legitimitetsaksen og kollektiv på strukturaksen.

Kant

Det grunnleggende for Kants forståelse av frihet er det rasjonelle individet som handler ut ifra en moralsk motivasjon om universalitet. En slik forståelse kunne bare oppnås i et sosialt samfunn, og selv om dette ikke var mulig ved bruk av tvang var det viktig at det fantes et felles politisk rammeverk. Dette utgjør imidlertid en spenning i forhold til Kants vektlegging av det frie og uavhengige individet, og en spenning finnes også i forhold til beskyttelsen av individenes rettigheter og deres autonomi. I forhold til modellen for den liberale frihetens

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

rammeverk (Ill. 5) virker det klart at Kants symmetriske makt og likhet for loven trekker i retning av den felles enigheten ved likhet på legitimitetsaksen. I spenningen mellom det politiske rammeverket og det frie, uavhengige individet legger det sosiale samfunnet føringene for den virkelige friheten, og dette må sies å være et klart trekk av fellesskapsforhold som trekker i retning av kollektiv på strukturaksen.

Hegel

Kjernen i Hegels forståelse var altså det selvbevisste individet som levde under den moderne statens stabile sosiale og politiske institusjoner, hvor det var et klart skille mellom det sivile og politiske samfunnet. Det er en stor indre spenning i Hegels forståelse i forhold til den individuelle friheten og det omliggende rammeverket, og både i forhold til det metafysiske, det verdenshistoriske og det sosiopolitiske er det klart at rammeverket utgjør en begrensende sannhet uavhengig av individet. Hegel mente likevel at individets innflytelse var nødvendig for å virkeliggjøre friheten, og i forhold til modellen for den liberale frihetens rammeverk (Ill. 5) er det vanskelig å trekke klare slutninger i forhold til både kollektiv og monisme eller motsatsene på strukturaksene. Det er likevel klart at Hegel mente de samme vilkårene skulle være gjeldende for alle individer, noe som trekker i retning av likhet. Det må også kunne sies at selv om individene innen denne forståelsen var autonome så snakket Hegel om bevaringen av et etisk fellesskap, noe som nok trekker svakt i retning av sikkerhet på legitimitetsaksen og kollektiv på strukturaksen.

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

J.S. Mill

Kjernen i Mills frihetsforståelse var altså en beskyttelse av individenes frihet, bygget opp av frihetsprinsippet som også sørget for å bevare friheten også i etterkant. Målet var altså ikke å beskytte en allerede eksisterende frihet, men snarere å skape nye vilkår og muligheter til frihet. Det er også her spenningen i forståelsen ligger, fordi Mills nødvendighet av intervensjon og sosialt ansvarlig selvstyring på mange måter stod i motsats til kjernen i frihetsprinsippet. Mills hadde imidlertid en forståelse av at noen løsninger var mer riktige og høyverdige enn andre, og det var kollektivet som var utgangspunktet for individenes selvstyring. Intervensjonen skapte også grunnlaget for en kollektiv utgangslighet i eiendomsforholdene, og dette skapte den selvutviklingen og individualiteten som lå til grunn for samfunnets pluralisme. Likevel må man i forhold til modellen for den liberale frihetens rammeverk (Ill. 5) si at måten Mill så for seg å nå målene om utvidet frihet trekker klart i retning av kollektiv på strukturaksen og likhet på legitimitetsaksen, selv om målene i seg selv sikter inn mot autonomi og selvstendige individer.

Berlin

Utgangspunktet for Berlins forståelse av frihet var hans grunntanke om pluralisme, og definisjonen av rasjonalitet som det å kunne grunngi individuelle valg. Dette førte til en forståelse av frihet som et individuelt begrep om å holde avstand til noe eller noen, og hans forståelse av den positive friheten hvor individet er kilden til egne ønsker og valgene er tatt ut ifra en evaluerende forståelse. Tross forståelsen av individuelle valg mellom absolutte verdier holdes den indre spenningen mellom begrepene lav, ettersom Berlin skiller klart mellom begrepene og definerer alle andre begreper enn frihet som irrelevante i forhold til selve frihetsforståelsen. I forhold til modellen for den liberale frihetens rammeverk (Ill. 5) trekkes det dermed i retning autonomiens individuelle selvstendighet uten tvang og impulser utenfra på legitimitetsaksen, mens Berlin ønsker å fjerne seg fra forståelsen om gitte sannheter og dermed ender i retning av pluralisme på strukturaksen.

Kapittel 3 – Frihetens rammeverk

Marx

Utgangspunktet for Marx var at historien hadde en hensikt, og hans forståelse av frihet var en bevisst virkeliggjøring av historiens mål. Det er en indre spenning i det at individene må opparbeide seg en rasjonell forståelse og makt over naturen, men at selve friheten består av kollektiv deltakelse. Marx så for seg individualisme som en del av virkelig frihet, men dette var først etter at kollektivet hadde aktualisert sitt historiske potensial og dermed nådd sannheten. I forhold til modellen for den liberale frihetens rammeverk (Ill. 5) trekker dette i retning av sannhet på legitimitetsaksen og monisme på strukturaksen.

Hayek

Det grunnleggende for Hayeks forståelse av frihet var mellommenneskelige handlinger, frihet fra tvang og individenes uavhengighet fra staten. Forståelsen har en indre spenning mellom individenes enighet og rasjonelle handlinger og tradisjonens utvelgelse av styrende prinsipper, samtidig som bevaringen av de velordnede samfunnsstrukturene under staten tidvis står i motsetning til de uavhengige individene. Hayeks forståelse utelukker likevel fornuften som tilstrekkelig for et stabilt samfunn, og i forhold til modellen for den liberale frihetens rammeverk (Ill. 5) trekker dette i retning av allmenngyldige ideer og sannhet på legitimitetsaksen. I tillegg trekker individenes uavhengighet og Hayeks klare utelukkelse av konstruerte samfunnsstrukturer i retning av individ på strukturaksen.

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

I need someone to protect me from all the measures they take in order to protect me - Banksy¹⁶.

Hvor står det empiriske lovverket og praksisen i forhold til de gjennomgåtte teorier om frihet?

Det er en utbredt oppfatning at det generelle synet på hva frihetsbegrepet innebærer og forståelsen av begrepet frihet har endret seg den senere tiden, og hendelsene i New York den 11. september 2001 har ifølge professor ved UiB dr. Juris Erling J. Husabø utløst strafferettslige tiltak mot terrorisme verden over. Fokus er blitt flyttet fra det en person har gjort til det han har tenkt (Husabø 2002b). Husabø og forsker ved juridisk institutt ved UiB Ingvild Bruce mener det er en generell tendens mot såkalt pre-aktiv kriminalisering. Dette er en metode hvor fokus blir rettet mot å avdekke kriminaliteten før den oppstår, istedenfor at en person først kan straffes dersom han har forsøkt å utføre et lovbrudd som er hovedregelen i den gjeldende strafferetten. Dette fører igjen med seg de konsekvensene at flere handlinger blir straffbare samtidig som det gis større adgang til inngripende etterforskningsmetoder, noe som legger press på menneskerettighetene. En slik utvikling medfører dessuten til større inngrep i privatlivets fred ifølge Husabø som mener dette reiser viktige spørsmål om hvor langt vi som samfunn er villige til å tillate offentlig overvåking og kontroll for å verne om felles trygghet: ”Det vert også eit spørsmål om kor langt ein i høve til menneskerettane kan gå i å føreta innskrenkingar i retten til respekt for privatlivet” (Husabø 2003:104). Dette har også store virkninger når det kommer til saker som omhandler rettsikkerhet, ytringsfrihet og individers syn på sikkerhet. Det er imidlertid usikkert hva som er grunnlaget for endringene som har skjedd, selv om ”Terroraksjonen [...] den 11. september utløyste mottiltak av eit omfang og ei bredde som vi ikkje har sett sidan siste verdskrigen” (Husabø 2004:180) og dermed naturlig nok ikke kan overses. Det er selvsagt et samspill mellom individuell frihet og samfunnsvern, men det vil ofte være usikkert om statsmaktens inngrep endrer vilkårene

¹⁶ Banksy ingen dato

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

for frihet, eller om inngrepene først kommer som følge av at vilkårene for frihet er truet av et endret trusselbilde. Det vil til enhver tid være behov for justeringer i takt med endrede betingelser, men hendelser som aksjonene i september 2001 virker mer åpenbare enn andre. Det vil være rimelig å tro at slike store hendelser fører til større og raskere endringer enn de relativt inkrementalistiske endringene som ellers utføres, og det er i denne sammenheng at vi kan oppleve tiltak som en trussel mot privatlivets fred.

Siktemålet med denne oppgaven er å skildre og forklare vilkårene for frihet og hvordan disse blir oppfattet. Studien avgrensers seg tidsmessig til å gjelde perioden etter september 2001. For å få en forståelse for den fortsatt pågående prosessen er det imidlertid presentert data som går lenger tilbake i tid og gitt en historisk bakgrunn over emnet ut ifra teoretisk grunnlag.

4.1 – Tiltak mot terror

Amerikanske og andre nasjonale og internasjonale myndigheters handlinger i kjølvannet av aksjonene i New York september 2001 førte til store protester fra flere hold. Hva bestod disse protestene i, hvem la dem fram, og hva var grunnlaget for anklagene mot myndighetenes inngripen?

4.1.1 – Verdenssamfunnet

Allerede dagen etter angrepene i New York vedtok De Forente Nasjoners (FN) sikkerhetsråd Resolution 1368 (FN 2001a) hvor de utvetydig fordømte angrepene mot USA. Resolusjonen oppfordret det internasjonale samfunnet til å forsterke innsatsen mot terrorisme og å implementere relevante internasjonale anti-terrorkonvensjoner, og nevnte spesielt resolusjon 1269 fra 19. oktober 1999 (FN 1999). Denne bygger igjen på FNs generalforsamlings resolusjon 49/60 fra 9. desember 1994 (FN 1994) om fremgangsmåter for å eliminere internasjonal terrorisme. Sikkerhetsrådet uttrykket allerede i resolusjon 1269 en dyp bekymring over økningen av tilfeller av internasjonal terrorisme, og fordømte alle terrorhandlinger uavhengig av motiv, og hvor og når de blir begått. Samtidig kom de med en

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

utvetydig fordømmelse av alle handlinger, metoder og former for praksis av terrorisme som kriminelle og utilgivelige, men uten noe forsøk på å gi en klar og entydig definisjon av begrepet terrorisme.

Det er på dette grunnlaget FNs sikkerhetsråd allerede den 28. september 2001 kunne komme med resolusjon 1373 som en direkte følge av angrepene i New York bare drøye to uker i forveien. Sikkerhetsrådet var her nok en gang utvetydige i sin fordømming og bekreftet at slike handlinger, og alle lignende internasjonale terrorhandlinger, utgjør en trussel mot internasjonal fred og sikkerhet (FN 2001b). Sikkerhetsrådet bekreftet også på nytt nødvendigheten av å bekjempe denne trusselen med alle mulige midler i henhold til FN-traktatens lover, etterlyste samarbeid mellom stater i arbeidet med dette, og anerkjente samtidig nødvendigheten av slik internasjonalt samarbeid. Resolusjonen inneholdt en folkerettslig bindende del, og en del med mer generelle oppfordringer i kampen mot terror. Den folkerettslig bindende delen av resolusjonen kom med bestemmelser om forebygging mot finansiering,¹⁷ og å frafalle all form for støtte til terrorhandlinger.¹⁸ Resolusjonen bestemmer dermed i henhold til tidligere forpliktelser at alle stater skal forebygge og bekjempe finansiering av terrorhandlinger, og at alle stater skal avstå fra å yte noen form for støtte til personer eller foretak som er involvert i terrorhandlinger. I den mer generelle delen anmoder resolusjonen til en intensivering i samarbeid og utveksling av informasjon, og å ta del i og sikre etterfølgelse av relevante internasjonale konvensjoner. Samtidig erklæres handlinger, metoder og praksis av terrorisme som en motsats mot FNs formål og prinsipper. Avslutningsvis uttrykkes det beslutsomhet i å bruke alle nødvendige tiltak for å sikre full implementering av resolusjonen i overensstemmelse med forpliktelsene under FN-traktaten, og en fortsatt oppfølging av den foreliggende saken.¹⁹

¹⁷ [...] *Decides* that all States shall: [...] Prevent and suppress the financing of terrorist acts[...]

¹⁸ [...] *Decides also* that all States shall: [...] Refrain from providing any form of support, active or passive, to entities or persons involved in terrorist acts, including by suppressing recruitment of members of terrorist groups and eliminating the supply of weapons to terrorists[...]

¹⁹ [...] *Expresses* its determination to take all necessary steps in order to ensure the full implementation of this resolution, in accordance with its responsibilities under the Charter; [...] *Decides* to remain seized of this matter.

4.1.2 – USA PATRIOT Act

Etter aksjonene i New York i september 2001 var amerikanske myndigheter tvunget til å reagere. Selv om de umiddelbare reaksjonene naturlig nok dreide seg om krisehjelp og håndtering av selve ulykkesstedet, var aksjonene av en slik ekstraordinær art at det var åpenbart at begrep som frihet og sikkerhet og prinsippene rundt disse kom under lupen. Det var så å si en samlet verden som møtte handlingene med forakt og sto samlet bak en fordømmelse av dem som hadde gjort ugjerningene. Likevel kom det fra flere hold formaninger om at myndighetene måtte tenke seg godt om før de lanserte sine virkemidler mot terrorismen (eks. ACLU 2002a og Amnesty International 2002). En av de største bekymringene syntes å være faren for en ugjenkallelig svekkelse av den friheten vestlige demokratier hadde brukt århundrer på å bygge opp. Bekymringene om en svekkelse av friheten kom som en følge av det fokus på sikkerhet som oppstod i kjølvannet av aksjonene i New York, og faren for at frihet ble sett på som en motpol eller hindring for videre eller øket sikkerhet.

4.1.2.1 – Lovforslag og behandling

Mye av bekymringene og kritikken mot regjeringshold i USA kom først og fremst på grunnlag av den såkalte Patriot Act (US Congress 2001). Det er Public Law 107-56 i det amerikanske rettssystemet som bærer tittelen ”Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001” (med akronymet USA PATRIOT Act). Selve loven er et 342 siders langt dokument som tar for seg de amerikanske myndighetenes motsvar mot aksjonene i New York i september 2001 og den videre kampen for å forhindre lignende hendelser og annen terrorvirksomhet. Gjennom ti kapitler tar den for seg emner som økt sikkerhet, økt overvåking, økt informasjonsutveksling og økt etterretning, samt punkter som å redusere internasjonal hvitvasking av penger, fjerne hindringer for etterforskning og å styrke kriminallovgivningen. I tillegg har loven kapitler viet til punkt som grensebeskyttelse, forsørging av terrorofre og et sluttkapittel kalt diverse. Alle punktene over, er i loven vinklet i forhold til terrorisme.

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

Loven omhandler generelt, og altså hvert kapittel for seg, terrorisme, og ble vedtatt i kjølvannet av en stor terroraksjon. Likevel er det ifølge James V. Cornehl, professor ved University of Texas, svært sannsynlig at regjeringen hadde arbeidet med forslagene flere måneder i forkant av aksjonene som bare fungerte som en perfekt mulighet for å introdusere dem (Cornehl). Grunnivningen for Cornehl argument er den korte tiden som gikk fra terroraksjonene 11. september til loven ble vedtatt og signert av president Bush 26. oktober. Det er urimelig å tro at et 342 siders langt og relativt komplekst dokument skulle kunne bli skissert, debattert og vedtatt på bare 45 dager. Dessuten inneholder loven flere punkt som regjeringen Bush ifølge Cornehl lenge hadde ytret ønske om å gjennomføre også før aksjonene. Også American Civil Liberties Union (ACLU), en av de store NGO-ene i USA som jobber med saker i forbindelse med bevaring av frihet og sivile rettigheter, ytrer de samme argumentene som Cornehl i artikkelen ”Surveillance Under the USA PATRIOT Act” (ACLU 2003). De legger også til at mesteparten av administrasjonens ønskeliste av lovforandringer tidligere hadde blitt stemt ned, i noen tilfeller gjentatte ganger. Dette tyder på at loven ikke er et hastedokument. Både Cornehl og ACLU er likevel klare på at kongressens innsyn var minimalt, og at bushadministrasjonen utnyttet situasjonen for å få presset gjennom sine ønsker. Dette klarte de også med glans da loven ble vedtatt med så overveldende flertall som 98 mot 1 i senatet og 356 mot 66 i representantenes hus (Cornehl).

I følge en ACLU-rapport kalt ”Insatiable Appetite” var den legislative prosessen i forbindelse med å få USA PATRIOT Act vedtatt både retorisk og proseduralt designet for å undertrykke opposisjonen (ACLU 2002b:1). Justisminister John Ashcroft var altså raskt framme med det amerikanske justisdepartementets ønskeliste, som blant annet inneholdt endringer i myndighetenes autoritet når det gjaldt å framskaffe sensitiv informasjon om privatpersoner, avlytting, overvåking og anholdelse av mistenkte uten rimelig grunn, samtidig som upartisk juridisk innsyn ble nedtonet (ACLU 2002a:14). Denne ønskelisten ble presentert den amerikanske kongressen med et krav om behandling innen tre dager, og da tidsfristen ble overskredet ble dette møtt med en offentlig uttalelse fra Ashcroft om at kongressens medlemmer ville være ansvarlige om det skulle skje en terrorhandling under behandlingen av loven (ACLU 2002b:1). Under den politiske og samfunnsmessige situasjonen som hersket USA like i etterkant av 11. september var dette selvsagt en stor

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

trussel, og kongressen valgte som nevnt med et overveldende flertall i begge kamre å vedta loven etter en forhastet debatt. Ashcroft og hans departement fikk dermed, ifølge ACLU, innvilget så å si alle sine ønsker i tillegg til flere han ikke engang hadde framlagt. ACLU mener at det finnes forbausende lite bevis for at forandringene faktisk forbedrer sikkerheten samtidig som det er åpenbart at friheten svekkes, mens myndighetene derimot insisterer på at deres handlinger representerer en naturlig omstrukturering av balansen mellom frihet og sikkerhet.

4.1.2.2 – Myndighetenes begrunnelser

Det amerikanske justisdepartementet (Department of Justice) har en noe annen oppfatning av tiltakene som er blitt gjennomført enn det som blir fremført av lovens kritikere.

Departementet har siden 1957 hatt en egen avdeling som tar seg av spørsmål og saker som omhandler rettighetsspørsmål, og selv om denne avdelingen har vokst i antall ansatte og saker er det fortsatt en relativt liten avdeling som kun har kontor i Washington, DC. Det er liten tvil om at departementet legger vekt på sikkerhet i sitt arbeid, og på departementets hjemmeside kan man blant annet lese følgende organisasjonsmål:

To enforce the law and defend the interests of the United States according to the law; to ensure public safety against threats foreign and domestic; to provide federal leadership in preventing and controlling crime; to seek just punishment for those guilty of unlawful behavior; and to ensure fair and impartial administration of justice for all Americans (US Department of Justice ingen dato a).

På hjemmesiden har departementet også en lenke med Patriot Act Information som leder til en departementsdrevet informasjonsside om denne loven (US Department of Justice ingen dato b). Også her er det sikkerhet som er det framtrepende fokus, og som en innledning til informasjon om loven starter departementet med å si at deres høyeste prioriterte oppgave er å forhindre framtidige terrorangrep. Departementet framhever så USA PATRIOT Act som en viktig faktor i det de kaller suksessfulle operasjoner for å beskytte ”uskyldige amerikanere mot terroristers dødelige planer mot den amerikanske levemåten”.²⁰ Dette mener departementet har skjedd gjennom en beskjeden og inkrementell forandring ved å tilpasse allerede eksisterende juridiske prinsipper til formålet å beskytte det amerikanske folks liv og frihet mot utfordringene globale terrornettverk står for. Forandringene ramser departementet

²⁰ [...]successful operations to protect innocent Americans from the deadly plans of terrorists dedicated to destroying America and our way of life.

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

opp i 4 hovedpunkter (US Department of Justice ingen dato b).²¹ Det første punktet er at The PATRIOT Act tillater etterforskere å gjøre nytte av verktøy som i følge justisdepartementet allerede var tilgjengelig for etterforskning av organisert kriminalitet og narkotikasmugling.²² For det første økes etterforskernes tilgang på elektronisk overvåking av et økt antall forseelser, en metode som i følge departementet ble brukt mot en rekke kriminelle forseelser også før loven. Loven gjør det også enklere for føderale agenter å følge ”søfistikerte terrorister trenet til å unngå å bli avslørt” ved bruk av såkalte vandrende avlytting, som er avlyttingsutstyr som følger person heller enn for eksempel en bestemt telefon.²³ I tillegg tillater loven etterforskere å utføre undersøkelser uten å gi forhåndsinformasjon. Det vil si at etterforskerne har mulighet til å foreta en rettslig godkjent ransaking uten å gi beskjed før etter ”rimelig tid” etter ransakingen.²⁴ Det gjøres også enklere for etterforskere å få tilgang til forretningsmessige arkiver i forbindelse med saker som gjelder nasjonal sikkerhet og terrorisme. Det andre punktet er at The PATRIOT Act forenkler informasjonsutveksling og samarbeid.²⁵ Loven fjerner de fleste store hindringene som eksisterte for at politi, etterretning og sikkerhetstjenesten kunne snakke sammen og koordinere sitt arbeide. Det tredje punktet er at The PATRIOT Act skal reflektere nye teknologier og trusler og oppdatere lovverket basert på dette.²⁶ Dette betyr blant annet at ransakingsordre kan utskrives der ”terrorismerelaterte aktiviteter” foregår, uavhengig av hvor de vil bli foretatt.²⁷ Det betyr også at politimyndighetene kan bistå i saker som computer-hacking, noe som ifølge departementet er et bidrag for å gjøre loven teknologinøytral. Det fjerde punktet er at The PATRIOT Act økte strafferammene for personer som utfører terrorhandlinger.²⁸ Loven laget en ny forseelse som forbyr å med viten skjule personer som har begått eller er i ferd med å begå terrorhandlinger. Loven høynet også straffen for en rekke forbrytelser som kan være tenkelige for terrorister å utføre, og den strammet også inn på sammensvergelses og avtaler om å inngå forbrytelser (såkalte conspiracy penalties). Loven gjør det også klart at handlinger som angrep på kollektivtransportmidler og bioterrorisme vil bli straffet.

²¹ The Act Improves Our Counter-Terrorism Efforts in Several Significant Ways

²² The Patriot Act allows investigators to use the tools that were already available to investigate organized crime and drug trafficking.

²³ Allows federal agents to follow sophisticated terrorists trained to evade detection.

²⁴ [...] allowed law enforcement to delay for a limited time when the subject is told that a judicially-approved search warrant has been executed.

²⁵ The Patriot Act facilitated information sharing and cooperation among government agencies so that they can better "connect the dots."

²⁶ The Patriot Act updated the law to reflect new technologies and new threats.

²⁷ Allows law enforcement officials to obtain a search warrant anywhere a terrorist-related activity occurred.

²⁸ The Patriot Act increased the penalties for those who commit terrorist crimes.

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

Departementet gir USA PATRIOT Act en stor del av æren for fraværet av terroristangrep etter 11. september, 2001, og har opprettet et eget nettsted som de kaller ”Dispelling the Myths” på lovens informasjonsside (US Department of Justice ingen dato c). Her tar justisdepartementet tak i det de mener er urettmessige beskyldninger fra kritikerne av det nye lovverket for å utvide politimyndighetenes område og krenke individets frihet i for stor grad. Nettområdet er delt opp i to, hvorav den første delen er en kort gjennomgang av det departementet kaller de største mytene om loven mens den andre delen blir kalt ”Myth vs. Reality” og er en gjennomgang av det departementet kaller ”The War on Terror”, samt en gjennomgang av det departementet kaller myter med henvisning til departementets forståelse av lovens paragrafer. På disse sidene gjentar departementet nok en gang at de har handlet gjennomtenkt, forsiktig og innen grunnlovens rammeverk, og legger til følgende:

” Survival and success in this long war on terrorism demands that the Department continuously adapt and improve its capabilities to protect Americans from a fanatical, ruthless enemy, even as terrorists adapt their tactics to attack us” (US Department of Justice ingen dato d).

4.1.2.3 – Sunset provisions

USA PATRIOT Act § 224 (US Congress 2001:59) gjør imidlertid visse seksjoner av loven midlertidig, ved såkalte sunset provisions som stadfester seksjonenes gyldighet til 31.12.2005. Ifølge ACLU dreier det seg om rundt ti prosent av loven (ACLU ingen dato), og den amerikanske kongressens eget forskningscenter laget en egen rapport om disse midlertidige bestemmelsene (CRS Report for Congress 2004). I denne rapporten blir det vist til hvilke bestemmelser som er berørt av såkalte sunset provisions og slått fast at konsekvensene av disse ikke er like for de ulike bestemmelsene, noe som betyr at enkelte av lovene blir erstattet av permanente forskrifter eller andre tilsvarende bestemmelser. Dette har også i etterkant ført til stor debatt som en del av den stadige prosessen rundt forståelsen av frihet, men ettersom denne oppgaven begrenser seg i tidsrommet fram til 2006 vil konsekvensene av den ulike behandlingen av sunset provisions og den påfølgende debatten ikke være tema her.

4.1.3 – Menneskerettighetsorganisasjonenes svar på terrortrusselen

Allerede 29. november 2001 kom en samlet presseuttalelse fra Mary Robinson, FN-s høykommissær for menneskerettigheter, Walter Schwimmer, generalsekretær i Europarådet og Gérard Stoudmann, direktør for OSCE-s avdeling for demokratiske institusjoner og menneskerettigheter:

"While we recognize that the threat of terrorism requires specific measures, we call on all governments to refrain from any excessive steps which would violate fundamental freedoms and undermine legitimate dissent. In pursuing the objective of eradicating terrorism, it is essential that States strictly adhere to their international obligations to uphold human rights and fundamental freedoms." (Amnesty International 2002b).

Amnesty International (AI) fulgte 18. januar 2002 opp med en rapport kalt "Rights at risk – Amnesty International's concerns regarding security legislation and law enforcement measures" (Amnesty International 2002b). Rapportens hovedtema var sikkerhet og menneskerettigheter, og om dette var motstridende eller parallelle mål. Dette dokumentet, sammen med flere andre mindre dokumenter og uttalelser fra AI tar opp bekymringer og problemstillinger angående situasjonen etter aksjonene i New York. AI slår i Rights at risk fast at flere stater har igangsatt tiltak for å beskytte sine befolkninger mot lignende kriminelle handlinger, og at tiltakene inkluderer ny sikkerhetslovgivning og nye virkemidler til bekjempelse av dette (Amnesty International 2002b:1). AI anerkjenner imidlertid staters plikt under internasjonale menneskerettighetslover til å beskytte sine befolkninger mot voldelige handlinger. Bekymringene dreide seg altså ikke om selve intervensjonen i etterkant av handlingen, ettersom en slik intervensjon nærmest ble sett på som lovpålagt (Amnesty International 2002b:3f). Det var klart fra alle hold at det var behov for å gjenopprette en følelse av trygghet som uten tvil hadde forsvunnet i skyggen av aksjonene i New York. AI var likevel bekymret for at det store fokus på sikkerhet ville være altoverskyggende og påpekte at statlige tiltak måtte bli implementert innenfor de rammene som eksisterte med henhold til beskyttelse av menneskerettigheter. Organisasjonen påpekte at menneskerettigheter utgjør en absolutt minimumsstandard nødvendig for å sikre trygghet og individuell integritet fra maktmisbruk, og at internasjonale menneskerettsstandarder forplikter stater til å beskytte samfunnet (Amnesty International 2002b:2f). Misbruk fra både statlige og ikke-statlige aktører må forhindres og om nødvendig etterforskes og straffes. Det var i en slik kontekst AI var redd for at menneskerettigheter ville bli sett på som å være en

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

hindring mot effektiv handling mot ”terrorisme”.

I en kort rapport fra 22. mars 2002, ”UN Commission on Human Rights: No dichotomy between human rights and security” (Amnesty International 2002c) kommer det nok en gang fram at AI er dypt bekymret over måten nasjonal sikkerhet er blitt det dominerende anliggende på bekostning at menneskerettigheter for mange myndigheter etter 11. september 2001. Rapporten inneholder også sitater framlagt i et panel av NGO-er under et FN-seminar av AI-s generalsekretær Irene Kahn, hvor AI-s bekymringer for menneskerettighetene kommer til uttrykk.

"An accountable state, based on respect for human rights and the rule of law is the best way of countering 'terrorism' and violence by armed groups" [...] "There is no dichotomy between human rights and security. Effective action against terrorism can be taken without violating human rights. Insecurity is created when their rights are violated – whether by states or non-state actors" (Amnesty International 2002c).

Det blir også vist til en uttalelse fra FN, som uttrykker det samme synet som AI uttrykker på problemstillingene i forbindelse med regjeringers intervensjoner, i en fotnote i innledningen i Rights at risk-rapporten. Her er de samme bekymringene uttrykt fra en rekke uavhengige eksperter fra FN:

“We express our deep concern over the adoption or contemplation of anti-terrorist and national security legislation and other measures that may infringe upon the enjoyment for all of human rights and fundamental freedoms. We deplore human rights violations and measures that have particularly targeted groups such as human rights defenders, migrants, asylum-seekers and refugees, religious and ethnic minorities, political activists and the media. Concerned authorities have already been requested to take appropriate actions to guarantee the respect for human rights and fundamental freedoms in a number of individual cases drawn to the attention of relevant independent experts. We shall continue to monitor the situation closely” (Amnesty International 2002b:3, fotnote 2).

Det går altså klart fram at AI, med støtte fra FN, er bekymret for bevaringen og den videre utviklingen av menneskerettighetene. Selv om sikkerhet er en viktig del av disse rettighetene vil det være uheldig med et ensidig fokus på det ene aspektet på bekostning av andre, og det er først og fremst individenes frihet som står i fare for å lide under et slikt altoverskyggende fokus på sikkerhet. Dette begrunnes med at selv om det er statens oppgave å sikre individenes sikkerhet, kan staten ved et slikt ensidig fokus på dette lett komme til å ignorere at individuell frihet er en del av den sikkerheten staten skal sikre (Amnesty International

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

2002b:18). AI uttrykker derfor en holdning som er i tråd med deres generalsekretær Kahns uttalelse at det ikke er noen motsetning mellom menneskerettigheter og sikkerhet, og at forsøk på å beskrive beskyttelsen av menneskerettighetene som å være i strid med effektiv handling mot ”terrorisme” ikke er korrekte (Amnesty International 2002b:3f).

AI vektlegger spesielt to grunner for å forklare sin forståelse. Den ene grunnen er de internasjonalt vedtatte konvensjonene som finnes om menneskerettigheter, og som de fleste stater har skrevet under og verifisert. AI mener at disse konvensjonenes standarder må styre hvordan stater behandler individer under alle omstendigheter, og viser blant annet til the International Covenant on Civil and Political Rights (FN 1966) som eksplisitt nevner at enkelte rettigheter ikke kan fravikes selv under en nasjonal krisesituasjon (Amnesty International 2002b:7). Slike rettigheter er blant annet retten til liv, retten til å ikke bli underlagt tortur, umenneskelig og inhuman behandling, retten fra slaveri, forbud mot retroaktiv kriminallovgivning, retten til å bli behandlet likt under loven og retten til tanke- og trosfrihet. Hvis en stat likevel ønsker å gi slipp på sine forpliktelser i forhold til en konvensjon må midlene som settes inn være både nødvendige og proporsjonale. Tiltak som begrenser garanterte menneskerettigheter må kun gjennomføres hvis det eksisterer en reell fare statens eksistens og kan bare gjennomføres på bestemte menneskerettigheter (Amnesty International 2002:8).²⁹ Det er et problem når staten, som i utgangspunktet skal fungere som en garantist for menneskerettigheter, er parten som overtrer konvensjonene.

AI-s andre grunn til at beskyttelse av menneskerettigheter ikke er i strid med ”terrorisme” er at forståelsen av terrorismebegrepet ikke entydig selv om begrepet er i hyppig bruk (Amnesty International 2002b:14). Det er en relativt klar enighet om at det viser til en praksis man kan være enige om å være imot, men likevel har ikke begrepet noen tilfredsstillende definisjon i internasjonalt lovverk. The UN Special Rapporteur (FN 1996-2004), som har hatt som mandat å se på sammenhengen mellom menneskerettigheter og terrorisme, har i flere av sine rapporter påpekt at terrorisme er blitt tilnærmet fra så mange ulike perspektiver og i forhold til så mange ulike kontekster at det ikke har vært mulig for det internasjonale samfunnet å enes om en generell akseptabel definisjon. Som oftest er det slik at stater og andre aktører bruker terroristbegrepet når de omtaler handlinger med andre

²⁹ [...] to the life of the nation

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

politiske motivasjoner enn det de selv har, mens de avstår fra bruken av begrepet når det er relatert til aktiviteter eller saker de støtter (Koufa 1997:6). Uklarheten rundt terrorbegrepet er uheldig på flere måter, og AI nevner spesielt to punkt som kan ha store konsekvenser for menneskerettighetene (Amnesty International 2002:15). For det første skaper den manglende presisjonen usikkerhet om hva som faktisk er forbudt. En slik situasjon kan føre til at folk er mer forsiktige i sine valg enn det som er nødvendig og at de binder seg opp i et unødvendig snevert handlingsrom. I verste fall fører dette til en form for handlingslammelse, noe som styrer individene og er svært uheldig for den personlige frihetsfølelsen og individets rettigheter. Det andre bekymringsverdige punktet henger sammen med det første, og går ut på kriminalisering av fredelige og lovlige aktiviteter. Grunnen til dette er at uklare regler kan forby eller stille krav til for eksempel måter å uttale seg på og aksjons- og meningsgrupperinger. Selv om stater ikke nødvendigvis har til hensikt å stoppe andre enn ”terrorister” fra å utføre sine handlinger mot uskyldige personer, vil de uklare reglene ifølge AI kunne føre til at også andre grupperinger føler seg truet av lovene. AI er klare på at det under ingen omstendigheter skal forekomme straffeforfølgelse for handlinger som ikke allerede på forhånd er blitt definert som kriminelle handlinger eller generelt sett er mot de anerkjente prinsippene i loven. Rights at risk-rapporten avsluttes med en egen konklusjon med anbefalinger i forholdet til arbeid mot terror og menneskerettigheter. Den overordnede konklusjonen er enkelt og greit at det innenfor konteksten av dette forholdet burde arbeides etter tre prinsipper: nødvendigheten av å arbeide mot å eliminere diskriminering og bygge en rettferdig og tolerant verden, mellomstatlig samarbeid mot ”terrorisme” uten bekostning for menneskerettighetene og til sist styrkede forpliktelser i forhold til ”rule of law”.

”True respect for human life must go hand in hand with securing justice. The best tribute we can pay to the victims of terrorism and their grieving families is to ensure that justice, not revenge, is served” (Amnesty International 2002b: 35).

Videre anbefalinger i rapporten går ut på defineringen av terrorisme og behandlingen av personer som blir mistenkt for slik aktivitet. Hvilke handlinger som blir identifisert som terrorisme bør ifølge disse anbefalingene være klart definert, uten at de begrenser rettigheter som forsamlings-, ytrings- og forsamlingsfrihet. AI lister også opp flere punkter om hvordan personer som mistenkes under foreskrevne lover om terrorisme skal behandles. Her er man klare på at en person skal vite hva hun er anklaget for, ha mulighet til advokat og retten til en

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

rettferdig rettssak hvor hun har muligheten til å forsvare seg selv. Hemmelighold eller utlevering av mistenkte personer til myndigheter som mistenkes å ikke følge disse retningslinjene skal heller ikke forekomme. Også The UN Special Rapporteur kom med sine anbefalinger, basert på de rapportene hun leverte (Koufa 2004). Den generelle betraktningen til the Special Rapporteur er at terrorhandlinger ikke bare er en øyeblikkshandling men er noe som kan holde folk i en konstant frykt, og at det derfor er viktig at hele det internasjonale samfunnet anerkjenner retten til å ikke bli utsatt for terror (Koufa 2004: 22). For å kunne respondere mot faren for terrorgjerninger er det viktig at man studerer de grunnleggende årsaker for terrorisme og analyserer strategier for å redusere og forhindre terrorisme. Nasjonal anti-terrorlovgivning bør revideres og inngå i en internasjonal inkorporering av terrorlover med en klar vektlegging på bevaring av menneskerettigheter. Anti-terrorlovene må være helt klare i sin definisjon av terrorgrupper og -handlinger, og det må være en klart definert grense mellom disse og ordinære kriminalsaker. Alle aktører, både statlige og ikke-statlige, må bli holdt ansvarlige for handlinger som defineres som terror, og det internasjonale samfunn må være oppmerksom på problemer som brudd på humanitære lover som terrorisme i væpnede konflikter. Statenes nasjonale og det internasjonale anti-terrorlovverket og responsen på terrorisme må reflektere den faktiske risiko og på den måte unngå og mot sin hensikt generere en urimelig frykt og dermed bryte the Special Rapporteurs generelle betraktning.

4.1.3.1 – Kritikk mot terrortiltakene

Som AI og FN med sin Special Rapporteur uttrykte også menneskerettighetsorganisasjonen ACLU tidlig skepsis mot nasjonale regjeringers tiltak mot terrorisme. ACLU reagerte også på framstillingen av frihet og sikkerhet som en dikotomi hvor man kan bytte bort frihet for å øke sikkerheten, og kalte som AI og FN dette for en falsk dikotomi i rapporten "Civil Liberties After 9/11: The ACLU Defends Freedom" (ACLU 2002a). Økt sikkerhet er essensielt, men det er mulig å være både trygg og fri uttalte ACLU i rapporten. Civil Liberties-rapporten tok et historisk perspektiv på beskyttelsen av frihet i krisetider i USA, og man sammenlignet her situasjonen etter september 2001 med blant annet jakten på bolsjeviker i perioden etter flere bombeeksplosjoner i 1919 (The Palmer Raids, ACLU 2002a:4ff) og interneringen av japanere etter angrepet på Pearl Harbour mot slutten av 1941

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

(The World War II Internments, ACLU 2002a:11ff). I et slikt historisk perspektiv advares det mot å bruke midler som ikke er i tråd med målet, og å ikke bryte med langvarige nasjonale og internasjonale prinsipper i spørsmål om menneskerettigheter. "[...] government responses to real or perceived threats aren't always seen as abuses in their own time – though they shame subsequent generations" (ACLU 2002a:3). I artikkelen advares det i tillegg til faren for frihetens vilkår på nasjonalt plan mot faren for å undergrave arbeidet med demokratisering rundt omkring i verden (ACLU 2002a:17). Om man ikke innad i eksisterende demokratier har tiltro til fri utfoldelse av ytrings-, religions- og forsamlingsfrihet uten sikkerhetstiltak og kontroll, kan man neppe forvente en dreining mot slike rettigheter i totalitære og undertrykkende regimer. ACLUs anbefalinger dreier seg derfor i stor grad om å bevare de verdiene vi har opparbeidet oss gjennom vår historie som demokratier. Begrensninger på sivile rettigheter vil kunne være permanente, og kan derfor forandre frihetsbegrepet og det demokratiske systemet slik vi kjenner det (ACLU 2002a:28). ACLU ser på kampen mot terror som en kamp om ideer og verdier, og organisasjonen ser på demokrati med fri og åpen debatt som en av kjerneverdiene vi må stå fast på. Hvis ikke står vi i fare for å følge vår frykt og dermed tape våre verdier.

Ikke alle som advarte mot utviklingen etter aksjonene i New York september 2001 la like stor vekt på å oppheve dikotomien mellom frihet og sikkerhet. I kapittelet "The Quiet Republic" i boken "The War on Our Freedoms" (Leone and Anrig, Jr., 2003) skriver Richard C. Leone, president i NGO-en The Century Foundation, at forholdet mellom frihet og sikkerhet er et spørsmål om avveining og at denne avveiningen er et av valgene vi nå må ta: "We should be in the midst of a great debate about how to define the right mix of measures to increase our security and make us less likely to become victims while avoiding the calamity of becoming a garrison state" (Leone and Anrig, Jr., 2003, s 19). Leone viser, som ACLU, til historiske hendelser som The Palmer Raids og The World War II Internments. Mens ACLU brukte disse historiske hendelsene som en advarsel, bruker Leone disse som eksempler på at USA og amerikanere er villige til å godta relativt drastiske tiltak i krisesituasjoner. Slik er det også etter 2001 viser Leone, men advarer samtidig mot en ukritisk aksept av dette. For det første sier Leone seg enig med ACLU i at kampen mot terrorisme er en kamp som kan komme til å vare i generasjoner. I en slik situasjon må vi være varsomme med å havne i en "slippery-slope" av beslutningstaking i krisemodus, og

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

beslutningene som tas må kunne forsvares ut ifra det verdisynet samfunnet vil ta vare på. Dette verdisynet er viktig for hans andre punkt, nemlig hans hovedmål om en åpen debatt om hvilken vei et samfunn skal gå. Leone viser at et mens flertall av amerikanerne mente at de sivile rettighetene måtte vike for etterforskning av trusler etter september 2001, mente også et flertall at deres sivile rettigheter var de samme som før selve aksjonen (Leone and Anrig, Jr., 2003). Dilemmaet som skapes her er det at man i ly av fokus på sikkerhet hemmeligholder informasjon og dermed gjør borgerne uvitende om den faktiske situasjonen. Dette skaper forhold som gjør det vanskelig å gjøre en avveining i spørsmål som gjelder forholdet mellom sikkerhet i forhold til frihet, fordi en slik avveining krever en debatt som belyser alle punkt ved saken. Ved en slik situasjon som den som oppstod etter 2001 kan dette være ekstra viktig ettersom det er en ny og ukjent situasjon, og det kan være fornuftig å tenke gjennom hvordan situasjonen skal angripes fra grunn av, heller enn å bruke gamle velkjente midler. Leone mener at debatt er et fundamentalt trekk ved demokratiet, og at det er viktig å debattere konsekvensene av mer hemmelighold, mindre ansvarlighet og redusert tilgang til informasjon: "It's been said that in a democracy the first purpose of a debate about civil liberties is not to win, but to educate" (Leone and Anrig, Jr., 2003, s 20).

ACLUs bekymring for tap av frihet og rettigheter blir i rapporten *Insatiable Appetite* (ACLU 2002b) sammenfattet i 3 grunnleggende punkt. For det første mener ACLU som Richard C. Leone at myndighetene viser en alarmerende forkjærlighet for hemmelighold (ACLU 2002b:3). Dette mener ACLU er helt uten presedens, og er som en skrinlegging av en kjerneverdi som gjennomiktig og kontrollerbar styring. For det andre viser ACLU til en forakt for checks and balances-prinsippet, et prinsipp som har vært en hjørnestein i den amerikanske demokratiforståelsen siden uavhengighetserklæringen (ACLU 2002b:3). For det tredje blir det utvist en respektløshet for den verdien likhet for loven representerer ettersom myndighetenes strategier utpeker mistenkte på bakgrunn av for eksempel opprinnelse, etnisitet og religion (ACLU 2002b:3). ACLU slår også, nok en gang, fast at de fortsetter å insistere på at dikotomien mellom sikkerhet og frihet er falsk og at det er mulig å være både sikker og fri. Myndighetenes politikk burde dermed ifølge ACLU ikke bli basert på myten om at sikkerhet og sivile rettigheter må begrenses om man skal øke sikkerheten og beskytte allmennheten.

4.1.4 – Hva er gjort i Norge

Også Norge ble selvsagt berørt av hendelsene i New York den 11. september 2001 og de påfølgende reaksjonene, som FNs resolusjoner 1368 og 1373 (Utenriksdepartementet 2001). Tiltakene var likevel mer en del av en pågående og allerede begynt prosess og kan nok ikke sies å ha vært like store og drastiske som de man så i USA, noe som også blir stadfestet av Synnøve Serigstad som i sin hovedoppgave konkluderte med at terrorhandlingene i New York ikke hadde relevans for omorganiseringen av trygghets- og beredskapsforvaltningen i Norge (Serigstad 2003). Norge innførte imidlertid en provisorisk anordning, Innst. O. nr.70 (2001-2002), som en direkte følge av resolusjonene (Amnesty International 2002a). Menneskerettighetene spilte allerede da en stor rolle i det norske samfunnet, og omfatter flere forhold enn hva som ofte assosieres med begrepet (SMR 2005:6f). I følge Utenriksdepartementet er det overordnede formålet for Norges menneskerettighetspolitikk å bidra til økt respekt for menneskerettighetene, både nasjonalt og internasjonalt (Utenriksdepartementet ingen dato). Menneskerettighetene er i Norge i stor grad beskyttet gjennom grunnloven, og revisjoner og nye elementer av denne har stadig blitt utarbeidet gjennom offentlige utredninger og odelstingsproposisjoner. De siste tiårene har det også blitt utarbeidet en rekke konvensjoner og folkerettslige elementer som Den europeiske menneskerettighetsdomstolen for å styrke det internasjonale samarbeidet (Husabø 2004:180). I 2001 besluttet også regjeringen å gi Norsk senter for menneskerettigheter (SMR) status som nasjonal institusjon for menneskerettigheter. Dette var et resultat av Norges oppfølging av FN generalforsamlings vedtak fra 1993 om at alle FNs medlemsstater skal ha en nasjonal institusjon for menneskerettigheter som har et særlig ansvar for å overvåke menneskerettighetenes stilling i landet (SMR 2005:5).

Likevel har som sagt menneskerettighetenes stilling i Norge i stor grad også tidligere blitt behandlet, blant annet gjennom offentlige utredninger og odelstingsproposisjoner. En gjennomgang av noen av de mest relevante av disse kan hjelpe til å vise de norske myndigheters forhold til disse rettighetene, og foranledningen til reaksjonene i etterkant av hendelsene i 2001.

4.1.4.1 – Ytringsfrihet bør finde sted

I 1996 ble det i Norge oppnevnt en kommisjon som skulle utrede ytringsfriheten i landet. Dette forslaget til ny Grunnlov § 100 med tittelen ”Ytringsfrihet bør finde sted” viser at frihet er et viktig og aktuelt begrep som samfunnet tar opp til diskusjon. Selve utsagnet i tittelen står i følge kommisjonen som en ”[...] politisk forpliktende erklæring om at Norge skal være et åpent samfunn der den enkelte har frihet til å ytre seg og holde seg informert” (NOU 1999: 27, kapittel 10.3.2). Ytringsfriheten begrunnes i utredningen gjennom de tre prosessene den dialektiske sannhetssøken, demokratiet og individets frie meningsdannelse. Den gjelder både i det offentlige rom og i privatsfæren, har både en individuell og samfunnsmessig begrunnelse og skiller ikke mellom verbale og ikke-verbale ytringer. Kommisjonen legger i sitt forslag opp til en utvidelse av friheten i forhold til tidligere lovgivning angående ytringsfrihet, men anerkjenner samtidig “[...] at det kan finnes situasjoner der ytringer må kunne forbys av hensyn til rikets indre og ytre sikkerhet” (NOU 1999: 27, kapittel 6.3.2.2). Kommisjonen er likevel av den oppfatning at rikets sikkerhet er et begrep som bare er aktuelt når en reell, ikke-imaginær fare truer, og leder dette inn i de to spørsmålene: hvor stor risiko skal man måtte ta?, og hvem definerer den foreliggende fare? Svaret på det første spørsmålet avhenger av flere faktorer, men generelt sett mener kommisjonen at “[...] flertallet både må og kan tåle mye fra revolusjonære grupperinger, separatister og motstandere eller kritikere av norsk sikkerhetspolitikk” (NOU 1999: 27, kapittel 6.3.2.2). I et normalt fungerende demokrati vil det være en stor grad av asymmetri mellom oppslutningen om det bestående og opprørerne. Opprørerne vil ha sine egne kanaler såfremt de blir møtt med samfunnets generelle åpenhet, og splittelser av politiske minoriteter får dermed utløp for sine synspunkter gjennom de politiske kanaler. Offentlig debatt og opinionens innstilling vil imøtegå og dempe gemyttene og skape en viss ro som fører til at avstanden fra ytring til handling vil være stor. Friheten i samfunnet står dermed ikke i motsetning til sikkerheten, men gir snarere en sikkerhetspolitisk styrke på grunn av den stabiliteten som skapes. Kommisjonen noterer seg imidlertid at det er viktig å analysere hva slags opposisjon man står ovenfor (NOU 1999: 27).

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

Er det en kontradiktorisk motpart er denne i en form for dialog med makten, mens en kontrær motpart aktivt hindrer makten og hengir seg til ren ødeleggelse. Slik aktiv illojalitet kan flertallet forby, selv om det ikke kan påby aktiv lojalitet.

4.1.4.2 – Et sårbart samfunn

Allerede to år før aksjonene som fant sted i New York i september 2001 ble det i Norge den 3. september 1999 oppnevnt en kommisjon for å utrede sikkerhets- og beredskapsarbeidet i samfunnet. I NOU 2000: 24 "Et sårbart samfunn" forsøker kommisjonen å vurdere utfordringer for sikkerhets- og beredskapsarbeidet i det norske samfunnet. Mens tradisjonelle militære konflikter blir tonet ned av kommisjonen er det spesielt utfordringene innen den teknologiske utviklingen og terrorisme som trekkes fram som aktuelle utfordringer for samfunnssikkerheten. Kommisjonen legger vekt på at risikobildet i samfunnet er i en kontinuerlig endring, og at endringene som fører med seg store utfordringer også gir store muligheter. Et eksempel på kommisjonens risikobilde er setninger som: "Et resultat av utviklingen er at et moderne samfunn, med sin store kompleksitet og sterkt integrerte virkemåte, lett kan hemmes kraftig dersom det oppstår svikt i en eller noen få vitale samfunnsfunksjoner" (NOU 2000: 24, kapittel 4.1). Samtidig viser kommisjonen at de ser muligheter med påstander om at teknologien "[...] også [er] et virkemiddel for et åpnere samfunn med økt innsikt og tilgjengelighet for innbyggerne" (NOU 2000: 24, kapittel 4.1). Terrorismen er viet stor oppmerksomhet av kommisjonen, som setter slik virksomhet i sammenheng med både infrastruktur, olje- og gassinntallasjoner og masseødeleggelsesvåpen. Kommisjonen definerer terrorisme som "[...] en kalkulert frembringelse av frykt for skade eller død hos en gruppe, basert på bruk av eller trussel om vold (NOU 2000: 24, kapittel 4.4.1). Selv om dette ofte er politisk motivert påpeker rapporten at man skal være forsiktige med et slikt ensidig fokus, og at det er flere tenkelige grunner for å utføre terrorisme. Det blir også påpekt at trenden i internasjonal terrorisme er at antallet aksjoner går ned samtidig som de faktiske aksjonene forårsaker større skade og flere drepte. Kommisjonen ser spesielt vår viktighet, og økende internasjonale engasjement innen petroleumsindustrien samt eventuell deltakelse i "[...] kontroversielle internasjonale militære operasjoner[...]" som mulige mål og motiver for terror og sabotasje (NOU 2000:24, kapittel 4.4.4).

4.1.4.3 – Rikets sikkerhet

En tid etter aksjonene i New York i 2001 fikk en kommisjon arbeidet med å se på etterforskningsmetoder og trusselbildet ovenfor rikets sikkerhet, et arbeid som ble sammenfattet i NOU 2003: 18 ”Rikets sikkerhet”. Dette arbeidet bygger videre på mye av arbeidet som ble gjort i de to foregående kommisjonene. Blant annet blir det demokratiske åpne samfunn fremhevet som det også blir i både NOU 1999: 27 og NOU 2000: 24, og det påpekes at rikets sikkerhet og selvstendighet er grunnleggende forutsetninger for demokratiet og rettsstaten. På samme måte fastholdes det også at terrorisme er en stor utfordring, og kommisjonen sier at ”[...] truslene [er] i dag i første rekke knyttet til terrorangrep mot vesentlige funksjoner i samfunnets infrastruktur” (Kapittel 2.4.1). Kommisjonen føyer likevel til at det inntil deres arbeid ikke hadde blitt gjennomført terrorhandlinger i Norge eller mot norske interesser i utlandet. Også trusselsituasjonen blir vurdert som relativt lite dramatisk og utvalget vurderer den som mindre dramatisk i dag enn den var frem til 1980-årene, selv om de anerkjenner at den ble endret ved terrorangrepene mot USA 11. september 2001. Som kommisjonen fra 1997 er også denne kommisjonen nøye med å påpeke trusler mot rikets sikkerhet og etterforskningsmetoder og at man for å undersøke slike må bygge på faktiske holdepunkter og reelle muligheter for at slike handlinger kan bli begått, og ikke kun på teoretiske muligheter for dette. Kommisjonens påstander om et mindre dramatisk trusselbilde nå enn for tjue år siden og formaning om forsiktighet med å bygge på teoretiske antakelser, bygger også opp under kommisjonens generelle tilbakeholdenhet mot bruk av straff. I denne sammenheng vises det til straffeprosessloven § 170a som lyder: ”Et tvangsmiddel kan bare brukes når det er tilstrekkelig grunn til det. Tvangsmiddelet kan ikke brukes når det etter sakens art og forholdene ellers ville vært et uforholdsmessig inngrep” (NOU 2003:18, kapittel 8.3.2), og det vises også til det mer generelle skadefølgeprinsippet som sier at bruk av straff bare kan forsvares ovenfor atferd som medfører skade eller fare for skade på interesser som må vernes av samfunnet, og som ikke kan vernes på annen måte. Kommisjonen viser til at straffens formål blant annet er å virke avskrekkende, og at det ikke uten videre er gitt at straffeskjerpelser og innføring av mer inngripende etterforskningsmetoder vil føre til en mer effektiv kriminalitetsbekjempelse. Kommisjonen anerkjenner altså et endret bilde av terrortrusselen, og et behov for å straffe bruk av slike og andre trusler mot rikets sikkerhet og selvstendighet. Kommisjonen er likevel nøye med å påpeke verdier og interesser som veier mot store endringer i vår holdning til disse

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

spørsmålene, og viser blant annet til en utvikling som de siste 25 årene har "[...] vært rettssikkerhetsverdiens fremmarsj [...]" og en mindre dramatisk trusselsituasjon tross september 2001 (NOU 2003:18, kapittel 6.2.2). Rikets sikkerhet oppfattes som grunnleggende verdier for demokratiet og rettsstaten som igjen er deler av samfunnsstrukturen som bygger opp under vern av grupper og enkeltindivider og deres grunnleggende behov for trygghet og frihet. Selv om det tradisjonelt sett er lettere å akseptere bruk av "tyngende virkemidler" i saker som gjelder rikets sikkerhet og selvstendighet og i tider med internasjonal uro, er det viktig at man gjør nøkterne avveininger ved gjennomgang av de prinsipper som ligger til grunn for samfunnsstrukturen "[...] uten at enkeltstående dramatiske begivenheter gis mulighet til å påvirke vurderingene i større grad enn nødvendig". (NOU 2003:18, kapittel 2.3.2) "I demokratiske rettsstater blir strafferettslig lovgivning til gjennom avveininger mellom hensynet til samfunnsvern - statens interesse i å bekjempe forbrytelser i samfunnets og borgernes interesse - og rettssikkerhetshensyn i vid forstand - hensyn som tilsier vern av enkeltindivider og grupper mot urimelige eller vilkårlige inngrep fra statsmakten".(NOU 2003:18, kapittel 2.3.1 og kapittel 6.2.1). Det er i balanseforholdet mellom disse hensynene og den vanskelig avveiningen som må tas der hvor de virkemidler man ønsker å bruke støter opp mot nettopp de verdier man ønsker å verne kommisjonen maner til forsiktighet og nøkternhet. Kommisjonen ser strafferettstradisjonen som en relativt god indikator på et samfunns sivilisatoriske og humanistiske nivå og den norske strafferettstradisjonen blir spesielt fremhevet som å ha lavt inngrepsnivå, med milde straffereaksjoner og tilbakeholdenhet med å ta i bruk inngripende etterforskningsmetoder. Dette har i følge kommisjonen den effekten av å påvirke forholdet mellom stat og individ, med holdninger og atferd som har vært bestemmende for tillit og trygghet i det norske samfunn og mot et dempet kriminalitetsnivå, og det blir lagt til at det ikke uten videre er gitt at straffeskjerpelse og innføring av inngripende metoder vil føre til en mer effektiv kriminalitetsbekjempelse.

Balanseforholdet mellom de ulike hensyn vil variere over tid og rom, og kommisjonen advarer mot en utvikling hvor balansepunktet i lovgivningen mellom samfunnsvern og rettssikkerhet er under stadig forskyvning. Hvert enkelt tiltak må ikke ses for seg selv, uavhengig av et overordnet perspektiv av hvilke verdier og interesser man anser som vesentlige.

4.1.4.4 – Å bekjempe terrorisme

I Odelstingsproposisjon nummer 61 (2001-2002) blir det lagt fram forslag fra Justis- og politidepartementet (JD) om hvordan man best kan bekjempe terrorisme. Proposisjonen legger stor vekt på terrorismens internasjonale dimensjon, og mener at den bare kan bekjempes på tvers av nasjonale grenser og gjennom en bred og langsiktig satsing hvor flere virkemidler tas i bruk.

Proposisjonen hviler i stor grad på verdenssituasjonen i etterkant av anslaget i New York september 2001, som blir kalt «det alvorligste angrepet på en stat og dens befolkning som noen gang er gjennomført av terrorister» (Ot.prp. 61, kapittel 2.1). FNs sikkerhetsråd vedtok som vist resolusjon 1368 hvor de konstaterte at anslaget var en trussel mot internasjonal fred og sikkerhet allerede dagen etter angrepene i New York. Denne resolusjonen ble snart fulgt opp av resolusjon 1373, med oppfordringer til samarbeid i kampen mot bekjempelse og finansiering av terrorhandlinger.

Norge gjennomførte forpliktelsene i forhold til resolusjon 1368 ved en provisorisk anordning om forbud mot finansiering av terrorisme m.m. 5. oktober 2001. I odelstingsproposisjonen påpeker man at lovgivning rettet mot terrorisme sto på dagsordenen lenge før terroranslaget i 2001 (Ot.prp. 61, kapittel 2.3), noe man viste blant annet da man som vist over forsøkte seg på en definisjon av begrepet i NOU 2000:24. Likevel var ikke begrepet terrorisme definert eller benyttet i straffelovgivningen forut for proposisjonen. Proposisjonen tar altså til orde for å innføre et slik begrep i lovgivningen, grunnet Norges forpliktelser i henhold til internasjonale resolusjoner. Og spørsmålet er da om det bør innføres et eget straffebud rettet mot terrorhandlinger. Proposisjonen er klar på at de foreslåtte reglene mot terrorisme «under enhver omstendighet må tolkes og anvendes med de begrensninger som følger av det norske lovverket forøvrig, [...] som fører til at blant annet menneskerettskonvensjonene ved motstrid går foran annen lovgivning» (Ot.prp. 61, kapittel 6.2). Lovforslaget er dermed ikke ment å endre menneskerettighetsforpliktelsenes stilling i norsk rett.

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

En av grunnene til at det er kontroversielt å innføre et eget straffebud rettet mot terrorisme er de store problemene som eksisterer med å komme til enighet om en adekvat definisjon av begrepet. I NOU 1993:3 ble det slått fast at det i praksis har vist seg vanskelig å oppnå en enighet om en entydig definisjon som er klar og konsis når det gjelder terrorisme (NOU 1993:3, kapittel 1.2). I Ot.prp. nr. 64 (1998-99) ble det uttalt at det trolig vil ha liten eller ingen betydning for straffbarheten eller for straffeutmålingen å innføre en særbestemmelse om terrorisme, og konklusjonen var at den eventuelle signaleffekten et slik straffebud vill ha ikke ble funnet som et sterkt nok argument for å innføre særregler om terrorisme. (Ot.prp. nr. 64, kapittel 7.2). Høringsinstansene til JDs proposisjon var noe delte i synet på hvor stort behovet for et eget straffebud om terrorisme var. For eksempel sluttet Forsvarsdepartementet og Utenriksdepartementet seg til JDs vurderinger og anså det som nødvendig med en egen straffebestemmelse. Riksadvokaten uttalte imidlertid at det ikke var noe «...reelt internrettslig behov for å innføre en egen straffebestemmelse mot terrorisme», og at det bare var når det gjaldt finansiering av terrorisme at folkerettslige forpliktelser krevde endring i norsk rett (Ot.prp. nr. 64, kapittel 7.7.1). Amnesty sa at loven kun ville ha signaleffekt, og at dette fortsatt ikke var et godt nok grunnlag for å innføre en egen straffebestemmelse om et så vanskelig definerbart begrep som terrorisme, og Advokatforeningen sa noenlunde det samme med sin uttalelse om at «terrorismebegrepet er så politisk betent at det virker nærmest umulig å legge det til grunn som kriterium i en straffebestemmelse» (Ot.prp. nr. 64, kapittel 7.7.1).

JD mente likevel at spørsmålet om å innføre et eget straffebud mot terrorisme stod i en annen stilling da de la fram proposisjonen enn det gjorde i 1999, og spesielt ble det lagt vekt på at de internasjonale forpliktelsene til å kriminalisere finansiering av terrorhandlinger vanskelig kunne følges opp uten en definisjon av hva som utgjorde terrorhandlinger. Norsk strafferetts tradisjon for å gi straffebud generell utforming ble understreket, men JD mente likevel at «...det for så vidt gjelder terrorhandlinger gjør seg gjeldende særlige hensyn som tilsier at dette prinsippet fravikes» (Ot.prp. nr. 64, kapittel 7.6). Dette til tross for at de innså vanskeligheten av å utforme en klar og presis definisjon talte mot å legaldefinere terrorhandlinger. At JDs konklusjon likevel var at terrorhandlinger burde defineres i et eget straffebud skyldtes det JD kalte hensiktsmessige internrettslige løsninger som ble ansett som det beste grunnlaget for et tett internasjonalt samarbeid for å bekjempe terrorisme.

4.1.4.5 – Om lov om straff

Justis- og politidepartementets (JD) legger også i Odelstingsproposisjon nummer 90 (2003-2004) stor vekt på den internasjonale dimensjonen, med lovens forhold til internasjonale menneskerettigheter og folkeretten som bakgrunn. De viktige punktene som blir nevnt er forholdet mellom stater når det gjelder beskyttelse mot urettferdig straffeforfølgning, og forpliktelsen statene har til å etablere det nødvendige lovgrunnlaget for straffeforfølgning. Terrorisme blir spesielt nevnt i forbindelse med straffeforfølgning.

Proposisjonen er JDs gjennomgang av straffelovens formål og prinsipper, og spørsmål rundt dette emnet blir fremhevet å være av sentral samfunnsmessig betydning. Straffelovgivningen blir i proposisjonen definert som et kulturprodukt som på et gitt tidspunkt gjenspeiler de interessene og verdiene som er så vesentlige at angrep på dem bør kriminaliseres, og hvilke farer det er som truer disse verdiene. Lovens kjerneområde er knyttet til enkeltmenneskets personlige legemlige integritet og frihet, men utover dette er det ikke opplagt hvilke handlinger som bør være straffbare. Straff blir definert som et tilsiktet onde som brukes for å gi uttrykk for samfunnets sterkeste bebreidelse. Bruk av dette virkemidlet blir sett å ha inngripende konsekvenser for både enkeltindividet og samfunnet, noe som kan få uforholdsmessige negative følger for den enkeltes handlefrihet og livsutfoldelse om kriminaliseringen drives for langt (Ot.prp. 90, kapittel 3.3).

JD legger til grunn at formålet med straff ikke er gjengjeldelse, men styring av framtidig atferd i forhold til samfunnets interesser og verdier. I forhold til samfunnets individer er lovgivningen ment å ha allmennpreventive virkninger i form av å uskadeliggjøre, avskrekke og forbedre, mens de allmennpreventive virkningene for samfunnet som helhet er en avskrekkende og vanedannende virkning. I tillegg dempes også gjengjeldelseskravet ved benyttelse av statlig kriminalisering og rettsforfølgning, og opprettholdelse av et samfunn preget av åpenhet og trygghet som er fritt fra privat rettshåndheving.

JD definerer dermed det grunnleggende målet med straff som det å hindre uønsket atferd og å styre borgernes atferd i ønsket retning. Det oppfordres imidlertid til restriktiv bruk av virkemidlet, og handlinger som ikke medfører skade eller fare for skade bør ikke være

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

straffbare. JD mener flere hensyn taler mot straff, og blant disse er krenking av privatlivets fred eller ytringsfriheten ved håndheving av straffen og ønsket om et begrenset overvåkingsnivå. Det bør ikke uten videre legges til rett for kontroll, lovgiverne bør ha bevisbyrden og straff bør bare benyttes dersom det er hensiktsmessig. JD påpeker likevel at også internasjonalt samarbeid påvirker straffelovgivningen, og at flere konvensjoner pålegger Norge å kriminalisere bestemte handlinger (Ot.prp. 90, kapittel 7.5.3.3). Dette er forhold som har ført til kriminalisering av en del forhold som ellers ikke ville blitt gjort straffbare, og utviklingen har ført til at det i større grad er behov for å utforme mer spesialiserte straffebud.

I forbindelse med styring av atferd er også medvirkning til, forsøk på og forberedelse av straffbare handlinger viktig å definere. JD mener at det normalt sett også være god grunn til å kriminalisere medvirkning dersom det først er grunnlag for å kriminalisere en handling, og at unntak bare bør gjøres om det unntaksvis skulle være urimelig eller uhensiktsmessig å straffe medvirkning. Det legges likevel vekt på det som oppfattes som viktige grenser mellom den straffrie forberedelse, det straffbare forsøk og den fullbyrdede forbrytelse. Ettersom skadefølgeprinsippet likestiller fare for skade med faktisk skade er det ikke i strid med dette prinsippet å kriminalisere forsøkshandlinger. Forberedelseshandlinger er derimot mer problematiske, fordi disse hviler på forsett som ikke har manifestert seg i en ytre handling. Under høring ble det fra Politiets overvåkingstjeneste gitt uttrykk for et behov for å kriminalisere forberedelser til alvorlige forbrytelser. Professor dr. juris Erling Johannes Husabø konkluderte likevel på oppdrag fra JD at det ikke var grunnlag for å innføre et generelt forberedelsesansvar for kriminelle handlinger, noe kommisjonen sa seg enig i. Likevel nevner JD dette som en problemstilling som er blitt stadig mer aktuell i de senere årene (Ot.prp. 90, kapittel 8.4.1). Kriminaliseringen av slike handlinger har imidlertid uheldige sidevirkninger som innskrenking av den private handlefriheten, mer subjektivisert straffansvar, og åpning for bruk av inngripende etterforskningsmetoder. JD anbefaler derfor at forberedelseshandlinger bare bør kriminaliseres når det er særskilt behov for det.

Den faktiske straffen avhenger av faktorer som handlingens straffbarhet og gjerningspersonens subjektive skyld. En handling er nemlig ikke uten videre straffbar selv om et straffebud objektivt sett er overtrådt, ettersom nødrett og nødverge og til dels

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

samtykke og politiprovokasjon vil kunne være grunnlag for fritak for slike ellers straffbare handlinger. Den subjektive straffskyld tilsier at straffelovgivningen kun rammer forsettlig lovbrudd. Dette er først og fremst på grunn av straffens individual- og allmennpreventive funksjoner som tilsier at straffen har liten preventiv effekt dersom den som straffes ikke kan klandres for det han har gjort.

JD viser hvordan prinsippene bak strafferammene ikke til enhver tid har vært like, selv om lovverket har vært det samme. Mens straffeforfølgningen i perioden frem til 1950 først og fremst blir sagt å være et middel til å verne samfunnet mot forbrytere, var siktemålet etter dette ansett å være behandling og forbedring av lovbryteren. Etter 1980 overtok nok en gang samfunnsbeskyttelsen og opprettholdelse av lov og orden som hovedformålet med straffeforfølgningen. I denne perioden førte imidlertid samspillet mellom ønsket om en human strafferettspleie og de økonomiske realitetene til en søking etter andre straffarter enn den rent frihetsberøvende straffen i følge JD. Utgangspunktet for norske strafferammer er dermed et generelt moderat straffenivå hvor man gjør minst mulig bruk av frihetsstraff, og fastsettingen av strafferammene beror på hvilke interesser som er angrepet, resultatet eller virkningen av handlingen og den skyld som er utvist igjennom handlingen. JD anser dagens strafferammer som tilstrekkelige.³⁰

Terrorparagrafen

Den norske straffeloven (Straffeloven 2007) er som tidligere vist gjenstand for kontinuerlige endringer, og de siste endringer (per november 2006) ble foretatt 30. juni 2006. Endringene har likevel som regel ikke avgjørende betydning for lovens virkeområde og generelle bestemmelser, og det er per i dag fortsatt straffeloven av 1902 som er gjeldende rett i Norge. Innledende bestemmelser i loven fastsetter det grunnleggende virkeområde, og spesifiserer i § 3 at det er de til enhver tid gjeldende bestemmelser som kommer til anvendelse på foretatte handlinger. I denne sammenhengen er det spesifiseringen av terrorhandlinger i § 147 a og b, som ved lov 28. juni 2002 ble tilføyd under kapittel 14 «Almenfarlige Forbrydelser», som er av størst betydning.

³⁰ JD anser likevel at behovet for proporsjonalitet taler for en høyere strafferamme for krigsforbrytelser.

Kapittel 4 – Terror og tilpasning

Lovens § 147a omhandler forsettelige terrorhandlinger hvor strafferammen er inntil 21 år, mens trusler, planlegging eller forberedelse til slike handlinger i følge loven straffes med fengsel inntil 12 år. Terrorhandlinger blir i loven definert som en handling med forsett:

- a) å forstyrre alvorlig en funksjon av grunnleggende betydning i samfunnet, som for eksempel lovgivende, utøvende eller dømmende myndighet, energiforsyning, sikker forsyning av mat eller vann, bank- og pengevesen eller helseberedskap og smittevern,
- b) å skape alvorlig frykt i en befolkning, eller
- c) urettmessig å tvinge offentlige myndigheter eller en mellomstatlig organisasjon til å gjøre, tåle eller unnlate noe av vesentlig betydning for landet eller organisasjonen, eller for et annet land eller en annen mellomstatlig organisasjon. (Straffeloven 2007)

Lovens § 147b omhandler forsettelig finansiering av «terrorhandlinger eller andre overtredelser av § 147 a» hvor strafferammen er inntil 10 år, og medvirkning straffes på samme måte. Finansiering blir i loven definert som:

- [...] den som stiller penger eller andre formuesgoder, eller banktjenester eller andre finansielle tjenester til rådighet for
- a) en person eller et foretak som begår eller forsøker å begå lovbrudd som nevnt i § 147 a,
 - b) et foretak som noen som nevnt i bokstav a eier eller har kontroll over, eller
 - c) et foretak eller en person som handler på vegne av eller på instruks fra noen som nevnt i bokstavene a eller b. (Straffeloven 2007)

Denne terrorparagrafen viser i henhold til det som tidligere er gjennomgått at JD og norsk rettsvesen anser handlingene i paragrafen å være av vesentlig fare for de interesser og verdier som gjenspeiles i samfunnet. Det interessante i denne sammenhengen er ikke at handlingene i paragrafen blir sett som uønsket, ettersom de åpenbart beskriver tilstander som vil være til ulempe både for individene og samfunnet rent generelt. Handlingenes generelle innhold blir imidlertid sett i sammenheng med det spesifikt definerte begrepet terrorisme, som et begrep som utgjør en fare som bør kriminaliseres. Paragrafen er dermed interessant i forhold til tidspunktet den kom på, med tanke på JDs beskrivelse av straffelovgivningen som et kulturprodukt som på et gitt tidspunkt gjenspeiler samfunnets interesser og verdier.

Kapittel 5 – Analyse

The simple point which I am concerned to make is that where ultimate values are irreconcilable, clear-cut solutions cannot, in principle, be found
– Isaiah Berlin³¹

Siktemålet med denne studien er å undersøke om en liberal forståelse av frihet med individet som utgangspunkt er under press av et økt søkelys på sikkerhet som følge av terrortrusler og behovet for kollektiv beskyttelse. Studien avgrenser seg hovedsakelig til å gjelde perioden 2001-2006, men tar også for seg årene i forkant når det gjelder dokumenter fra FN og Norge. Imidlertid er også frihetsbegrepets historiske utvikling viktig for å ha en klar forståelse av hva det er som utgjør selve den liberale forståelsen av frihet, og den teoretiske utviklingen av begrepet med røtter så langt tilbake som den greske antikken har derfor også blitt gjennomgått. Så langt har oppgaven tatt for seg en detaljert gjennomgang av frihetens ulike elementer og den ulike historiske kombinasjonen og forståelsen av disse i sammenheng med begrepet frihet. Gjennomgangen har vist at balansegangen og forståelsen av frihet ikke er statisk, men i stadig endring og revisjon ut ifra de ønsker og behov som oppfattes på et gitt tidspunkt.

Med utgangspunkt i det som i kapittel 3 ble forstått som frihetens elementer og modellen som ble satt opp for å illustrere den liberale frihetsforståelsens rammeverk, vil jeg i det følgende gjøre rede for min forståelse av de tiltakene som i kapittel 4 ble beskrevet i forhold til terrorisme. Dermed vil jeg undersøke hypotesen om at en liberal forståelse av friheten utfordres grunnet et økt søkelys på sikkerhet i forbindelse med terrorisme, og jeg vil se på den tilpasningen som har funnet sted i etterkant av september 2001 ved å gi min tolkning av tiltakene i forhold til modellen for frihetsforståelsens rammeverk.

³¹ Berlin, 2002. 42

5.1 – Forståelsen av tilpasningene mot terror

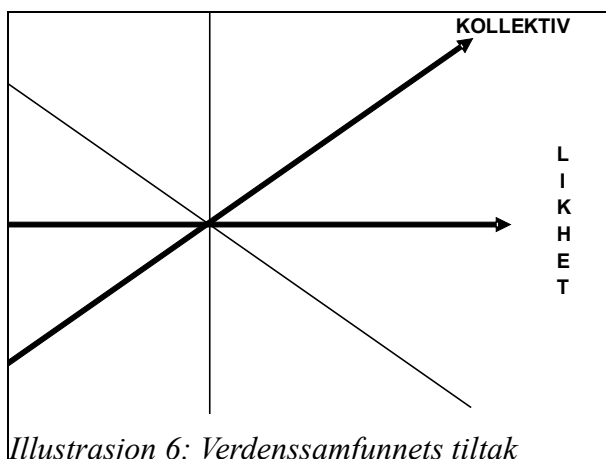
Det er altså modellen for den liberale frihetsforståelsens rammeverk, og de sammenhengene den definerer mellom elementene for forståelsen av frihetsbegrepet, som danner utgangspunktet for min tolkning av dokumentene som er gjennomgått i forhold til de tilpasningene som er gjort mot terror i kapittel 4. Ved å ta utgangspunkt i definisjonene av preferanser og tillatelser i de strukturelle føringene og legitimeringen av retningslinjer og beslutninger, kan jeg plassere tiltakene inn i modellen i forhold til det som er det framtrede søkelyset i dokumentene. Tolkningene er i henhold til den hermeneutiske metoden som er brukt preget av et subjektivt element. Hvilke prinsipper for legitimering og strukturelle føringer som i størst grad er til stede i dokumentene, kan derfor også tenkes forstått annerledes. Dette betyr at en forståelse av legitimering ut ifra f.eks. individuell selvbestemmelse og autonomi ikke utelukker strukturelle føringer i retning av samlende samfunnsstrukturer som monisme og kollektiv. Videre er tolkningene basert på dokumenter som tar for seg tiltak i lys av aksjonene i New York i 2001, med unntak av eksempelet Norge hvor flere dokumenter kan hjelpe til å vise en utvikling over en tiårsperiode.

5.1.1 – Verdenssamfunnet

FN er i utgangspunktet basert på en rettsstatlig forståelse med søkelys på allmenngyldige prinsipper, men utgangspunktet vil i det følgende være basert på de tiltak og beslutninger som er tatt i forhold til terrorisme uavhengig av dette utgangspunktet. FNs generalforsamlings resolusjon 49/60 fra 1994 er klar i målet om å eliminere den internasjonale terrorismen, og stresser nødvendigheten av internasjonalt samarbeid for å sikre praktiske og effektive virkemidler i denne kampen. Resolusjonen er delt opp i fire bolker som erklærer motstand mot terrorisme, nødvendigheten av internasjonalt samarbeid, viktigheten av FN og et internasjonalt lovverk, og oppfordring om implementering av resolusjonens tiltak og arbeidet for eliminering av terrorismen. Terrorismen ses som en trussel mot internasjonal fred og sikkerhet, og da først og fremst som et hinder for menneskerettighetene og som ødeleggende for individets fundamentale friheter og den demokratiske basisen i samfunnet. Stater må i lys av FN-pakten avstå fra organisering,

Kapittel 5 – Analyse

fremkalling, assistanse eller bidrag til terrorhandlinger, men tiltakene må gjøres effektive og resolute i forhold til internasjonal lov og internasjonale standarder for menneskerettigheter. Stater bes innstendig om å gjøre det til et prioritert mål å bli en del av internasjonale avtaler og protokoller. FNs sikkerhetsråds resolusjon 1373 fra 2001 er en bekreftelse av 49/60 og tidligere resolusjoner, og en utvetydig fordømmelse av handlingene som fant sted 11. september samme år. Bekreftelsen av tidligere resolusjoner følges også opp med Sikkerhetsrådets bekreftelse av slike terrorhandlinger som en trussel mot internasjonal fred og sikkerhet, nødvendigheten av internasjonalt samarbeid og et internasjonalt lovverk i overensstemmelse med FN-pakten. I tillegg bekrefter resolusjonen den naturlige retten for både individuelt og kollektivt selvforsvar, samtidig som Sikkerhetsrådet for første gang benyttet seg av sin anledning til å komme med folkerettslig bindende punkt om forhindring og undertrykking av finansiering og støtte til terrorisme.

Illustrasjon 6: Verdenssamfunnets tiltak

Det er etter min forståelse kampen for eliminering av terrorisme som er utgangspunktet for FNs søkelys. FN henvender seg i første rekke til statsmakten med søkelys på samarbeid på et internasjonalt nivå, hvor FN-pakten legges som et prinsipielt utgangspunkt for et større fellesskapforhold som grunnlag for samarbeid mot trusler for internasjonal

fred og sikkerhet. Det er også grunn til å påpeke at FNs legitimitet som en overnasjonal organisasjon ligger på statsnivå, samtidig som prinsippene i FN-pakten må kunne forstås som en felles enighet. Beskyttelsen av sikkerheten nevnes i tillegg i resolusjon 49/60 forbindelse med menneskerettigheter, en demokratisk samfunnsbase og individenes fundamentale rettigheter. De gitte prinsippene i FN-pakten kan altså tolkes som en felles enighet for beskyttelse av individers fundamentale rettigheter, heller enn et sett av allmenngyldige ideer. Vekten som legges på rettigheter forstår jeg først og fremst i forbindelse med verdier som er truet av terrorisme. Jeg finner det dermed som en naturlig tolkning at det er bevaringen av menneskerettighetene som er hovedpoenget i resolusjon

Kapittel 5 – Analyse

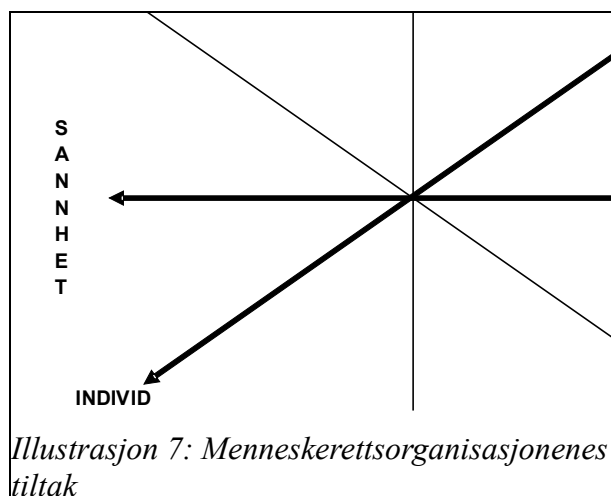
49/60, og søkelyset ligger på stater og de føringer som ligger i forhold til samarbeidet i denne forbindelse. Sikkerhetsrådets resolusjon 1373 var i stor grad en bekreftelse av tidligere vedtak, men med ytterligere spesifisering av retten til selvforsvar og en folkerettslig bindende del. Det jeg i første rekke forstår som basisen for FNs resolusjoner er retningslinjene for enighet og preferansene for fellesskap. I forhold til modellen for den liberale frihetsforståelsens rammeverk som blir gjennomgått i kapittel 3 vil jeg dermed hevde at utgangspunktet i en felles enighet viser til likhet på legitimitetsaksen, samtidig som vektleggingen av fellesskapsforhold trekker i retning av kollektive strukturer.

5.1.2 – Menneskerettsorganisasjonene

Menneskerettsorganisasjonene retter i stor del sitt arbeid mot den internasjonale dimensjonen, og hovedfokus hos disse er naturlig nok internasjonale menneskerettigheter og de fundamentale prinsippene bak disse. AI anerkjenner gjennom sine rapporter staters rett og plikt til å beskytte sine befolkninger, men retter søkelyset mot menneskerettighetene som en minimumsstandard for hva som er nødvendig for å sikre trygghet og individuell integritet. En troverdig stat må dermed være basert på prinsipper for rettssikkerhet, hvor menneskerettigheter er standarden som styrer hvordan stater behandler individer. ACLU bygger opp under de samme prinsippene når de advarer mot å bryte med langvarige nasjonale og internasjonale prinsipper for menneskerettigheter, og advarer om at begrensninger på sivile rettigheter kan forandre både forståelsen av frihet og det demokratiske systemet vi kjenner i dag. En av kjerneverdiene ved friheten og demokratiet for ACLU er den frie og åpne debatt, og dette blir også påpekt som en stabiliserende faktor i kampen om avvikende ideer. Debatten i et fritt og åpent samfunn blir også framhevet som et fundamentalt trekk av The Century Foundation som ser på forholdet mellom frihet og sikkerhet som et spørsmål og avveining, men påpeker at det er viktig å debattere konsekvensene av hemmelighold. Debatten skal ikke vinnes, men anerkjennes som viktig som et instrument til opplæring og informering om sivile friheter og rettigheter.

Kapittel 5 – Analyse

Det er min forståelse at det er et fellesstrekk ved alle rapportene over at de tar utgangspunkt i et visst sett av prinsipper som et minimumsgrunnlag for individuell integritet og frihet. Dette

blir bygget opp under av begreper som trygghet og individuell integritet, rettssikkerhet og sivile rettigheter, og kjerneverdier som frihet, demokrati og et åpent samfunn med en fri og åpen debatt. Trygghet og beskyttelse nevnes også som viktige faktorer for prinsippene bak menneskerettighetene, men forutsetningen for disse er likevel den individuelle integriteten. Dette gjør at jeg i første rekke forstår basisen i

disse rapportene å være allmenngyldige retningslinjer og personlige preferanser. I forhold til modellen for den liberale frihetsforståelsens rammeverk som blir gjennomgått i kapittel 3 vil jeg hevde at utgangspunktet i prinsipper som forstås som et minimumsgrunnlag viser til allmenngyldighet og sannhet på legitimitetsaksen, mens det åpne samfunnets rom for individuelle preferanser trekker i retning av individuelle samfunnsstrukturer.

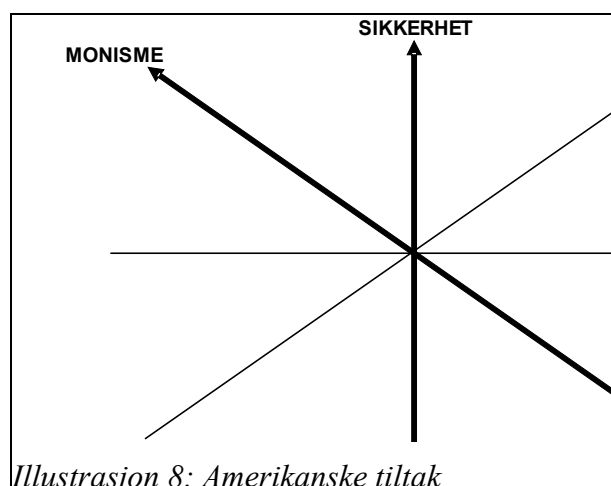
5.1.3 – USA

USA og deres Department of Justice (DoJ) setter som FN's sikkerhetsråd i stor grad søkelyset først og fremst på terrorisme. Loven Patriot act presenteres som et dokument laget med tanke på å være til hjelp med å hindre framtidige terroristangrep, noe DoJ oppgir som sin høyeste prioritet. Loven er delt inn i ti kapitler som hver for seg omhandler myndighetenes mulighetsrom i forhold til bekjempelse av terrorhandlinger. Terrorismens internasjonale status blir beskrevet som et globalt nettverk, men som en nasjonal lov er søkelyset videre på å beskytte av det amerikanske samfunnet fra denne trusselen. Terrorismen ses som en trussel mot amerikanere og den amerikanske levemåten, og måten å bekjempe dette er ved å tilpasse de allerede eksisterende juridiske prinsippene til formålet å beskytte det amerikanske folks liv og frihet. DoJ begrunner loven ut ifra formålet å håndheve og forsterke amerikanske interesser i forhold til et eksisterende lovverk for å sikre allmenn sikkerhet. Videre mener de at myndighetene kan sikre en rettferdig og upartisk kontroll gjennom den naturlige

Kapittel 5 – Analyse

omstruktureringen av balansen mellom frihet og sikkerhet de anser at loven gir.

Tilpasningene skjer ved å øke omfanget av etterforskningsmetoder til nye områder, større ensretting innen embetsverket og gjennom en økning i strafferammen år det gjelder terrorhandlinger.

Etter min forståelse må hovedfokus i det nye lovverket Patriot act utgjør kunne sies å være klart rettet mot beskyttelse. Dette kan man først og fremst argumentere på bakgrunn av den argumentasjon og det søkelys som blir lagt på behovet for sikkerhet for både amerikanske borgere og interesser. Det kan også pekes på en klar vektlegging av samtlende og enhetlige

samfunnsstrukturer, ettersom loven i første rekke gjelder statens oppgaver og rettigheter til overvåkning, informasjonsutveksling og etterretning for å øke sikkerheten. Dette blir videre bekreftet av lovens forskrifter om tilpasning av eksisterende prinsipper, som neppe kan forstås som noe annet enn en utvidelse av statens handlingsrom i den oppfattede strukturendringen mellom frihet og sikkerhet. Dette vil igjen kunne sies å få konsekvenser for det individuelle handlingsrommet som får klare begrensninger, med bestemmelser ut ifra på forhånd forståtte prinsipper uten verken autonom selvbestemmelse eller den felles enigheten som definerer likhet. Dette kan gi grunn til en tolkning som går i retning av fokus på beskyttelse og sikkerhet, og det vil også være en naturlig følge av forståelsen av det nye lovverket og myndighetenes økte handlingsrom at ensrettingen i samfunnet blir større. Dermed forstår jeg i første rekke basisen i dette lovverket å gjelde beslutninger i forhold til beskyttelse og tillatelser for enhetlige prinsipper.

Kapittel 5 – Analyse

I forhold til modellen for den liberale frihetsforståelsens rammeverk som blir gjennomgått i kapittel 3 vil jeg hevde at beskyttelsen av amerikanske borgere og interesser ved hjelp av et innskrenket individuelt handlingsrom trekker lovverket mot sikkerhet på legitimitetsaksen. I tillegg kan den økte muligheten for overvåking forstås som et inngrep med inngripende konsekvenser i forhold til hindring og styring av atferd, og jeg vil dermed forstå dette som en tillatelse til enhet og monisme på strukturaksen.

5.1.4 – Norge

Allerede ti dager etter terrorhandlingene i New York fikk Instituttet for menneskerettigheter ved Universitetet i Oslo status som Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter (SMR). Selv om denne beslutningen nok ble påvirket og framskyndet av terrorhandlingene var det likevel snakk om en lang prosess, som blant annet var et resultat av FNs generalforsamlings vedtak fra 1993 om slike nasjonale sentre for overvåking av menneskerettenes stilling. Denne lange prosessen gjenspeiles også i behandlingen av flere norske utredninger og proposisjoner, hvor spørsmål i forhold til rettigheter var tema.

Utredningen «Ytringsfrihet bør finde sted» fra 1999 tar først og fremst for seg begrepet om det åpne samfunn, hvor man søker å opprettholde demokratiet og individets frihet til både å ytre seg og holde seg informert. Det legges til grunn både en individuell og en samfunnsmessig begrunnelse for friheten som inkluderer både verbale og ikke-verbale ytringer. Individenes frihet blir sett som en forutsetning for offentlig debatt og et åpent samfunn, og friheten blir eksplisitt nevnt som en stabiliserende faktor som ikke står i et dikotomt forhold til sikkerhet. Den internasjonale dimensjonen blir i stor grad nedprioritert til fordel for det nasjonale søkelyset, men rapporten behandler emnet rikets sikkerhet. Her slås det fast at det kan finnes situasjoner der ytringer må kunne forbys, men at det ligge reell, ikke imaginær fare med symmetrisk makt eller aktiv illojalitet for rikets sikkerhet til grunn. I utredningen om ytringsfrihet er søkelyset på individuell autonomi klart framtrædende med henvisning til et åpent samfunn med offentlig debatt og frihet som en stabiliserende faktor. Den offentlige debatten og erkjennelsen av at det finnes situasjoner der ytringer må kunne forbys trekker i retning den enigheten om å bevare og beskytte som ligger til grunn for legitimering ut ifra likhet, men jeg finner det rimelig å tolke grunnlaget i utredningen som

Kapittel 5 – Analyse

førende for et åpent samfunn med selvstendige individer. I forhold til modellen for den liberale frihetsforståelsens rammeverk som blir gjennomgått i kapittel 3 vil jeg hevde at det åpne samfunnet og den individuelle faktoren trekker klart i retning av autonomi på legitimitetsaksen. Det vil også være grunn til å tolke forståelsen av debatt som en stabiliserende faktor som et tegn på enighet, som viser til likhet på legitimitetsaksen.

Mens man fra 1996-99 la vekt på frihet, la utredningen «Et sårbart samfunn» fra 2000 størst vekt på sikkerhet. Selv om man også her framhever det åpne samfunnet, gjøres det her først og fremst et forsøk på å vurdere utfordringene for sikkerheten i det norske samfunnet. Her blir tradisjonelle militære konflikter tonet ned mens teknologisk utvikling og terrorisme trekkes fram som aktuelle utfordringer. I langt større grad enn rapporten om frihet blir terrorismen og dens internasjonale dimensjon framhevet. Man kommer også med en definisjon av terrorismebegrepet, samtidig som man evaluerer sikkerheten ut fra det man ser som trenden i internasjonal terrorisme med færre men større aksjoner. Også i «Et sårbart samfunn» framheves det åpne samfunnet, men søkelyset er først og fremst rettet på utfordringene dette gir i forhold til samfunnets sikkerhet i forhold til den internasjonale dimensjonen. Det vil være naturlig å tolke fremhevingen av et åpent samfunn som førende for en frigjørende struktur og dermed i stor grad begrunne dette som et legitimitetsgrunnlag under autonomi, men den store vekten på utfordringene for sikkerheten viser til en større grad av krav om en felles beskyttelse som trekker i retning av legitimering ut i fra sikkerhet.

Da Justisdepartementets i 2002 kom med proposisjonen «Å bekjempe terrorisme» i etterkant av aksjonene i New York var det et forslag for å best mulig bekjempe terrorisme, som i vesentlig grad omhandlet terrorismen og dens internasjonale dimensjon. Argumentene er at terrorismens nettverk med baser i flere land, krever at også bekjempelsen av dette skjer på tvers av nasjonale grenser. Dette er også i samsvar med FNs resolusjoner i etterkant av aksjonene i New York, som også gir Norge visse forpliktelser i forhold til lovgivningen når det gjelder terrorisme. Man er likevel klar på at norsk lov, og følgelig menneskerettskonvensjonen går foran annen lov. Selv om spørsmålet omkring enighet om en konsis definisjon av terrorisme har vært oppe flere ganger før uten å lykkes, argumenteres det for at spørsmålet om et eget straffebud mot terrorisme nå står i en annen stilling. Også

Kapittel 5 – Analyse

her blir det i argumentasjonen spesielt lagt vekt på de internasjonale forpliktelsene, og at disse kan være vanskelige å følge opp uten en definisjon av hva som utgjør terrorhandlinger. Konklusjonen var at terrorhandlinger bør defineres som et eget straffebud. Vekten på den internasjonale dimensjonen og de forpliktelser dette gir kan oppfattes som førende for monistiske strukturer, hvor forpliktelsene er gitte prinsipper som begrenser mulighetsrommet til fordel for det å skape enhet. Legitimiteten ligger også i mindre grad enn før i det å oppnå enighet, og går mer i retning av et krav om rettmessige internasjonale prinsipper i forhold til friheten som er definisjonen av sannhet.

Da man i 2003 kom med utredningen «Rikets sikkerhet» var det først og fremst med vekt på sikkerhet, men dette ble ikke gjort uten å nok en gang framheve viktigheten av det åpne demokratiske samfunnet. Trusselen fra terrorisme blir også her sett som en stor utfordring, men selv med en erkjennelse av en endret situasjon etter aksjonene i New York blir trusselbildet sett på som relativt lite dramatisk. Dette bygger videre opp under konklusjonen fra tidligere om at det må ligge en reell, ikke imaginær fare til grunn for inngripende sikkerhetstiltak. Strafferetten i demokratiske rettsstater blir framhevet som en avveining mellom statens interesser og hensynet til samfunnsvern, og rettssikkerhetshensyn som tilsier vern av individet mot inngrep fra statsmakten. For å videre understreke dette formaner rapporten en generell tilbakeholdenhet mot straff, som bare forsvares i tilfeller av skade eller fare for skade av interesser som ikke kan vernes på annen måte. Tilbakeholdenheten blir også vist til ved å framheve den norske strafferettstradisjonen som å ha et lavt inngrepsnivå, Rikets sikkerhet oppfattes som grunnleggende for demokratiet og rettsstaten, og som avgjørende for vern av grupper og enkeltindivider og deres behov for trygghet og frihet. På grunnlag av dette blir det advart mot en utvikling av en stadig forskyvning ved å ikke se tiltak i sammenheng, både i forhold til enkeltstående dramatiske begivenheter og de siste 25 års utvikling av grunnleggende prinsipper. Vekten som legges på den internasjonale dimensjonen og utfordringene i forhold til terrorisme, kan i sammenheng med vektleggingen av sikkerhet og beskyttelse tolkes som førende for monistiske samfunnsstrukturer med legitimitet i sikkerhet og rettmessig beskyttelse. Likevel blir søkelyset på sikkerhet kombinert med viktigheten av et åpent samfunn med vern av individers behov for både beskyttelse og frihet, hvor det åpne samfunnet og den individuelle friheten må forstås som et forsøk på legitimering i forhold til autonomi. Rapporten utgjør dermed en forståelse av at

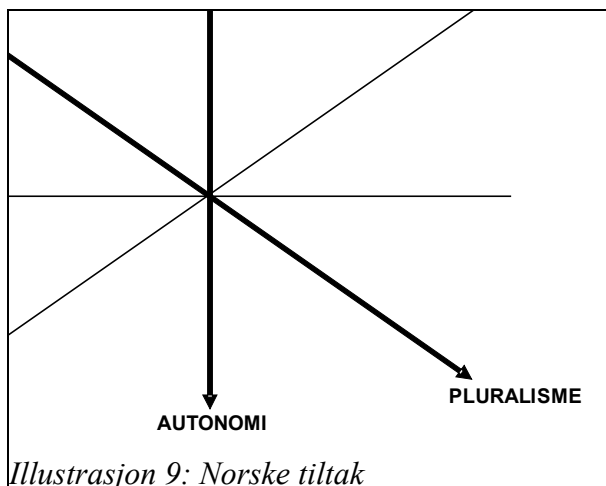
Kapittel 5 – Analyse

både sikkerhet og selvstendighet i et åpent samfunn er grunnleggende forutsetninger for det som må tolkes som et klart ønske om en demokratisk rettsstat. Tross utfordringene med sikkerhet i forhold til en internasjonal dimensjon, kan det altså argumenteres for at tilbakeholdenheten i forhold til inngrep mot individer og framhevingen av et åpent samfunn trekker i retning av et pluralistisk samfunn med legitimitet i enigheten om beskyttelse av rettigheter og frihet som likhet legger til grunn.

Justisdepartementets proposisjon «Om lov om straff» fra 2004 er en gjennomgang av formål og prinsipper ved straff, og den samfunnsmessige betydningen av dette virkemiddelet. Det legges stor vekt på den internasjonale dimensjonen med prinsipper for menneskerettigheter som bakgrunn for staters forpliktelser i forbindelse med straffeforfølgning, og terrorisme nevnes i denne sammenhengen spesielt. Straffeloven blir definert som et kulturprodukt som kriminaliserer samfunnets vesentligste verdier med sitt kjerneområde knyttet til individuell legemlig frihet, og bruken av virkemiddelet anses å ha inngripende konsekvenser både for enkeltindividet og samfunnet. Det grunnleggende målet med straff defineres som hindring og styring av atferd, noe som sammen med straffens preventive effekt tilsier at straffelovgivningen kun rammer forsettelige lovbrudd. Etter skadefølgeprinsippet gjelder dette også medvirkning til, forsøk på og forberedelse av straffbare handlinger som kan medføre fare for skade. Straffens hindring og styring av atferd skjer blant annet ved hjelp av virkemidler som kan krenke den individuelle legemlige friheten, og derfor bør brukes restriktivt og bare dersom det er hensiktsmessig. Det vises også til hvordan prinsippene for straffelovgivningen over tid har hatt forskjellige siktemål og virkemidler, samtidig som det understrekes at man anser de gjeldende strafferammene som tilstrekkelige. Det understrekes imidlertid også at dagens situasjon er preget av påvirkning fra den internasjonale dimensjonen i form av samarbeid og konvensjoner som påvirker straffelovgivningen. Rapporten legger vekt på internasjonale prinsipper, rettigheter og forpliktelser, og viser samtidig hvordan det grunnleggende målet med straff er styring av atferd. Dette kan tolkes som å være en form for allmenngyldige prinsipper hvor det individuelle mulighetsrommet begrenses i forsøket på å skape en enhet, og dermed være legitimert av sannhet og monisme. Samfunnets vesentligste verdier knyttes imidlertid opp til individuell legemlig frihet samtidig som det oppfordres til restriktiv bruk av straff som virkemiddel, og dette må tolkes som å legge klare føringer i forhold til frigjørende samfunnsstrukturer.

Kapittel 5 – Analyse

Det er etter min forståelse et fellestrekk om en enighet om nødvendigheten av debatt og individuell selvbestemmelse som er utgangspunktet for alle rapportene nevnt over. Dette kan man blant annet se av henvisningene til et åpent samfunn som stabiliserende i forhold til sikkerhet, vektleggingen av internasjonale menneskerettskonvensjoner, vern mot og en restriktiv holdning til inngrep som anses å ha inngripende konsekvenser både for enkeltindividet og samfunnet. Det er også grunn til å påpeke vekten som tidvis legges på

Illustrasjon 9: Norske tiltak

sikkerhet og forpliktelser, men jeg forstår dette først og fremst som en erkjennelse av utfordringer når det gjelder bevaring og samarbeid som gjelder den individuelle integriteten. Jeg finner det dermed som en naturlig tolkning at det er den individuelle friheten som er hovedpoenget i rapportene, og søkelyset ligger på stabiliteten dette skaper også i forhold til bevaring og beskyttelse. Det jeg i

første rekke forstår som basisen for rapportene er en forståelse av selvbestemmelse når det gjelder beslutninger og tillatelsen til et mangfoldig mulighetsrom. I forhold til modellen for den liberale frihetsforståelsens rammeverk som blir gjennomgått i kapittel 3 vil jeg hevde at viktigheten av de åpne samfunnsstrukturene med tillatelse til mangfold og den restriktive holdningen til inngrep trekker i soleklar retning av pluralisme på strukturaksen. I tillegg kommer vernet mot inngrep og vekten på legemlig frihet og nødvendigheten av debatt som jeg forstår som en tillatelsen til selvbestemmelse når det gjelder beslutninger. Det kan argumenteres for at dette viser til den individuelle selvstendigheten ved autonomi på akse for legitimitetsgrunnlag.

5.1.5 – Konsekvensene av forskjellige forståelser

Gjennomgangen av dokumentene og tiltakene som er gjort i forbindelse med terrorisme viser at det vanskelig kan trekkes klare og entydige konklusjoner på dette området. Mye av dette henger selvsagt sammen med forskjellige utgangspunkt i forhold til forståelsen av frihet, og tiltakene vil dermed ikke nødvendigvis være like selv om en eventuell trussel blir oppfattet på samme måte. Det er imidlertid også utvilsomt at trusselbildet blir vurdert ulikt både når det gjelder den generelle opprettholdelsen av frihet og når det gjelder terrorisme, og dette vil være en ytterligere faktor i forhold til vurdering av tiltak. Både USA og det som ved en samlebetegnelse i denne oppgaven er kalt verdenssamfunnet setter i størst grad søkelyset på terrorismen og trusselen dette utgjør, og de har også til felles at de tar et utgangspunkt i de samlende strukturenes sikkerhet. Menneskerettsorganisasjonene holder et klart fokus på menneskeretter, og fundamentale og universelle prinsipper som ligger til grunn for slike rettigheter. Dette tar utgangspunkt i individer, og det er dermed individenes rett til åpen debatt og et demokratisk samfunn som blir lag til grunn for et stabilt og sikkert samfunn. De norske dokumentene har et relativt vidt søkelys, men hovedvekten legges likevel på nødvendigheten av et åpent samfunn med likeverdig debatt og individuell selvbestemmelse. Disse dokumentene retter også et søkelys på økende internasjonalisering og terrorisme, men et grunnleggende individuelt utgangspunkt blir bekreftet av en restriktiv holdning mot statsmaktens inngrep. Forskjellene blir likevel til en viss grad gjort mindre som følge av en økende internasjonalisering, både når det gjelder terrorismen som en trussel og tiltak som blir gjort for å motvirke dette. De fleste stater forplikter seg til å følge visse minstekrav i forhold til f.eks. FNs resolusjoner, og i tillegg er det åpenbart at et land som USA setter større føringer for det vi kan kalle en slags verdensorden enn hva som er tilfellet for Norge.

Tiltakene må også ses i forhold til et tidsperspektiv. Både USAs og verdenssamfunnets dokumenter tar for seg den spesifikke situasjonen og tidsperioden like i etterkant av hendelsene i New York den 11. september 2001, mens de norske dokumentene strekker seg over et noe lenger tidsrom og menneskerettsorganisasjonenes fundamentale prinsipper blir forstått uavhengig av tid. Det er likevel dokumentenes søkelys på tiltak i forhold til terrortrusler som er interessant, og i denne sammenhengen blir tidsperspektivet interessant i forhold til effektene av tiltakene i forhold til modellen for rammeverket.

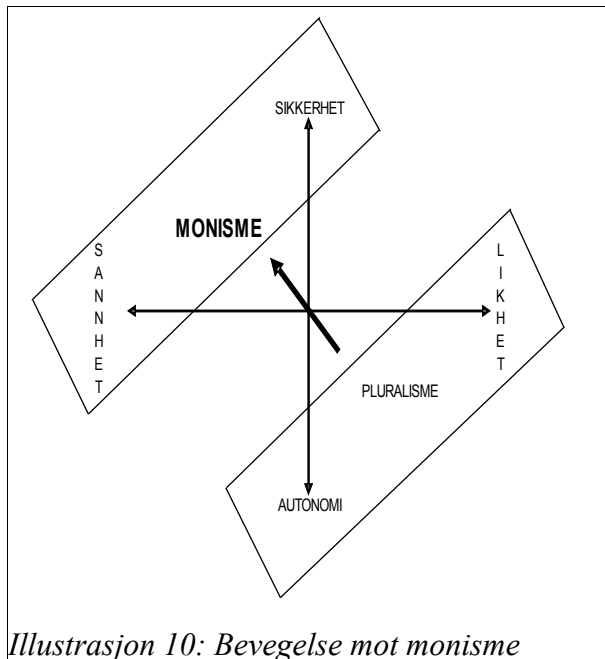
Kapittel 5 – Analyse

Norge var i utgangspunktet godt forberedt i forhold til flere av problemstillingene som oppstod i kjølvannet av 2001, grunnet sitt kontinuerlige arbeide med tema som ytringsfrihet og samfunnets sårbarhet i offentlige utredninger. I etterkant av 11. september var man var likevel raskt ute med lovtiltak som fulgte opp internasjonale forpliktelser, pålegg og forespørsler, relativt uavhengig av egne vurderinger i forkant av hendelsen. Samtidig gikk arbeidet omkring de allerede nevnte temaene i retning av sikkerhet, terrorisme og straffeutmåling også når det gjaldt søkelyset i den norske offentligheten. Søkelyset medførte likevel ikke de helt store endringene ettersom man fortsatt vurderte trusselbildet til å være relativt lavt, og man fortsatte å legge vekt på frie individer og en åpen debatt som grunnlaget for et sikkert samfunn. Man søkte en restriktiv holdning når det gjaldt straff og offentlige inngrep ovenfor den individuelle integriteten, samtidig anerkjente man forpliktelsene av internasjonale konvensjoner og forhold som bevaring og beskyttelse. Forpliktelsene i internasjonalt samarbeid kan dermed oppfattes som en indre spenning hvor påvirkningen fra tiltak gjort av andre mer dominerende aktører i det internasjonale samarbeidet som setter en salgs dagsorden. En av disse dominerende aktørene er USA som reagerte hurtig og med stor kraft i etterkant av 11. september, da de allerede halvannen måned i etterkant vedtok USA PATRIOT Act. Hovedfokus var helt klart rettet i forhold til beskyttelse mot terrorisme og å hindre framtidige handlinger av en slik art, og dette ble gjort ved å utvide statens handlingsrom til overvåking av den individuelle sfære. FN la allerede i september fram sine resolusjoner som med spesifikke tiltak som trekker i retning av kollektive strukturer, ved å legge vekt på fellesskap og beskyttelse, og også menneskerettsorganisasjonene var som vist tidlig ute med uttalelser og rapporter som utelukkende omhandlet individuelle og sivile rettigheter som grunnleggende for heller enn motstridende mot sikkerhet.

Et økende internasjonalt klima med samarbeid og gjensidig påvirkning vil dermed føre til endringer og konsekvenser. Det var som vist en klar tendens ved dokumentene fra de dominerende aktørene at de tok utgangspunkt i det trusselbildet terrortrusselen utgjorde, og dermed trakk i retning av økt sikkerhet i forhold til det skisserte rammeverket for frihetsforståelsen. Størst var imidlertid denne tendensen i de amerikanske dokumentene som førte til en viss bevegelse mot monisme (eksemplifisert i illustrasjon 10), mens

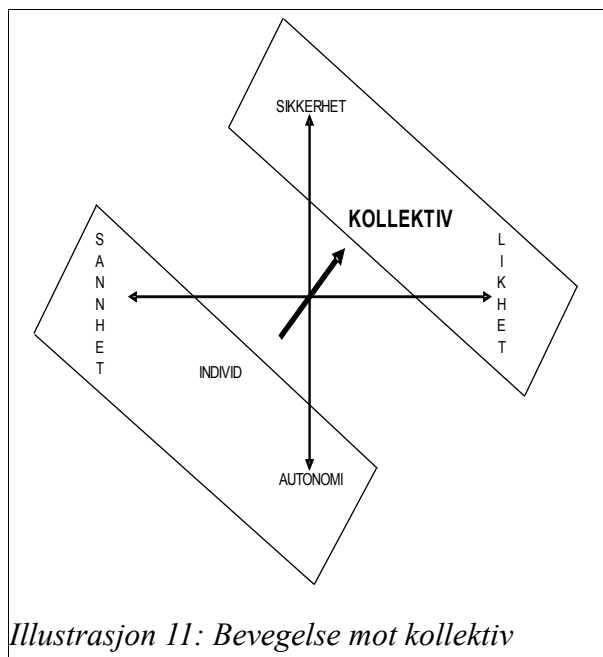
Kapittel 5 – Analyse

verdenssamfunnet la vekt på likhet på et internasjonalt nivå med vekt på fellesskap og ved

Illustrasjon 10: Bevegelse mot monisme

den liberale frihetens kollektive strukturer (eksemplifisert i illustrasjon 11). Selv om det amerikanske lovverket trakk klart i retning av sikkerhet hadde flere av tiltakene en tidsbegrensning som gjorde at de kunne oppfattes som midlertidige sikkerhetstiltak, mens den norske holdningen til restriktive begrensninger kunne oppfattes som presset både grunnet det interne søkelyset på nye begreper og eksternt press grunnet internasjonalt samarbeid. Det er i stor grad utgangspunktet med legitimering i autonome individers selvbestemmelse og selvstendighet som kommer under press som følge av søkelyset på sikkerhet, og det åpne og individuelle mulighetsrommet i modellens idealposisjoner av individ og pluralisme vil bli noe mer lukket. Det er dermed naturlig å forstå utgangspunktet med et lavt trusselbilde og stor autonomi som midlertidig,

Illustrasjon 11: Bevegelse mot kollektiv

og dermed anta at holdningen til internasjonale lover og konvensjoner vil trekke mot økt sikkerhet og sterkere kollektive strukturer over tid. I forhold til modellen for forståelsen av en liberal frihet vil dette føre til en bevegelse fra individuelle til kollektive strukturer, og på samme måte også fra pluralistiske til monistiske strukturer. Dette endrer ikke tiltakenes forhold til modellen, men viser nok en gang at forståelsen av friheten ikke er statisk.

5.2 – Endringer og konsekvenser

Professor Erling Husabø har som vist satt spørsmålsteget ved hvor langt man i samfunnet skal være villige til å gå i forhold til innskrenking av menneskeretter, og også fungert som høringsinstans for Justisdepartementet. Husabø ser en stadig økende oppmerksomhet rundt strafferetten både i media og i den politiske debatten, og mener det er tydelig at myndighetene ser på denne som et viktig redskap for å påvirke uheldige tendenser i samfunnet (Husabø 2003:97f). I sammenheng med bruken av dette redskapet og et økt internasjonalt samarbeid gjennomgår straffeloven hyppige endringer. Selv om endringene hver for seg er små og ikke synes banebrytende er det likevel behov for å se endringene i sammenheng, og påvise langsiktige og vesentlige tendenser i strafferetten (Husabø 2003:98). Husabø og Ingvild Bruce mener som vist i begynnelsen av kapittel 4 at en av de markerte endringene i strafferettens karakter er dreiningen mot det pre-aktive, altså det at fokus i større grad rettes inn på avdekke og avverge kriminalitet før den resulterer i fullførte og ofte skadelige lovbrudd (Husabø 2003:98). Det er vanskelig å vite i hvilken grad strafferettslige midler egentlig kan medvirke til en effektivisering i for eksempel kampen mot terrorismen, og Husabø tar derfor for seg det han kaller den nærmest motsatte problemstillingen om hva kampen mot terrorismen har gjort og kan komme til å gjøre med strafferetten. Husabøs tese er at «[...] kampen mot terrorismen har medverka til å *endra strafferetten sin karakter* og har sett *sentrale rettsprinsipp under press*» (Husabø 2004:181). Dette utdyper han over flere punkt i to artikler (Husabø 2003 og Husabø 2004).

5.2.1 – Strafferett og kriminalisering

Tendensen mot en mer pre-aktiv strafferett har betydning for både kriminalisering, etterforskning og sanksjonering (Husabø 2003:99ff). Pre-aktiv kriminalisering handler om å gjøre straffbare forberedelseshandlinger, altså handlinger som blir gjort for å forberede et lovbrudd men som ennå ikke utgjør et straffbart forsøk. Eksempler som kan illustrere denne sammenhengen er straffelovens § 161 som kan føre til inntil 10 års fengsel for innkjøp av våpen med hensikt å utføre et alvorlig lovbrudd, og §§ 147a og 147 b med regler mot

Kapittel 5 – Analyse

forberedelse og finansiering av terrorisme (Husabø 2003:99). En allerede merkbar tendens til en pre-aktiv dreining av straffeloven, ble ifølge Husabø forsterket ved innføring av nye terror-regler etter 11. september 2001 (Husabø 2004:183). Når det gjelder pre-aktiv etterforskning har nye typer etterforskningsmetoder gradvis blitt akseptert, og blitt tatt i bruk for stadig nye typer lovbrudd. Husabø nevner blant annet kommunikasjonskontroll og avlytting, ransaking og peileutstyr (Husabø 2003:99), og han mener at virkningen av slike inngripende etterforskningsmetoder trolig er viktigere enn selve kriminaliseringen fordi det oftere blir reist etterforskning enn reist straffesak (Husabø 2004:184). Dessuten reises spørsmålet om virkningene som ligger i kombinasjonen av pre-aktiv kriminalisering og etterforskning som innebærer en vesentlig utviding av politiets hjemler til å overvåke mistenkelige personer og miljø. Pre-aktiv sanksjonering er former for tiltak mot potensielle lovbrutere som ikke kalles straff, men som har preventiv effekt ovenfor samfunnet og hvor inngrepet ovenfor den mistenkte er av samme karakter som vanlig fengselsstraff (Husabø 2003: 100f). Nevnte § 147 i straffeloven og muligheten til å fryse økonomiske midler til mistenkte terrorister, blir nevnt som eksempel.

En annen tendens i det nye lovverket er en økende «subjektivering» av straffansvaret, noe som vil si at det kommer et subjektivt vilkår i tillegg til det ordinære kravet om at en person utførte et lovbrudd med forsett (Husabø 2004:185). Subjektive forhold er generelt sett vanskelige å bevise, og kan ikke uten videre utledes av den ytre handlingen. Det er dermed nærliggende at indisier som miljøet rundt personen blir brukt, og i kombinasjon med bruk av pre-aktiv etterforskning og sanksjonering kan dette lede til svært uheldige brudd på uskyldige mistenktes rett til privatliv (Husabø 2004:185).

5.2.2 – Globalisering og grensestrekking

Ekspansjonen av strafferetten med de nevnte tendensene har i særlig grad kommet til syne gjennom en omfattende utvikling av nye bestemmelser i etterkant av 11. september 2001, og skyldes i stor grad en økende globalisering (Husabø 2003:102). Sikkerhetsrådet benyttet seg for eksempel i resolusjon 1373 for første gang av FNs særskilte fullmakter til å komme med folkerettslig bindende påbud (Husabø 2004:181). Det synes ellers klart at skillet mellom

Kapittel 5 – Analyse

«rikets sikkerhet» og andre saker er i ferd med å bli av mindre betydning ettersom trusselen fra fiendtlig stilte stater er blitt vesentlig mindre. Fokus blir dermed flyttet over på faren for terrorisme og andre mindre farer for det moderne teknologibaserte samfunnet, noe som igjen støtter opp under ønsket om mer pre-aktiv etterforskning, kriminalisering og etterforskning (Husabø 2003:102). Denne utviklingen skjer videre etter forbilde fra andre land, og gjerne etter påtrykk fra internasjonale fora slik resolusjon 1373 og de såkalte terrorreglene er eksempler på. I Europa er det justispolitiske samarbeidet innenfor EUs mellomstatlige politi- og strafferettslige samarbeid (EUs såkalte tredje søyle, se bl.a. Europa.eu og Wikipedia.org) den drivende kraften i utviklingen, og dette påvirker norsk strafferett i tiltakende grad (Husabø 2003:102).

Et problem med en slik globalisering av strafferetten som beskrevet over, er det at internasjonale organisasjoners fullmakter etter folkeretten er avledet fra statenes suverenitet (Husabø 2004:186). De internasjonale organisasjonene har derfor i utgangspunktet klare retningslinjer for hvilke handlingsvalg de kan ta innenfor rammene av traktaten som konstituerer den aktuelle organisasjon. Både FNs og EUs handlinger i etterkant av september 2001 er i så måte problematiske, og man kan argumentere for at begge organisasjonene har tøyet sine fullmakter.

5.2.3 – Menneskerettighetene i Norge

Selv om det har eksistert regelmessige rapporter fra internasjonale organisasjoner som arbeider med menneskerettigheter, som Amnesty International, Human Rights Watch i tillegg til det amerikanske utenriksdepartementets årlige rapport for verdens stater, har det først de senere år har det foreligget en samlet og uavhengig årlig redegjørelse for menneskerettighetssituasjonen i Norge (SMR 2005:5). I 2001 fikk som vist Norsk senter for menneskerettigheter (SMR) status som nasjonal institusjon for menneskerettigheter, og siden 2005 har de utgitt to utgaver av den årlige «Årbok om menneskerettighetene i Norge». Intensjonen med rapporten er som beskrevet i FNs vedtak en overvåking av menneskerettighetenes stilling i Norge, og med SMRs egne ord ønsker de å «evaluere myndighetenes oppfyllelse av forpliktelsen til å følge menneskerettslige spilleregler i sin

Kapittel 5 – Analyse

myndighetsutøvelse [og] gi et overblikk over menneskerettighetenes gjennomslagskraft i det norske samfunnet» SMR 2005:5f). SMR finner i sine årbøker at menneskerettigheter spiller en stor rolle i det norske samfunn, at norske styresmakter må orientere seg i forhold til og ta hensyn til internasjonale forhold og at det fortsatt finnes utfordringer på mange områder (SMR 2005 og 2006). Selv om det norske samfunnet har behov for en langvarig styrking i sin menneskerettighetskompetanse, finner SMR grunn til å minne om at spørsmålet om nasjonale myndigheters menneskerettspraksis overensstemmer med internasjonale menneskerettighetskonvensjoner generelt er vanskelig å besvare entydig (SMR 2005:7). Også samfunnsdebatten viser at det kan være uenighet i avveiningen av ulike menneskerettigheter opp mot hverandre, både nasjonalt og internasjonalt (SMR 2006:5).

Årbøkene har hovedvekt på sivile og politiske rettigheter, som SMR beskriver som menneskerettigheter med sitt historiske og ideologiske utgangspunkt i liberalismen og som rettigheter som dreier seg om grunnleggende krav til den liberale rettsstaten (SMR 2005:18). Årbøkene tar imidlertid også for seg økonomiske, kulturelle og sosiale rettigheter, og andre forhold som diskriminering og utsatte gruppers rettighetsvern, og gir en samlet oversikt over utviklingen av menneskerettighetene i det norske samfunnet. De viktigste endringene i 2004 var i så måte et eget straffebud mot tortur (SMR 2005:22), straffeprosesslovens styrking av rettighetene til personer som uforskyldt er blitt straffeforfulgt (SMR 2005:31) og en endring i grunnlovens § 100 for å styrke yringsfriheten (SMR 2005:72). I 2005 fikk vi ny lovgivning i straffeprosessloven, som gir adgang til romavlytting og bruk av tvangsmidler for å forhindre alvorlig kriminalitet (SMR 2006:71). Justisdepartementet forsvarte endringene ut ifra et syn om at samfunnets interesse av å bekjempe kriminalitet på enkelte områder var ekstra stor, og hensynet til vern av samfunnet og den enkelte borger. Dette ble satt opp mot ønsket om å ivareta rettssikkerheten og personvernet, men departementet uttalte likevel at menneskerettighetene i noen grad forplikter statene til å gjennomføre tiltak for å verne borgerne mot overgrep fra andre borgere (SMR 2006:71ff). Uenigheten i samfunnsdebatten kom klart fram i denne saken, og det var særlig alvorligheten av inngrepet i personvernet som romavlytting utgjør som ble debattert. Kritikerne viste til at personvernet er en utsatt rettighet i møtet med offentlige myndigheters tiltak mot terrorisme og organisert kriminalitet, og at lovendringen førte et steg videre mot et overvåkingsamfunn (SMR 2006:71ff).

5.2.4 – Utvikling og utfordring

Den tendensen i lovgivningen som er gjennomgått over leder til flere utfordringer. I rettsstatens tradisjonelle reguleringer ligger en tydelig straffehjemmel innebygd i legalitetsprinsippet, og forbud er altså klart presiserte. Når det gjelder pre-aktiv kriminalisering er mange av handlingene dagligdagse foreteelser, og dette fører til mindre tydelige rettledning om grensen mellom rett og urett (Husabø 2003:104, 2004:187). Det samme presset oppstår også for uskyldspresumpsjonen, som sier at man er uskyldig inntil det motsatte er bevist. Dette er fordi en pre-aktiv sanksjonering som regel skjer uten at det foreligger dom mot personen det gjelder, og slike mistankegrunnlag gir svært liten mulighet til kontradiksjon eller motbevis (Husabø 2004:187). Et lignende kontrollproblem oppstår også ovenfor myndighetene som lager og utfører straffelovgivningen. Erfaring viser nemlig at mye av den pre-aktive etterforskningen ikke leder fram til tiltale og dom, muligens på grunn av en høy andel uskyldig etterforsket. Dette fører til at etterforskningen i mindre grad blir gjenstand for en etterfølgende kontroll, og det blir dermed et problem med hvem som skal «kontrollere kontrollørene» (Husabø 2003:104f). Den samme problemstillingen er det også at selve domstolsprøvingen er svekket grunnet internasjonaliseringen av lovgivningen. Verken FNs sikkerhetsråd eller EU er i utgangspunktet organisert eller berettiget til å ta opp klagemål fra enkeltpersoner, som dermed blir fratatt rettsstatens prinsipp om domstolsprøving (Husabø 2004:188f). De internasjonale tendensene legger også press på prinsippet om maktfordeling mellom lovgivende, utøvende og dømmende makt, ettersom verken FN eller EU i tradisjonell forstand står ansvarlig ovenfor de nasjonale domstolene som kan synes å være den største taperen i systemet med internasjonale rettspåbud (Husabø 2004:190).

Kapittel 5 – Analyse

Kapittel 6 – Konkluderende bemerkninger

*Liberty is always dangerous, but it is the safest thing we
have*
– Harry Emerson Fosdick³²

Denne oppgaven startet med å ta utgangspunkt i terroraksjonene i USA i september 2001 og de tiltak dette førte med seg i forholdet til oppfattelsen av frihet. Problemstillingen ble dermed utkrystallisert som et spørsmål om en liberal forståelse av friheten er under press som følge av et økt søkelys på sikkerhet, og tidsrammen ble definert å være 2001 til 2006. Det var likevel vanskelig å gi et entydig svar på en slik problemstilling grunnet frihetsbegrepets store fortolkningsmulighet, og elementer og tilstander av frihetsforståelse ble derfor gjennomgått for å bedre kunne definere og forstå frihetsbegrepet.

En definisjon av frihetsforståelse vil likevel være umulig å gjennomføre uten en historisk kontekst, og i kapittel 2 ble det derfor gitt en gjennomgang av frihetens historiske utvikling. Dette arbeidet startet med en kort gjennomgang av hvordan utviklingen av den moderne liberale tradisjonen har utviklet seg mot vilkårene for rettsstaten, og dens substansielle kjerne om vern av individuelle rettigheter. Ved å gjøre dette kunne jeg definere en sammenheng mellom en moderne forståelse av den liberale friheten, og ut ifra dette definere en modell som utgjorde et rammeverk for en slik frihetsforståelse. Modellen innbefattet tenkte idealposisjoner for legitimitetsgrunnlag og strukturelle føringer, og utgjorde kombinasjoner av pluralistiske og samlende forståelser av friheten. Deretter ble denne modellen brukt til å belyse en grundig gjennomgang av den frihetens historiske utvikling, med tidsspenn helt tilbake til det antikke Hellas og fram til rettsstaten og dens straffelovgivning.

I kapittel 4 ble søkelyset rettet mot den generelle oppfatningen om at forståelsen av frihetsbegrepet har endret seg i lys av de tiltak og tilpasninger som er gjort i etterkant av september 2001. Det blir her vist til hvordan terroraksjonen utløste strafferettslige tiltak mot terrorisme verden over, og hvordan dette gir myndighetene større adgang til inngripende etterforskningsmetoder og innskrenkninger i retten til respekt for privatlivet. For å få en

³² The Independent Institute (ingen dato)

Kapittel 6 – Konkluderende bemerkninger

forståelse av hvordan disse tiltakene har utartet seg gjennomgikk jeg så utvalgte dokumenter fra USA og Norge, samt verdenssamfunnet og flere menneskerettsorganisasjoner. Dette ble videre analysert i kapittel 5, hvor jeg basert på egen tolkning så på hvilke prinsipper for legitimering og strukturelle føringer som i størst grad er til stede i dokumentene som ble gjennomgått i kapittelet før. Dette ble så satt opp mot modellen for den liberale frihetsforståelsens rammeverk som definert i kapittel 3, og det ble ut ifra dette definert hvilke idealforståelse dokumentenes tiltak best ble forstått i forhold til. Til slutt tar kapittelet for seg konsekvensene av de forskjellige dokumentene, og mer generelle endringer og konsekvenser for strafferett og kriminalisering.

6.1 – Hovedfunn og implikasjoner

Gjennomgangen og analysen av frihetsbegrepets utvikling både før og etter september 2001 har vist at forståelsen ikke er entydig verken i rom eller tid. Selv innen rammene av rettsstaten og rammeverket for den liberale frihetsforståelsen eksisterer det relativt klare forskjeller på hva som anses som det klare søkelyset i forhold til frihetsbegrepet. Kjennetegnet er likevel utgangspunktet i individuelle rettigheter og det klare skillet mellom individer og stat, men det er et åpent spørsmål hva som inngår i dette både i forhold til opprettholdelse og trusler. Dette gjør det vanskelig å si noe om i hvilken grad nye tiltak er effektive, selv om det er lett å vise til endringer i strafferetten som utgjør et press i forhold til sentrale rettsprinsipp.

En av konsekvensene dette kan sies å ha er et økende press på det grunnleggende utgangspunktet i autonomi, ettersom vi får et stadig økende internasjonalt press med stor grad av søkelys på beskyttelse, sikkerhet og samlende strukturer. Denne tendensen blir ytterligere forsterket av at det først og fremst er dominerende aktører som USA og FN som står for dette søkelyset, og vil dermed lede til en indre spenning for mindre aktører som Norge om de ønsker å være restriktive i forhold til inngrep samtidig som de skal opprettholde internasjonale forpliktelser. Et slikt internasjonalt press har imidlertid også andre aspekter enn det å påføre press, og kan være problematisk i forhold til maktfordeling og demokratisk legitimitet. Kjernen i en nasjonalstatlig rettsstat er det en klar institusjonell

Kapittel 6 – Konkluderende bemerkninger

og politisk rammestruktur, men selv om flere av normene som sikrer disse strukturene i stor grad er overholdt av internasjonale konvensjoner er de ikke alltid like klare på mellom- og overstatlig nivå. Dette betyr ofte at koblingen mellom lovgivende, utøvende og dømmende makt forskyves, og at individene hvis rettigheter skal forsvares blir fratatt rettsstatens prinsipp om domstolsprøving.

«Omskiftet frå ein re-aktiv til ein (også) pre-aktiv strafferett stiller (straffe)rettsvitenskapen ovenfor ei rekkje nye utfordringer» (Husabø 2003:105). En av de største utfordringene virker å være en faglig analyse og diskusjon av hvilke behov og tiltak som er nødvendige. Det er for det første grunnleggende å finne ut om kriminalisering av forberedelseshandlinger virkelig er et effektivt virkemiddel og om det eventuelle behovet for slike pre-aktive tiltak og subjektivisering av straffansvar kan forenes med hensynet bak legalitetsprinsippet. Samtidig er systemet med internasjonale rettspåbud problematisk ovenfor de mest basale rettstrygghetsgarantiene, og en lignende gjennomgang må foretas også på dette området (Husabø 2004:191). Det er samtidig viktig å huske på at frykten for terrorisme og radikale mottiltak er høyst reell, og at presset mot de grunnleggende rettsprinsippene vil fortsette. Det er derfor nødvendig med en løpende diskusjon av og rundt prinsippene for kriminalisering, etterforskning og sanksjonering, og på veien videre forsøke å få til en ordning hvor man kan balansere pre-aktive tiltak med et vern om privatlivet og på en slik måte få til en forsvarlig kontroll av de tiltak man ser nødvendige (Husabø 2003:105, 2004:191).

6.2 – Oppsummering

I første kapittel presenterte jeg to overordnede spørsmål for denne oppgaven. Det første var spørsmålet om hvordan den liberale frihetsforståelsen har utviklet seg mot et søkelys på individuelle rettigheter under rettsstaten. Dette ble besvart ved å definere selve frihetsbegrepet og de elementene som utgjør rammeverket av forståelsen, og dette ble dermed satt opp som en modell med tenkte idealposisjoner av søkelys. Gjennom en grundig gjennomgang av den historiske forståelsen av frihetsbegrepet viste jeg så hvordan historiske tilstander og teorier via beskrivelser av naturtilstanden og skillet mellom stat og individ har gjennomgått en betydelig utvikling for å ende opp i en moderne rettsstatlig forståelse. Det

Kapittel 6 – Konkluderende bemerkninger

andres spørsmål var om en slik moderne liberal forståelse av frihetsbegrepet var kommet under press som følge av et økt søkelys på sikkerhet i forbindelse med terror. For å vise dette tok jeg for meg dokumenter som viste tiltak gjort i forbindelse med terroraksjonene i september 2001, og min forståelse av konsekvensene og endringene disse tiltakene førte til. Det er vanskelig å gi et klart svar på problemstillingen om en liberal forståelse av frihet under press som følge av et økt søkelys på sikkerhet, selv om det er åpenbart at et visst press eksisterer i forhold til autonomi og det individuelle mulighetsrommet. Effektiviteten av tiltakene er imidlertid vanskelig å måle, og tidvis kan være tidsbegrenset samtidig som utviklingen og virkningen heller ikke er entydig. Dermed er gyldigheten av Amartya Sens sitat om den flere århundrer lange kontroversen, og tåpeligheten ved å tro at man alene kan løse forståelsen av frihet fortsatt i aller største grad gjeldende.

Kildeliste:

ACLU (2002a): *Civil Liberties After 9-11: The ACLU Defends Freedom*. Finnes på internett: <http://www.aclu.org/safefree/resources/17119pub20020920.html> [04. mai 2007]

ACLU (2002b): *Insatiable Appetite: The Government's Demand for New and Unnecessary Powers After September 11*. Finnes på internett: <http://www.aclu.org/safefree/resources/17042pub20021015.html> [04. mai 2007]

ACLU (2003): *Surveillance Under the USA PATRIOT Act*. <http://www.aclu.org/SafeandFree/SafeandFree.cfm?ID=12263&c=206> [04. mai 2007].

ACLU (ingen dato): *The Sun Also Sets: Understanding the Patriot Act "Sunsets"*. Finnes på internett: <http://action.aclu.org/reformthepatriotact/sunsets.html>, [04. mai 2007].

Amnesty International (2002a): *'Krigen mot terrorisme' blir lov*. Finnes på internett: [http://www.amnesty.no/web.nsf/\(pages\)/3F1FD67D102FE877C1256B6C0046E34A](http://www.amnesty.no/web.nsf/(pages)/3F1FD67D102FE877C1256B6C0046E34A) [04. mai 2007].

Amnesty International (2002b): *Rights at risk - Amnesty International's concerns regarding security legislation and law enforcement measures*. Finnes på internett: [http://web.amnesty.org/library/pdf/ACT300012002ENGLISH/\\$File/ACT3000102.pdf](http://web.amnesty.org/library/pdf/ACT300012002ENGLISH/$File/ACT3000102.pdf), [04. mai 2007].

Amnesty International (2002c): *UN Commision on Human Rights: No dichotomy between human rights and security*. Finnes på internett: <http://web.amnesty.org/library/index/engior410092002> [04. mai 2007].

Arendt, Hannah (1958): *The Human Condition*. Chicago : University of Chicago Press

Banksy (ingen dato). Finnes på internett: <http://www.banksy.co.uk/outdoors/05.html>, [04. mai 2007].

Barry, Norman (1984): "Hayek on Liberty" i Zbigniew Pelczynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Berlin, Isaiah (1958): *Two concepts of liberty: an Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford on 31 October 1958*. Oxford: Clarendon.

Berlin, Isaiah (2002) "Five essays on liberty" i Henry Hardy (Red.): *Liberty*. Oxford, Oxford University Press.

Blaug, Ricardo and John Schwarzmantel (2000): *Democracy: A Reader*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Cornehls, James V. (ingen dato): *The USA PATRIOT Act*. Finnes på internett: <http://www.omnicenter.org/justicecollection/patriotact.htm#usapatriotact>, [04. mai 2007].

Kildeliste:

CRS Report for Congress (2004): *Provisions That Expire on December 31, 2005*. Finnes på internett: <http://www.fas.org/irp/crs/RL32186.pdf> [04. mai 2007]

Department of Justice (ingen dato): *Preserving Life and Liberty*. Finnes på internett: <http://www.lifeandliberty.gov/highlights.htm>, [04. mai 2007].

Eriksen, Erik-Oddvar. (2007): "The EU – A Cosmopolitan Polity?" i Helene Sjørnsen (Red.), *Civilian or Military Power?* London: Routledge

Europa.eu (ingen dato): *Pillars of the European Union*. Finnes på internett: http://europa.eu/scadplus/glossary/eu_pillars_en.htm, [04. mai 2007].

FN (1966): *International Covenant on Civil and Political Rights*. Finnes på internett: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm [04. mai 2007].

FN (1994): *Resolution 49/60*. Finnes på internett: <http://www.un.org/documents/ga/res/49/a49r060.htm> [04. mai 2007].

FN (1996-2004): *The UN Special Rapporteur: Special Rapporteur on human rights and terrorism of the Sub-Commission on the promotion and protection of human rights*. Finnes på internett: <http://www.ohchr.org/english/issues/terrorism/rapporteur/> [04. mai 2007].

FN (1999): *Resolution 1269*. Finnes på internett: [http://www.un.org/Docs/sc/committees/1373/SRes1269\(1999\).htm](http://www.un.org/Docs/sc/committees/1373/SRes1269(1999).htm) [04. mai 2007].

FN (2001a): *Condemnation of 11 September attacks against the United States*. Finnes på internett: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/533/82/PDF/N0153382.pdf?OpenElement> [04. mai 2007].

FN (2001b): *Creation of Counter Terrorism Committee (CTC)*. Finnes på internett: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/557/43/PDF/N0155743.pdf?OpenElement>, [04. mai 2007].

Fukuyama, Francis (1989): *The End of History?* Finnes på internett: http://www.marion.ohio-state.edu/fac/vsteffel/web597/Fukuyama_history.pdf, [04. mai 2007].

Gardiner, Patrick (1984): "Rousseau on Liberty" i Zbigniew Pelcynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Gilje, Nils (1989): *Det naturrettslige kontraktparadigmet : en teorihistorisk analyse av naturrettsfilosofi og kontrakttenkning i tradisjonen fra Hobbes til Kant*. Bergen : Universitetet i Bergen, Senter for vitenskapsteori.

Gloppen, Siri (2004): "Rettsstat og demokrati" i Knut Midgaard og Bjørn Erik Rasch (Red.), *Demokrati: vilkår og virkninger*, Bergen: Fagbokforlaget.

Kildeliste:

- Gordon, Philip H., (2002): "NATO and the war on terrorism" i *The Brookings Review*, årgang sommer 2002, vol. 20, iss. 3, s. 36-38. Finnes på internett: <http://proquest.umi.com/pqdlink?index=10&did=135393261&SrchMode=3&sid=1&Fmt=4&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1178900038&clientId=32064&aid=1>, gjennom ProQuest [04. mai 2007].
- Gray, John (1984): "On Negative and Positive Liberty" i Zbigniew Pelczynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press
- Hayek, F. A. (2002): "The Principles of a liberal social order" i G. W. Smith (Red.), *Liberalism – Critical Concepts in Political Theory*. London: Routledge, Volume I, s. 41-56.
- Held, David (1998): *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hellevik, Ottar (1993): *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Husabø, Erling Johannes (2002a): *Problemnotat til revisjonen av straffelova kap. 8 og 9 mv*. Finnes på internett: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/NOUer/2003/NOU-2003-18/13.html?id=147107> [04. mai 2007]
- Husabø, Erling Johannes (2002b): *Terrortiltak endrer også norsk strafferett*. Finnes på internett: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article271667.ece>. Finnes også i Atekst. [04. mai 2007]
- Husabø, Erling Johannes (2003): "Pre-aktiv strafferett" i *Tidsskrift for strafferett*, Årgang 2003, Nr 01, s. 96-107.
- Husabø, Erling Johannes (2004): "Strafferetten og kampen mot terrorismen" i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, Maj 2004 – 91. årgang, Nr. 2-3, s. 180-193. Finnes hos idunn.no [04. mai 2007].
- Innst.O.nr.70 (2001-2002): *Innstilling fra justiskomiteen om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv*. Finnes på internett: <http://www.stortinget.no/inno/2001/200102-070-002.html> [04. mai 2007]
- Koufa, Kalliopi K. (1997): *Review og further development in fields with wich the subcommission has been or may be concerned*. Working paper in accordance with Sub Commission resolution 1996/20. Finnes på internett: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G97/129/03/PDF/G9712903.pdf?OpenElement>, gjennom <http://www.ohchr.org/english/issues/terrorism/rapporteur/>, [04. mai 2007].
- Koufa, Kalliopi K. (2004): *Specific human rights issues: new priorities, in particular terrorism and counter-terrorism*. Final report of the Special Rapporteur. Finnes på internett: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G04/146/77/PDF/G0414677.pdf?OpenElement>, gjennom <http://www.ohchr.org/english/issues/terrorism/rapporteur/>, [04. mai 2007].
- Leach, Robert (1991): *British political ideologies*. New York : Philip Allan

Kildeliste:

Leone, Richard C. and Greg Anrig, jr. (Red.) (2003): *The War on Our Freedoms: Civil Liberties in an Age of Terrorism*. New York : BBS PublicAffairs.

Liddington, John (1984): "Oakeshott: Freedom in a Modern European State" i Zbigniew Pelcynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Mack, Eric (2002): "In defence of individualism" i G. W. Smith (Red.), *Liberalism – Critical Concepts in Political Theory*. London: Routledge, Volume II, s. 407-433.

Miskowiak, Kristina (1998): *Ytringsfrihed under ansvar : konflikten i dansk ret mellem ytringsfrihed og straf for racediskriminerende ytringer i et internationalt komparativt lys*. København : Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Mulgan, Richard (1984): "Liberty in Ancient Greece" i Zbigniew Pelcynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Norske ordbøker (ingen dato): *Frihet*. Finnes på internett
<http://www.dokpro.uio.no/perl/ordboksoek/ordbok.cgi?OPP=frihet&ordbok=bokmaal&alfabet=n&renset=j>, [04. mai 2007].

NOU 1993:3: *Strafferettslige regler i terroristbekjempelsen*. Finnes på internett:
<http://www.regjeringen.no/upload/kilde/odn/tmp/2002/0034/ddd/pdfv/154826-nou1993-3.pdf>, [04. mai 2007].

NOU 1999: 27: *Ytringsfrihet bør finne sted*. Finnes på internett:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/NOUer/1999/NOU-1999-27.html?id=142119>
[04. mai 2007]

NOU 2000: 24: *Et sårbart samfunn*. Finnes på internett:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/NOUer/2000/NOU-2000-24.html?id=143248>
[04. mai 2007]

NOU 2003: 18: *Rikets sikkerhet*. Finnes på internett:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/NOUer/2003/NOU-2003-18.html?id=147094>
[04. mai 2007]

Ot.prp. nr. 64 (1998-99): *Om lov om endringer i straffeprosessloven og straffeloven mv*. Finnes på internett: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/otprp/19981999/Otprp-nr-64-1998-99-.html?id=159914> [04. mai 2007]

Ordnett (ingen dato): *Autonomi*. Finnes på internett:
<http://www.ordnett.no/ordbok.html?search=autonomi&publications=5&publications=2&publications=23&publications=1&publications=3&publications=20&publications=19&publications=18&publications=6>, [04. mai 2007].

Ot. Prp. nr. 61 (2001-2002): *Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv*. Finnes på internett: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/otprp/20012002/Otprp-nr-61-2001-2002-.html?id=168459> [04. mai 2007]

Kildeliste:

Ot. Prp. nr. 90 (2003-2004): *Om lov om straff*. Finnes på internett:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/otprp/20032004/Otprp-nr-90-2003-2004-.html?id=179300> [04. mai 2007]

Parkinson, George (1984): "Spinoza on the Freedom of Man and the Freedom of the Citizen" i Zbigniew Pelcynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Pelcynski, Zbigniew (1984): "Freedom in Hegel" i Zbigniew Pelcynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Pelczynski, Zbigniew og John Gray (Red.) (1984): *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Raphael, D. D. (1984): "Hobbes" i Zbigniew Pelcynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Roberts, John (1984): "T. H. Green" i Zbigniew Pelcynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Ryghaug, Marianne (2002): "Å bringe tekster i tale - mulige metodiske innfallsvinkler til tekstanalyse i statsvitenskap" i *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 2002 - Nr 04, s. 303-327. Finnes på internett:
<http://www.idunn.no/servlets/dispatcher?marketplaceId=2000&languageId=1&siteNodeId=923044> gjennom idunn.no [04. mai 2007].

Sen, Amartya (1995): *Inequality Reexamined*. Oxford, Oxford University Press.

Sen, Amartya (2001): *Development as Freedom*. Oxford: University Press.

Serigstad, Synnøve (2003): *Samordning og samfunnstryggleik- Ein studie av omorganiseringa av den sentrale tryggleiks- og beredskapsforvaltninga i Norge i perioden 1999- 2002*. Hovudfagsoppgåve ved Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap, Universitetet i Bergen, Oktober 2003. Finnes på internett:
<http://www.ub.uib.no/elpub/2003/h/701003/Hovedoppgave.pdf> [04. mai 2007]

Smith, G. W. (1984): "J. S. Mill on Freedom" i Zbigniew Pelcynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Smith, G. W. (Red.) (2002): *Liberalism – Critical Concepts in Political Theory*. London: Routledge.

SMR (2005): *Årbok om menneskerettighetene i Norge 2004*. Finnes på internett:
<http://www.humanrights.uio.no/forskning/publ/mrrapport/2004.pdf> [04. mai 2007].

SMR (2006): *Årbok om menneskerettighetene i Norge 2005*. Finnes på internett:
<http://www.humanrights.uio.no/forskning/publ/mrrapport/2005.pdf> [04. mai 2007].

Straffeloven (2007): *LOV 1902-05-22 nr 10: Almindelig borgerlig Straffelov*. Finnes i Lovdata. [04. mai 2007].

Kildeliste:

Taylor, Charles (1984): "Kant's Theory of Freedom" i Zbigniew Pelczynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

The Free Dictionary (ingen dato): *Freedom*. Finnes på internett: <http://www.thefreedictionary.com/Freedom>, [04. mai 2007].

The Free Dictionary (ingen dato): *Liberty*. Finnes på internett: <http://www.thefreedictionary.com/liberty>, [04. mai 2007].

The Independent Institute (ingen dato): Finnes på internett: <http://www.onpower.org/quotes/f.html>, [04. mai 2007].

Tully, James (1984) "Locke on Liberty" i Zbigniew Pelczynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

US Congress (2001): *USA PATRIOT Act*. Finnes på internett: <http://www.fincen.gov/hr3162.pdf>, [04. mai 2007].

US Department of Justice (ingen dato a): *Mission Statement*. Finnes på internett: <http://www.usdoj.gov/02organizations/index.html>, [04. mai 2007].

US Department of Justice (ingen dato b): *Highlights of the USA PATRIOT Act*. Finnes på internett: <http://www.lifeandliberty.gov/highlights.htm>, [04. mai 2007].

US Department of Justice (ingen dato c): *Dispelling the Myths*. Finnes på internett: http://www.lifeandliberty.gov/subs/u_myths.htm, [04. mai 2007].

US Department of Justice (ingen dato d): *Myth vs. Reality*. Finnes på internett: http://www.lifeandliberty.gov/subs/add_myths.htm, [04. mai 2007].

US Department of State (ingen dato): *Diplomacy and the Global Coalition Against Terrorism*. Finnes på internett: <http://www.state.gov/coalition/>, [04. mai 2007].

Utenriksdepartementet (2001): *Oversikt over arbeidet i Sikkerhetsrådet i september 2001*. Finnes på internett: http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/dok/rapporter_planer/rapporter/2001/Oversikt-over-arbeidet-i-Sikkerhetsradet-i-september-2001.html?id=105676, [04. mai 2007].

Utenriksdepartementet (ingen dato): *Norges menneskerettighetspolitikk*. Finnes på internett: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/tema/Menneskerettigheter/Norges-menneskerettighetspolitikk2.html?id=115250>, [04. mai 2007].

Waldron, Jeremy (2002): "Theoretical foundations of liberalism" i G. W. Smith (Red.), *Liberalism – Critical Concepts in Political Theory*. London: Routledge, Volume III, s. 3-25.

Walicki, Andrzej (1984): "The Marxian Conception of Freedom" i Zbigniew Pelczynski and John Gray (Red.), *Conceptions of Liberty in Political Philosophy*. London: The Athlone Press

Kildeliste:

White House (2001): *Address to a Joint Session of Congress and the American People*. Finnes på internett: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html>, [04. mai 2007].

Wikipedia.org (ingen dato): *Three pillars of the European Union*. Finnes på internett: http://en.wikipedia.org/wiki/Three_pillars_of_the_European_Union, [04. mai 2007].

Østerud, Øyvind, Kjell Goldmann og Mogens N. Pedersen (Red.) (1997): *Statsvitenskapelig leksikon*. Universitetsforlaget, Oslo.

Kapittel 6 – Konkluderende bemerkninger